

Салих Селимовић

**МУСЛИМАНИ У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ
И ЈЕДИНИЦАМА ЈВуО 1941–1945.**

БИБЛИОТЕКА
Посебна издања

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Зоран Колунџија

Ово дело објављено је 2021, Београд
Сада је поправљено и допуњено

Салих Селимовић

**МУСЛИМАНИ
У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ
И ЈЕДИНИЦАМА ЈВуО 1941–1945.**

Нови Сад, 2025.

ПРЕТХОДНА РЕЧ

Још увек мало људи и данас зна да је у Равногорском или четничком покрету и јединицама Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО) у току Другог светског рата био знатан број наших муслимана. Још мање се зна да су имали представнике у Равногорском покрету, тј. његовом политичком делу Врховне команде, као и у Централном националном комитету (ДМ) на челу са генералом Драгољубом Дражом Михаиловићем. Била је формирана и Муслиманска национална војна организација (МНВО) са муслиманским четничким јединицама којим су командовали муслимани. То су били људи који су Краљевину Југославију сматрали својом државом на челу са династијом Карађорђевића.¹ Такође, сматрали су да је Равногорски покрет са ЈВуО организовани покрет отпора окупацији на челу са генералом Дражом Михаиловићем, легитимним представником међународно признате избегличке Владе и краља Петра II Карађорђевића који су се привремено налазили у Лондону. Многи од њих су се осећали Србима исламске вероисповести или као Југословени, што је било исто.² Неповерење и резервисаност су већ крајем јесени 1941. године показале муслиманске милиције на подручју Пљеваља, Бродарева, Комарана, Сјенице. Примера ради, да наведем да су чак вођене и борбе између муслиманске

¹ За време мојих теренских истраживања 1984. и 1985. године, и касније, на простору Старе Рашке из муслиманске популације су ми старији људи искрено причали да су волели краља и Краљевину Југославију, а неки су јасно говорили да су били за „Краља и Отаџбину“. То ми је било веома занимљиво, јер су то биле још године Титовог режима. Међутим, када сам ушао дубље у ратни период тог простора схватио сам да је то истина, јер муслиманска милиција и локални четници нису имали ниједан озбиљнији оружани сукоб и ниједан град није нападнут од стране ЈВуО само због тога што је у њему преовлађавало муслиманско становништво. Једино су јединице ЈВуО нападе и ослободиле Пријепоље, Вишеград и Рогатицу како би дошле до талијанског наоружања и опреме после њихове капитулације почетком септембра 1943. године. Јединице ЈВуО нису могле да те градове задрже ослобођене услед напада много јачих и партизанских и немачких снага. И партизани су настојали да дођу до наоружања италијанске војске у чему су успели.

² Приликом ауторових теренских истраживања већина најстаријих људи је говорила да је бити Југословен значило бити Србин, јер су Југославију сматрали другом Србијом или Великом Србијом.

милиције и партизана у Сјеници, средњем Полимљу (Комарани), подручју Пљеваља и др. Муслимани нису били за комунисте изузев појединаца, али су понекад били присиљени да повремено и са партизанима преговарају и тренутно сарађују када су они у војном погледу били надмоћнији. Муслиманске вође су преговарали и сарађивали много више са официрима ЈВуО као и Недићевим официрима сматрајући их легалним представницима Југославије и Србије.

Припадници Равногорског покрета, јединица ЈВуО и њихове присталице нису били против своје државе Југославије као што су били усташе, балисти, неки екстремни муслимански кругови и они који су Немце и Италијане сматрали „ослободиоцима“ а не окупаторима. Равногорци, припадници ЈВуО и њихове присталице су се борили да се сачува та држава и да се њено унутрашње уређење уреди на један праведан и демократски начин уз поштовање свих народа и вера и да се исправи велика историјска неправда, учињена српском народу који је својим великим људским и материјалним жртвама створио ту државу и у Првом и у Другом светском рату и утопио у њу своје две раније независне државе: Србију и Црну Гору.

Салих Селимовић

УВОД

Комунисти, усташе, муслимански екстремисти и неки други противници су тврдили, а има и данас тврђи од њихових потомака, да у Равногорском покрету и јединицама Југословенске војске у Отаџбини није било муслимана, или, евентуално, да је то могао бити миноран број.³ Такође се говори да су муслимани били антифашисти и великим делом за Тита и партизане избегавајући да кажу било шта о муслиманима који су у много већем броју били за окупатора, усташког поглавника Анту Павелића, усташе и фашистичку творевину Независну Државу Хрватску (НДХ), балисте, Немце и друге окупаторе. На почетку Другог светског рата и све до капитулације Италије био је знатан број муслимана у усташама и домобранима, јер је већина тадашњег руководства Југословенске муслиманске организације (ЈМО) прихватила злогласну и фашистичку НДХ.⁴ У партизанима није било много муслимана све до краја 1943. године кад је већ постало јасно да је слом фашистичких сила само питање времена.⁵ Током 1944. године усташе, и нешто више домобрани, су се предавали партизанима, а крајем 1944. и у пролеће 1945. године, када је вршена редовна мобилизација, муслимана је било доста више и у партизанским јединицама као и других југословенских народа.⁶ На крају је то све представљено као јединствена

³ Осим муслимана у јединицама ЈВуО и територијалним четничким одредима било је и припадника других народа – Хрвата, Словенаца, па чак и Албанаца, а по верама је било и католика и Јевреја.

⁴ Тада је председник Југословенске муслиманске организације (ЈМО) био др Џафер Куленовић, а реис-ул-улема Исламске верске заједнице (ИВЗ) Фехим еф. Спахо, рођени брат др Мехмеда Спахе. У тој познатој сарајевској старој муслиманској породици била су три брата. Занимљиво је да су се њих тројица различито национално опредељивали: Мехмед као Југословен, еф. Фехим као Хрват, а трећи брат као Србин.

⁵ Комунистичка идеологија је за муслимане била неприхватљива, као и за све религије, јер су комунисти негирали њихова верска учења и начин живота. Само ретки појединци међу муслиманима су били присталице комунизма или чланови Комунистичке партије Југославије (КПЈ). При крају Другог светског рата, а посебно по његовом завршетку, нагло се повећао број муслимана у партизанима и комунистичким редовима. Мимикрија и конвертизам су били веома изражени, додуше и код других религија на простору Југославије.

⁶ На простору садашње Северне Македоније није било партизанских бригада све до половине 1944. године, али су зато од комуниста били награђени добијањем републике у оквиру

борба против фашизма и тзв. народних издајника, а за социјалистичку револуцију, нову Југославију и „Братство и Јединство“ народа и народности.

Међу муслиманима у Краљевини Југославији се до 1941. године пропирало тзв. интегрално југословенство као што је чињено и међу Србима. То је касније утицало да се знатан број Срба муслимана заиста и усмери на југословенство што је смањивало српски национални корпус. Ипак се југословенство међу муслиманима сматрало синонимом за српство.⁷ Према упутствима из фашистичке Немачке и Независне Државе Хрватске, после њеног стварања у априлу 1941. године, здушно се радило на придобијању муслимана за антисрпско деловање. Тадашњи председник Југословенске муслиманске организације (ЈМО), др Џафер Куленовић, деловао је на томе да се муслиманска омладина регрутује у хрватску фашистичку војску (усташе и домобране). Др Џафер Куленовић је између два светска рата већ радио међу муслиманима на јачању југословенства уместо српства да би на крају и он сам пред рат отишао у хрватство подржавајући усташки режим Анта Павелића. За собом је, уз подршку силне и бескрупулозне пропаганде, повукао велики број муслиманске омладине и најнижег друштвеног слоја. Ипак, и поред тога, српска свест код многих муслимана је била непоколебљива и у том антифашистичком, али и грађанском и братоубилачком Другом светском рату на простору Краљевине Југославије. То показује и један од многих примера познатог судије Окружног суда из Мостара Мустафе Мује Пашића. Кад су хрватски војници, уствари усташе, тражили од Срба да предају своју покретну имовину хрватским властима, судија Окружног суда Мујо Пашић је дотерао бицикл и рекао: „Ја нијесам човјек берзе и спекулације. Стари су ми били Срби, српски мислили и осјећали – и кад је свањивало и смркавало, како за вријеме Југославије, тако и под Турском и Аустријом. И ја не могу ништа друго бити. Ваше наређење односи се и на мене и ево вам бицикло“.⁸ Да је било среће, а на сву жалост није било, ове три реченице би красиле школске уџбенике у комунистичкој Југославији и данашњој Србији. Али, није овај патриотски и херојски поступак судије Мује Пашића предат забору само вољом комунистичких Југославије. Сам Тито је једном приликом признао да је на крају Другог светског рата у партизанима било само по 2,5% муслимана и Македонаца.

⁷ Било је муслимана који су хапшени и затварани јер су се заузимали за Србе или изјаснили као Срби. Примера ради наводимо неке младе мостарске правнике, дипломце београдског факултета, као Адила Грета, Исмета Пашића, Шефкију Капића, Мугдима Мехмедагића, па и познатог књижевника Зију Диздаревића. Мостарски муслимани су затварани и што су били против Споразума Цветковић–Мачек, којим је 1939. године Мостар прикључен Бановини Хрватској. То њихово србовање ће их коштати главе.

⁸ Владимир Зечевић, Лист Срба у Чикагу *Браћство*, мајски број, Чикаго 1954.

вођа Југославије већ и немаром четничких хроничара и мемоариста. Мало ко зна да је судија Мујо Пашић, заједно с мајором Фехимом Мускадићем, др Исметом Поповцем и другим муслиманским првацима, био у четничким или јединицама Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО), под командом генерала Драгољуба Драже Михаиловића. Само у Невесињској и Мостарској четничкој бригади, било је једном приликом постројено око 5.000 четника муслимана.⁹ Неопростиво је овакве догађаје препустити забору, јер су последице историјског заборава штетне за нацију и њену будућност. Уклањањем или препуштањем забору чињеница о значајном учешћу муслимана у четничким јединицама у Херцеговини и Североисточној Босни стваран је нови јаз међу Србима две вере, и то поново на верској основи. Да се то учешће наших муслимана није прикривало, четничким покретом би се сви поносили, јер је у том случају био потпуно национално и државотворно оправдан и тиме би били задовољни и православни и муслимани.¹⁰ Из тога треба да се извуку поуке за садашње и будуће генерације. Сигурнија и стабилнија будућност је у јединству српског народа свих вера и на ма којем простору и у било којој држави се он налазио. Равногорски покрет и ЈВуО су неспорно антифашистички покрет на југословенском простору током Другог светског рата 1941–1945. године.¹¹

У овој скромној књизи без претензија да је много, а понајмање све, речено, представља се најважније чињенице из организације и деловања Равногорског покрета, политичких и војних циљева четничких јединица (ЈВуО) и њиховом значају у националној и патриотској борби српског народа у том периоду у чијим редовима је било и припадника других југословенских народа и вера са посебном пажњом на наше муслимане, што је и тема ове књиге. Биће презентован и рад и деловање главних личности тог антифашистичког и ослободилачког покрета на тлу бивше Краљевине Југославије. То су, пре свега: генерал Драгољуб Дража Михаиловић, затим идеолози овог антифашистичког и патриотског покрета др Стеван Мољевић и академик Драгомир Драгиша Васић и др. Међу муслиманима посебну пажњу заслужују публициста Мустафа Мулалић, мајор Фехим Мускадић, др Исмет Поповац, судија Мујо Пашић, новинар и публициста

⁹ Слободан Јарчевић, *Срби исламске религије*, Национални портал „Магазин“, 2012.

¹⁰ У јединицама ЈВуО било је и Хрвата и Словенаца. Према томе, Равногорски покрет и ЈВуО нису били једнонационални, како им је комунистичка пропаганда и режимска послератна литература приписивала.

¹¹ Равногорски покрет и Југословенска војска у Отаџбини су формирани као покрет отпора окупацији Југославије 1941. године под непосредним руководством генералштабног пуковника Драгољуба Драже Михаиловића који није признао капитулацију већ се одлучио за герилски рат до победе Савезника и ослобођења Југославије.

Алија Коњхоџић и др.¹² Представиће се опширније биографије и других муслимана који су имали значајну улогу у овом српском и југословенском антифашистичком покрету. Комунистичка пропаганда и дозирана и фризирана историја је, после Другог светског рата, намерно прикривала антифашистички карактер овог покрета, јер им је била намера да изједначе Србе и Хрвате по злочинима и фашизму и да тако предупреди могућу жељу Срба да се Хрватима освете за масовне и монструозне усташке злочине током тог рата.¹³ Посебно инсистирање на четничким злочинима само је тежња и покушај хрватског дела КПЈ да спречи „konačno разрачунавање“ Срба и Хрвата иако та намера код Срба уопште није постојала. Хрвати су сматрали да су се тако чували од праведне освете, али и тактиком „држите лопова“ скретали пажњу са својих злочина и гушили српску монархистичку, националну и културну традицију. То су чинили веома ефектном пропагандом и причом о српском национализму, хегемонизму, четничким злочинима и сарадњи са окупатором. Главни организатор таквог деловања била је КПЈ–СКЈ на челу са маршалом Хрватом Јосипом Брозом Титом и његовим најближим сарадницима Едвардом Кардељем и Владимиром Бакарићем.¹⁴ На несрећу српског народа томе су доприносили и многи Срби који су се налазили на високим партијским, војним и државним функцијама у Србији и СФРЈ (Ћилас, Ранковић, Стамболић, Вукмановић Темпо, Тодоровић, Нешковић).¹⁵ О усташким злочинима, фашистичким и расним законима злогласне НДХ се само узгред и фрагментарно говорило и писало.¹⁶ О комунистичким злочинима се пише тек у најновије време, али доста

¹² Ова три истакнута муслимана, који су били чланови Равногорског покрета и припадници Југословенске војске у Отаџбини, посебно су апострофирана, јер је књига и посвећена муслиманима патриотама, Србима и Југословенима који су Краљевину Југославију сматрали својом домовином.

¹³ Највеће и најмонструозније злочине против српског народа су починили хрватски фашисти, тј. усташе. Према неким немачким изворима усташе су побили око милион Срба свих узраста и полова. Највећа страстишта су комплекс логора смрти Јасеновац, Паг, Голубњаца, Пребивовци, Јадовно, Глина, Вишеград, Фоча и многа друга.

¹⁴ КПЈ је Комунистичка партија Југославије која је после Другог светског рата, тачније од 1952. године преименована у Савез комуниста Југославије (СКЈ).

¹⁵ То су били Милован Ћилас, Александар Лека Ранковић, Петар Стамболић, Родомуб Роћко Чолаковић, Коча Поповић, Мома Марковић, Цвијетин Мијатовић, поп Влада Зечевић, Благоје Нешковић, Мијалко Тодоровић, Светозар Вукмановић Темпо и др.

¹⁶ Током априла 1941. године усвојене су законске одредбе које у њиховности одражавају фашистички карактер НДХ. Ове уредбе су биле: а) законска одредба којом се забрањује ћирилица (25. априла), којом је ово писмо било строго забрањено у јавној употреби; б) Законска одредба о држављанству (30. априла), која је предвиђала да само припадници аријској порекла могу имати држављанство у НДХ; в) Законска одредба о заштити аријске крви и части хрватског народа (30. априла), која забрањује брак између аријца и жидова; г) Законска одредба о расној припадности (30. априла), која у члану 1 каже: „Аријевској порекла је особа која потиче од предака, који су чланови европске расе

уздржано и још увек недоречено.¹⁷ Истина о учешћу муслимана и других народа да се одмах презентовала, оспорила би комунистичке тврдње о четницима као једнонационалном српском покрету и учешћу муслимана уопште. У Равногорском покрету и у јединицама ЈВуО, а и у неким локалним четничким одредима, било је осим муслимана, и Хрвата, и Словенаца, па и неких других народа. Такође се из истог разлога, ретко и као узгред, саопштавао и етнички састав партизанских јединица, јер је и у њима било далеко највише Срба. У току 1941. године Срби су чинили 70-80% и више борбеног састава, али и до краја рата су били у далеко највећем проценту у односу на све остале мобилисане у Народноослободилачку војску Југославије (НОВЈ) и Југословенску армију (ЈА) која је формирана при крају рата.¹⁸ Посебно је карактеристично да је чувена партизанска 6. личка дивизија „Никола Тесла“ и крајем маја 1943. године имала у свом борбеном саставу 96% Срба иако је дејствовала на територији тзв. Независне државе Хрватске (НДХ).¹⁹ Тих осталих 4% су Хрвати, Словенци. Они су се почели масовније појављивати у партизанским јединицама после капитулације Италије у септембру 1943. године, као и после Техеранске конфе-

заједнице или који пошљечу од пошмака те заједнице ван Евроје.

¹⁷ Перо Симић у књизи Дража Михаиловић на крсту судбине наводи Бакарићева и Гошњакова наређења (крај '43) о ликвидацији заробљених четника без изузетка, ликвидације четника клањем – због чега су од локалних партизана и народа смањени једнаким усташама. Због ојасности од четника у овој фази борбе, нису нам пошребни заробљеници. Све заробљене у борби ликвидирајте. Ово чините и убудуће (свр. 426) ВА, НОП, 110-7-13). Наређење су издали Иван Гошњак и Владимир Бакарић „пар дана“ након капитулације Италије. Један од најбруталнијих комунистичких злочина је тада учињен у лојору Мали Лошњ. Ликвидација четника на оштру Лошњу остваривало се клањем по усташкој мјетоди. Тамо је поклано и неколико младића од 15-16 година, чији су очеви били у партизанима. Клање, мрцварење и бацање по обали мора било је и у Карлобају. Клање је врло нејетивно деловало на народ. Само због овога, пореде нас са усташама. (свр. 426-7); ВА, НОП, МФ ЦК КПХ, р5.

¹⁸ На ослобођеним територијама су формиран локални органи власти па се у сарадњи са војском вршила мобилизација, а били су и бројни добровољци у партизанске редове, као и они који су прелазили из домобрана, усташа, четника, муслиманске милиције. Мобилизације и преласци у партизане су постали масовни после формирања владе ДФЈ. Примера ради наводимо национални састав неких партизанских јединица: Према документима насталим у току рата /извјештаји о бројном и националном саставу партизана/, а објављеним након рата у Зборнику докумената, том 5, књ. 30, национални састав дивизија насталих на тлу Хрватске 1942. године: Шеста личка дивизија 96% Срба; Седма банијска дивизија 92% Срба; Осма кордунашка дивизија 95% Срба, Дванаестна славонска дивизија 85% Срба итд. У Првој пролетерској бригади Срба је било 67%, Хрвата 12,6%, Црногораца 7,6% и муслимана 2,1%. Ти проценти су се током рата мењали, али је, углавном, тај однос остао до краја рата. Слично је било и са целокупним саставом партизанских јединица до краја 1943. године.

¹⁹ Дејан Стојиљковић, Велике црпче, 26. мај 2024. <https://velikeprice.com/istorija/kako-sulicani-sacuvati-tita/>

ренције крајем новембра 1943. године.²⁰ Током 1944. године у партизане су прелазили бројни домобрани и усташе, а посебно у другој половини 1944. године када су већ на ослобођеним територијама вршене и војне мобилизације и када је било јасно ко је победник у том рату. Јосиф Висарионович Стаљин и Винстон Черчил су се договорили о подели интересних сфера на Балкану тако да Југославија припадне Совјетском Савезу, а Грчка Великој Британији. Међутим, на Јалти 1945. године је договорено да се у Југославији интересне сфере поделе 50:50% (фифти-фифти) између Велике Британије и Совјетског Савеза, да би нешто касније Британци пристали на 75% у корист Совјета.²¹ Због тога су под снажним и упорним притиском и уценама Велике Британије, посебно премијера Черчила, чак и краљ Петар II и избегличка влада у Лондону крајем августа и почетком септембра 1944. године позвали припаднике ЈВуО да пређу Титу у партизане, односно у НОВЈ.²² Тих прелазака је и било. То је био смртни ударац Равногорском покрету, јединицама ЈВуО и самом генералу Дражи Михаиловићу, разуме се и даљој будућности и Србије и српског народа у будућој ДФЈ, ФНРЈ²³ и

²⁰ Техеранска конференција је одржана у Техерану од 28. новембра до 1. децембра 1943. године. То је био састанак Јосифа Висарионовича Стаљина, Френклина Делано Рузвелта и Винстона Черчила. На тој Конференцији донете су веома важне одлуке о даљем току рата са силама Осовине. За ситуацију у Југославији била је веома важна одлука, на инсистирање Черчила, да се убудуће материјално помаже Титов покрет, а да се помоћ ускрати генералу Михаиловићу што је било пресудно за даљи ток рата и будућност Југославије.

²¹ Милорад Екмечић, *Дуго крейшање између Клања и орања (Историја Срба у Новом веку 1492–1992)*, II изд., Завод за уџбенике, Београд 2008, стр. 503.

²² Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ) од III заседања АВНОЈ-а до доношења устава 1946, а од тада до 1963. године Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ). Од устава из 1963. године Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ).

²³ Краљ **Петар II** је прво подржавао покрет пуковника, а после и армијског генерала Драгољуба Михаиловића, а када су се савезници окренули ка партизанском покрету, краљ Петар II је, под тешким и упорним притиском, позвао своје присталице да ступе у НОВЈ. По споразуму Тита и Ивана Шубашића из 1944. године, краљ је марта 1945. пренео овлашћења на Троцкано намесништво. Винстон Черчил је 13. априла 1944. године информисао краља Петра II да ће, уколико не уклони Михаиловића из емигрантске владе, Велика Британија третирати југословенског краља и његову владу као сараднике Осовине. Због те уцене Краљ Петар II је 29. августа 1944. године донео указ којим се генерал Драгољуб Михаиловић разрешава дужности начелника Штаба врховне команде у окупираној Југославији и ставља на располагање министру војске, морнарице и ваздухопловства. Такође, под притиском Енглеза, краљ Петар II је 12. септембра 1944. године позвао четнике генерала Михаиловића да се ставе под Титову команду, а оне који то одбију је осудио као издајнике који „злоупотребљавају име краља и ауторитет круне“. Београд је 20. октобра 1944. године био ослобођен од Немаца и одмах се поставило питање легитимитета краљевске власти. Договором Тито–Шубашић и престанком краља Петра II је и то решено. Формирана је прелазна влада на челу са др Шубашићем. Указом краља Петра II смењен је генерал Михаиловић са места министра војске и морнарице и на његово место постављен **маршал Јосип Броз Тито**. Краљ Петар II је 12. септембра преко радио Лондона позвао наше народе да се придруже Титу и његовим партизанима следећим речима: „Драги моји Срби, Хрвати и Словенци, у овим судбоносним и за Југославију великим дани-

СФРЈ.²⁴ Краљ Петар II је под притиском Енглеза, посебно Черчиловим лично, све то с тешком муком урадио. Морао је и да своја овлашћења пренесе на трочлано намесништво које су чинили Анте Мандић (Хрват), Срђан Будисављевић (Србин) и Душан Сернец (Словенац), чиме је „тихо“ и незванично одустао од својих владарских права.²⁵ Намесништво је требало да заступа краља до одлуке Уставотворне скупштине или народног плебисцита. То Намесништво је формирано после преговора између Јосипа Броза, као председника Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) и др Ивана Шубашића, председника Избегличке владе у Лондону који су одржани у Београду 1. новембра 1944. године.

Краљ Петар II Карађорђевић²⁶

ма, када победоносне армије Совјетског Савеза стоје на нашој граници с једне стране, а америчке и британске с друге стране, када је дан наше слободе у пуном сванућу, позивам све Србе, Хрвате и Словенце да се уједините и приступите Народноослободилачкој војсци под маршалом Титом...”

²⁴ Социјалистичкој републици Србији су наметнуте две аутономне покрајине – Војводина и Косово и Метохија које су по Уставу из 1974. године добиле атрибуте државности и тиме спутавале Србију у нормалном функционисању, како власти тако и привреде и других друштвених делатности. То је био увод у разбијање Србије и дефинитивно српског националног корпуса, што ће се завршити грађанским ратом у првој половини деведесетих година XX века.

²⁵ После избора од 11. новембра заседала је Уставотворна скупштина 29. новембра 1945. године која је збацила краља Петра II са престола и прогласила републику без референдума. Краљ Петар II никада није званично абдицирао.

²⁶ Југословенски краљ Петар II Карађорђевић је син краља Александра I и унук Краља Петра I Карађорђевића. Рођен је у Београду 1923, а умро у Денверу (САД) 1970. године. Од априла

Занимљиво је и објашњење Хрвата др Ивана Шубашића,²⁷ тадашњег председника југословенске избегличке владе у Лондону, о његовој сарадњи са Титом: „сламање српске снаге у Југославији, разбијање Србија-наца чиме би се овај народ увео у тор и принудио на уједињење на бази Титових пројекција“.²⁸ Без обзира на тако створену ситуацију Југословенска војска у Отаџбини наставила је герилски или четнички облик ратовања по старим војним законима и важећим уредбама.²⁹ По тим законима сви војни обвезници Краљевине Југославије, без обзира на националну или верску припадност, имали су иста права и обавезе. Нико није постављао нити условљавао националном припадношћу улазак у редове ЈВуО него се, напротив, сматрало да је то обавеза сваког војног обвезника, јер заклетва се полаже само једном и под једном заставом. Не постоји ни један једини документ ЈВуО у коме се у негативном или у било ком смислу поставља питање националне припадности војника. Одбрана и ослобођење Југославије и свих њених народа био је и остао главни задатак и циљ Равногорског покрета, Централног националног комитета (ДМ) и Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО). То су били, пре свега, монархисти и противници комунистичке идеологије. Велики број пројугословенски и просрпски патриотски оријентисаних муслимана безрезервно су приступили у редове ЈВуО, или су се на непосредан или посредан начин укљу-

1941. године до смрти живео је у избеглиштву у Великој Британији и САД. После мартовских демонстрација 1941. године проглашен је пунолетним и постао краљ, али је после напада фашистичких земаља на Југославију морао са владом да иде у емиграцију. По завршетку Другог светског рата комунистичка власт га је прогласила ратним злочинцем, збацила са престола, одузела држављанство и грађанска права, забранила му повратак у земљу и конфисковала сву имовину династије Карађорђевића. Рехабилитован је решењем Окружног суда у Београду 2015. године, а још раније дозвољен је и повратак у земљу његовим и потомцима кнеза Павла.

²⁷ Др Иван Шубашић је био предатни бан Бановине Хрватске (1939–1941).

²⁸ Перо Симић, *Дража Михаиловић на крстју судбине*, Лагуна, Београд 2013, стр. 469; NAW, SD, Rg, 59, 860 X. 00/8-2544.

²⁹ Четници, понекад и понегде су називани и комите, својевремено, тј. од краја XIX и у XX веку до Другог светског рата. Они су били изразито национално и патриотски опредељени као и за време Другог светског рата. Ти некадашњи четници имали су своју организацију у борбеним групама или четама које су биле војнички организоване по правилима герилске борбе. Штитили су поробљени народ од окупатора и зулумћара. Тадашњи четници или комите су осим тога били веома обучени за герилске акције у рату и релативном миру на нашим окупираним територијама на којима је још постојала турско-османска власт. У балканским ратовима и у Првом светском рату деловали су веома успешно и дали су велики допринос победама српске војске. У ратним условима изводили су и веома успешне диверзантске акције у непријатељској позадини, али и као логистика војним јединицама у ратним акцијама и као групе за пробој на најтежим положајима и борбеним тачкама. Између два светска рата четници су имали и своје бројне мирнодопске организације, али и потребну војну обуку.

чили у рад Равногорске организације. Тако међу многима муслиманима пуковник бивше ЈНА Менсур Сеферовић помиње Рама Мујовића из Новог Пазара, Суљагу Салихагића из Бањалуке, Тамила Хасанагића из Калиновика, Хасан-бега Муратбеговића из Тузле, Мухамеда Суфћурија из Скопља.³⁰ Пуковник Сеферовић далеко много више њих није поменуо. То су били по убеђењу монархисти и противници комунизма. О многим активностима Срба муслимана сведоче сачувани документи, мада је највећи број страдао у току ратних година, склоњен или је смишљено уништен. Муслимани су формирали разгранату равногорску организацију у свим већим местима Босне и Херцеговине, а посебно Херцеговине и Северо-источне Босне. У Србији посебно, затим у Босни и Херцеговини и Црној Гори, по завршетку Другог светског рата почео је прави сурови и крвави обрачун са идеолошким противницима, монархистима, индустријалцима, интелектуалцима, грађанском класом уопште, затим са богатијим сељацима-домаћинима, тзв. кулацима, а као главни непријатељи новог комунистичког друштва означени су бивши припадници Равногорског покрета и ЈВуО на челу са генералом Дражом Михаиловићем.³¹ Тада је почела веома организована и бескрупулозна хајка на идеолошке и политичке противнике. Многи послератни режимски историчари су се трудили да докажу непријатељско деловање припадника Равногорског покрета и Југословенске војске у Отаџбини због наводне сарадње са окупатором, генералом Недићем и његовом владом. Посебно је истицано и пропагирано да је ЈВуО за време рата сарадњом са окупатором наводно доказала свој фашистички карактер. Тако су „Професионални режимски антифашисти измишљањем фашизма у Србији и његовим везивањем за ЈВуО покушали да дају легитимитет употребе свих средстава репресије, јер, за бога, против

³⁰ Mensur Seferović, *Vojska za jedno ljeto*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1999, стр. 89.

³¹ Једна од најоштријих замерки Титу стигла је из Енглеске, а њен аутор био је Фредерик Аугустус Војт: Велика Британија је учинила много више за оно што је Тито него Русија, јер га је британска пропаганда и помоћ у намирницама и оружју оспособила да освоји сопствену земљу. Данас су домаћини безбројних сељачких и земљорадничких породица убијени у Југославији. Постоји систематско уништавање елите у Србији. Становници читавих срезова склањају се у планине где су изложени смрти од глади и хладноће. Установљени су преки судови, пошто су редовни суспендовани. Сви они који су осумњичени да су патриоти, нарочито српски патриоти, осуђени су на смрт, вишегодишње затворске казне или на заточеништво у концентрационим логорима. Формирани су логори у Параћину, Шапцу и Младеновцу. Ти логори су били пуни. Злогласни концентрациони логори, које је немачки Гестапо основао на Бањици у Београду, који су пуњени до тада четницима, тј. југословенским патриотима који су се борили под командом Драже генерала Михаиловића, сада се још једном пуне четницима. Међутим, сада су тај и друге логоре користили комунисти и њихова власт у обрачуну са српским и југословенским патриотима.

злогласног фашизма све је дозвољено и оправдано“.³² Истина је да су се партизани борили против окупатора Немаца, Талијана, Мађара. Али, тај рат је за њих био другостепен. Приоритет је био грађански рат и борба комуниста за преузимање власти у будућој ослобођеној Југославији.³³ Једном приликом је сам Тито признао да су партизани први напали четнике. Крајем октобра 1941. године партизани и четници водили су заједничке борбе против Немаца у Чачку. Партизани су борбу напустили и оставили четнике да је сами заврше. Скоро у исто време биле су борбе и у Краљеву. Михаиловићеве јединице су нападе немачке оклопне снаге, а партизани су напали железничку станицу, упали у заустављен воз и извукли се из борбе. Крајем 1942. године варошицу Соколац у Источној Босни су били опколили и успели да је освоје припадници ЈВуО док су за време опсаде партизани напали четнике с леђа што је омогућило Немцима да се са малим губицима извуку.

У великој жељи и острашћености да докажу ту сарадњу Равногорског покрета и ЈВуО са окупатором прикривани су и фалсификовани бројни документи, а многи ратни догађаји су приказивани као партизански успеси и само онако како је одговарало каснијем комунистичком режиму. Неспорно је да су чињени злочини од стране четника према несрпском али и свом сопственом народу. То је сурови и трагични пратилац сваког грађанског рата. На масовне злочине према онима који су били етнички и верски различити Врховна команда и генерал Михаиловић лично су увек интервенисали и тражили да се починиоци процесуирају и кажњавају. Највеће злочине су чинили четници у својим локалним срединама светећи се за неке своје старе рачуне или због тога што су мештани учествовали у усташким и окупаторским злочинима према српском становништву. Велики број припадника Равногорског покрета и Југословенске војске у Отаџбини, као и локалних четничких формација, страдао је у борбама са партизанима, окупаторима и квислинзима, а један број касније у герили

³² Бранко М. Јоветић, *Национални сасићав ЈВуО*, Српски културни клуб, 2. септембар 2013.

³³ Постоје докази о сарадњи Титових партизана са Немцима у ситуацијама када им је то одговарало, посебно у борби против ЈВуО. *Последице докумената у којима се каже: „Партизани су спремени да са оружјем у руци иступију против сваког непријатеља на којег Немци укажу, па и против Немаца и против Енглеца приликом искрцавања (односи се на Јадранско море). Симић, сир. 386 (Архив Словеније, Дедајер, к 189 – записник са преговора између представника партизана и Немаца.)*. Чак је немачки посланик у Зајребу, Зигфрид Каши, изјавио сасићанак са Титом. Тај сасићанак није одржан јер је тада дошло до познате бишке између партизана и јединица ЈВуО на реци Неретви. Та бишка је била у склопу низа бишака вођених и између партизана и Талијана и Немаца, партизана и четника, а све те борбе су трајале од 20. јануара до 1. априла 1943. године.

по завршетку Другог светског рата. Ипак је знатан број успео да избегне на Запад (САД, Канада, Француска, Велика Британија, Аустралија, Јужна Америка) и напусти Југославију. Међу њима је било и Срба муслимана као што су новинар и публициста Алија С. Коњхоџић, професор Назиф Гачовић, публициста Вејсил Прељо и др. Тамо су формирали многе своје организације и радом и школовањем постигли завидне војне и друге каријере или су постали успешни бизнисмени и културни посленици. Њихове породице и јатаци у земљи су преживљавали страшан терор, мучења и хапшења. Велики број људи је ликвидиран без суда и утврђивања злочина и стварне кривице (револуционарни терор). Највећа кривица је била што су били политички и идеолошки противници комунистима као победницима, тзв. класни непријатељи. Онај део војног и политичког руководства који је био заробљен или је одмах побијен, или је осуђен на импровизованим суђењима без редовне и обавезне правне процедуре на стрељање или тешке вишегодишње казне са губитком грађанских права и конфискацијом имовине.³⁴ Та зла судбина је задесила и главно руководство Равногорског покрета и старешина ЈВуО као и остале који су пали у руке злогласној ОЗН-и и касније УДБ-и.³⁵ Од Другог светског рата прошло је више од 79 година. За време тог дугог периода десило се пуно тога. Стекли су се услови да се погледају раније недоступне и наше и стране архиве. То је

³⁴ Тито наређује партизанским командантима: „Ви морате истребити и репресалијама проћи четирика. Морате ипак куће извесних окорелих разбојника и зликоваца, а обавезно куће четничких вођа и коловођа. Њихова имања конфисковати. Све треба конфисковати осимљавајући минимум њиховој породици“ (Симић, сир. 313; ВА, НОР, 3-11/5)

³⁵ ОЗНА (Одељење за заштиту народа) је формирала комунистичка власт 13. маја 1944. године. Њен задатак је био хапшење и ликвидација свих противника комунистичке власти, а посебно припадника равногорског покрета и ЈВуО. УДБА (Управа државне безбедности) је формирана 1946. године. После смене Александра Ранковића 1966. године промењено је име у СДБ (Служба државне безбедности), а још касније у ДБ (Државна безбедност). Једна од најоштријих замјерки Титоу састојала је из Енелеске, а њен аутор био је Фредерик Ауустисус Војић: „Велика Бриџанија је учинила многа више за оно што је Тито него Русија, јер ја је бриџанска пројекција и помоћ у намирницама и оружју оспособила да освоји својствену земљу. Данас су домаћини безбројних сељачких и земљорадничких породица убијени у Југославији. Постоји систематско уништавање елита у Србији. Сјановници чийавих срезова склањају се у планине где су изложени смрти од глади и хладноће. Установљени су терористички судови, пошто су редовни суспендовани, и сви они који су осумњичени да су ипак ипак, нарочито српски ипак ипак, осуђени су на смрт или на заточеништво у концентрационим логорима. Логори у Параћину, Шајцу и Младеновцу су јуни. Концентрациони логори које је немачки Гестапо начинио на Бањици у Београду, и који су јуњени до сада четницима – а то ће рећи југословенским ипак ипак који су се борили под командом Драже Михаиловића – и сада се још једном јуне четницима“ (Симић, сир. 498, 499).

утицало да се промени поглед на историју Другог светског рата, како у свету тако и на нашим просторима. Тај период се не може објективно посматрати ако се интрпретира само она историја коју је КПЈ и њена власт наметнула као званичну. Она се пола века учила у школама, презентovala у уџбеницима, публицистици, штампаним и електронским медијима, политичком раду и пропаганди па је због тога био створен један устаљени владајући стереотип наше новије историје. Сада су отворени многи наши архиви и бројни историјски подаци првог реда и релевантне чињенице доступни су историчарима и публицистима, као и широј јавности. То је омогућило да се о том трагичном периоду наше новије историје добије далеко објективнија слика Другог светског рата, а посебно нашег крвавог грађанског рата. Настајањем нових нација, језика и држава на простору комунистичке Југославије појавило се и фалсификовање историје, као што је већ речено, како би се доказало да су њихови грађани били у већини антифашисти, борци за ослобођење или да су бар били на страни антифашиста више него Срби. Али, да није било Срба неби било ни партизана, ни НОБ-а ни АВНОЈ-а па тако ни Југославије.³⁶ Ту Југославију су касније и разбили ти што су сами себе прогласили антифашистима, партизанима и Југословенима, а често су били у окупаторовим или квислиншким редовима или су их поданички и верно служили, здушно или прикривено подржавали.³⁷ За време грађанских ратова током распада Југославије и сецесије

³⁶ Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу крајем новембра 1943. године су усвојене са мањином присутних делегата, а из Србије их је било само неколико. Одлучено је да се 153 одсутна делегата прогласе присутним и да се сматра да су и они гласали за одлуке мањине те су оне тако постале пуноважне. На седници су била присутна 142 делегата од 303 колико их је било изабрано за то заседање. Према томе, за пуноважно одлучивање није постојао кворум. Да би се то некако превазишло, одлучено је да се бар делегати из Македоније, њих 42, и Санџака 11, који нису стигли на заседање, прогласе присутним, како би се створио потребан кворум. Кад се посматра појединачно, на том заседању нико осим Црногораца и Босанаца није имао сопствену већину изабраних делегата. Тито је ипак сматрао да може и тако да се донесу тако битне одлуке за будућност Југославије. Да би бар формално изгледало да су Срби адекватно заступљени, председавајући др Иван Рибар тада је регистрован као Србин, иако је на Првом заседању Авноја у Бихаћу 1942. године председавао као Хрват. Прегледом записника са овог заседања, који је публикован 1953. године, може се тачно реконструисати цео ток заседања. Председавајући др Рибар ни за једну одлуку није тражио гласање, већ је према аплаузу делегата само констатовао да су оне једногласно прихватане.

³⁷ Владимир Бакарић, је као комуниста и представник НОП-а Хрватске, на Другом заседању АВНОЈ-а, јавно изјавио: „На Првом засједању (АВНОЈ-а, С.С.) ми смо били више представници српског отпора у Хрватској него представници НОП-а Хрватске“. Искрена је била и изјава партизанског потпуковника Хамдије Омановића на Трећем заседању ЗАВНОБиХ-а априла 1945. године. Он је изјавио следеће: „Неки људи говоре да муслимани нису пошли за усташким покретом, да се нису нашли у редовима усташа и окупатора, али, другови и другарице, ми муслимани морамо признати да се огромна већина муслимана нашла на страни опкупатора“. Подаци из НОП-а јасно говоре да су народи са најмање учешћа у НОБ-у били муслимани и Македонци са само 2,5%. (Бранко М. Јевтић, *Национални састав Југословенске војске у Ошацибини*, НСПМ, 15. септембар 2013).

неких њених република (1992–1995) многе српске паравојне јединице су називале саме себе четницима, али у оном позитивном патриотском смислу. Хрвати и Муслимани, и сада Бошњаци, у својој пропаганди користили су ово име у веома негативном контексту по стереотипу из Другог светског рата, као и после њега, да су сви четници злочинци, како би што више дискредитовали регуларну српску војску, а и сваку другу легитимну српску оружану формацију и српски народ уопште.³⁸

За писање ове скромне књиге коришћена је богата архивска грађа из периода Другог светског рата у Архиву Србије, Војном архиву, архиву БИА, Архиву града Београда, као и у архивима Босне и Херцеговине, Архиву Херцеговине (Херцеговачко-неретванског кантона), Црне Горе и др. Међутим, сачуване архивске грађе Равногорског покрета и ЈВуО нема много, а оно што има углавном је доступно. Коришћена је и доступна литература која третира тај ратни период и победничке и поражене старне. Сада се могу користити и бројна документа окупаторских снага у архивима Берлина, Беча, Рима, што је и учинио један број наших историчара.³⁹ На крају ове подуже уводне речи морам рећи да ми је необично жао, што ћу, ненамерно и не својом вољом, услед помањкања писаних података и због свесног или ненамерног нашег пословичног заборавља, пропустити да поменем имена многих муслимана – српских и југословенских националиста који су имали великих заслуга у формирању и раду Равногорске организације, затим учешћу у муслиманским и другим четничким јединицама, као и оних који су били у командама и јединицама заједно са осталим припадницима Југословенске војске у Отаџбини. Треба рећи и то да је познати енглески историчар Јан Кершоу⁴⁰ писао о два антифашистичка покрета у Југославији: монархистички (четници) и комунистички (партизани).⁴¹

³⁸ На свебошњачком сабору, који је одржан у септембру 1993. године у Сарајеву, босански муслимани су поново проглашени за Бошњаке у националном смислу. Раније су то чинили Турци Османлије и после окупације Босне и Херцеговине 1878. године Аустроугари.

³⁹ Да поменем само најмањег др Милутина Живковића. Он је доста писао о организовању усташке власти у Старом Расу (заправо Старој Рашкој), како је подручје некадашњег Новопазарског санџака именовано у тим документима. У том свом раду користио је и оригинална документа италијанске војске у војном архиву у Риму. Павелићева НДХ је ту своју власт успела да организује у Сјеничком, Милешевском, Златарском и Прибојском срезу док у Пљеваљском и Бјелопољском то нису успели. За само 4 месеца, колико је трајала та њихова фашистичка власт, завели су страховладу, протежирали муслимане на штету православних и починили стравичне злочине према српском православном народу. Последице те њихове страховладе и тактике „завади па владај“ су видљиве и данас.

⁴⁰ Историчар Јан Кершоу је аутор књиге *До љакла и најирај – Евроја 1914–1949*.

⁴¹ Јадовно, 9. јули 2017.

Партизани и четници: два антифашистичка јоурејта

Извор: wikipedia

најрада
од
100.000
РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ!

100.000 РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ ДОБИЌЕ ОНАЈ КОЈИ
ДОВЕДЕ ЖИВА ИЛИ МРТВА ВОЂУ БАНДИ
ДРАЖА МИХАЈЛОВИЋА

Онај злочинац бацио је земљу у највећу невољу. Отупљеници од разарајућег жњета, убрзано је он да је позва да „ослободи“ народ. Како енгелски плавањик, овај свештени квалификовао није ништа друго радње ево утицало пут болшевиизму и тиме помагао да се уопште све национална добра неја су изгубила на жајда била висока и света. Он је тиме перометно мир савла и грађанима, уопштено жњене, добра па и живот жњадана људи, а земљу бацио у неопитну беду и невољу.

СТОГА ЈЕ ОВАЈ ОПАСНИ БАН.
ДИТ У ЗЕМЉИ УЦЕЊЕН СА 100.000
РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ

Онај који доказа да је овог злочинца учинио безбесносно или га пренео најближњој немачкој агенти на само што ће добити награду од 100.000 Рајхсмарка у злату, него ће тиме извршити и једна национално дава, јер ће ослободити народ и златнику од бича немачког крвавог терора.

Врховни заповедник
немачких трупа у Србији

најрада
од
100.000
РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ!

100.000 РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ ДОБИЌЕ ОНАЈ КОЈИ ДО-
ВЕДЕ ЖИВА ИЛИ МРТВА КОМУНИСТИЧКОГ ВОЂУ ТИТА.

Онај злочинац бацио је земљу у највећу невољу. Како болшевички агент, овај скриватица црква, гитла и друштва разбојничку ства је да образује у земљи советскоу републику, а к томе је убрзано да је он позва да „ослободи“ народ. За остварења тога циља он се спрема у цивилном грађанском рату и у Совјетској Унији, где је упуцао све терористичке наводи ГПУ-а, негдашњег окупационог култура и животског уништавања људских жњета.

Ова његова „ослободилацка акција“, која је имала да утри пут болшевиизму, тем најгрознијег патиетичког режиму на свету, крузела је жњене, добра па и живот

златника људи. Она је само пореметила мир савла и грађанима и бацила земљу у неопитну беду и невољу. Перушени црква и општена сета трагика пу кајма је он праша.

СТОГА ЈЕ ОВАЈ ОПАСНИ БАН-
ДИТ У ЗЕМЉИ УЦЕЊЕН СА 100.000
РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ

Онај који доказа да је овог злочинца учинио безбесносно или га пренео најближњој немачкој агенти на само што ће добити награду од 100.000 Рајхсмарка у злату, него ће тиме извршити и једна национална дава, јер ће ослободити народ и златнику од бича болшевичког крвавог терора.

Врховни заповедник
немачких трупа у Србији

КО СУ ЧЕТНИЦИ?

Под термином **четници** (од речи *чети*, *четовање*) до краја XIX века су се подразумевали герилски борци сврстани у мале борбене јединице – чете.⁴² У српским епским песмама често се за хајдуке и ускоке користио термин четник. Од краја XIX века за припаднике добровољачких српских формација које су настале крајем XIX и почетком XX века и које су организовале и помагале власти у Србији у циљу слабења турске моћи на Балкану и заштите српског народа, везује се назив четник. Паралелно с термином четник, до Првог балканског рата појављује се и назив „комита“ као термин за припадника револуционарно-четничког комитета. Израз „комита“ је примљен од припадника Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО) и од чланова српске четничке организације. У Другом светском рату назив четници се односи и на остатке и оне мобилисане војнике Краљевине Југославије које је реорганизовао и прикупио пуковник, касније генерал, Драгољуб Дража Михаиловић. Нешто касније је званично име тих војних формација било Југословенска војска у Отаџбини (ЈВуО). То име се односило и на припаднике јединица војводе Косте Пећанца.

Мислим да је потребно рећи да се не могу поистовећивати војне јединице којима су командовали краљевски официри и које су биле под директном командом генерала Драже Михаиловића и Врховне команде ЈВуО и неке наоружане формације којима су командовали најчешће самозвани команданти и самопроглашене војводе. Њихови борци су у народу на локалном нивоу често називани „гибаничарима“. Они су српском народу, Равногорском покрету и јединицама ЈВуО, генералу Михаиловићу и њиховој праведној борби наносили више штете него користи, јер су својим злочинима, начином ратовања и недисциплином веома често компромитовали Равногорски покрет и ЈВуО, па и самог генерала Миха-

⁴² Назив четник потиче од речи чета, четовање и представља герилског борца који је у малобројној јединици, чети. Термин се првенствено користио за припаднике српских добровољачких снага које су се бориле на територији Македоније са циљем заштите српског становништва од насиља и слабења Отоманске царевине на Балкану.

иловића. Разуме се, мора се одати дужно поштовање свима онима који то заслужују као искрене патриоте и људи који су поштовали углед војске, законе и обичаје ратовања. Одмах на почетку XX века основана је Српска четничка организација или Српска револуционарна организација. То је била организација са циљем ослобођења Косова, Метохије и Македоније од вишевековне окупације Османског царства. Такође, њен задатак је био и заштита угроженог српског становништва од терора и зулума бугарских комита и турских и албанских одметника и насилника. Централни одбор те организације је основан 1902. године, док је Српски комитет основан у септембру 1903. године у Београду, спајањем централних одбора из Београда, Враћа, Скопља и Битоља. Оружано крило организације је активирано тек 1904. године. Међу оснивачима су били Друштво Свети Сава, Генералштаб Војске и Министарство спољних послова Краљевина Србије. Током борбе за Македонију биле су бројне акције друштвених, политичких, културних и војних организација у Македонији. То деловање је било познато као Српска акција у Македонији.⁴³

Четничке акције су се најраније развиле у Македонији и Старој Србији (Стара Рашка, Косово и Метохија) чији је задатак био заштита и одбрана српског живља од Турака, Албанаца и Бугара до 1912. године, тј. до краја турско-османске владавине овим нашим земљама.

Четници су полагали и своју заклетву која гласи:

„Во имја Оца и Сина и Свјатаго Духа, Амин!

Ја _____ заклињем се у Господа Бога
у Господа Сина Исуса Христа и Господа Духа Светога:
Заклињем се у хлеб овај,
заклињем се у крст овај,
заклињем се на нож овај и револвер,
да ћу тачно и свесно, безусловно
испуњавати све наредбе Комитета
које ми се буду дале,
а које иду у корист нашег ослобођења
и уједињења са Мајком Србијом,
а под управом Комитета.

Ако би се намерно огрешио о дату заклетву,
да ме Бог, Крст, Име, Слава и хлеб казне,
а нож и револвер казну изврше. Амин!“⁴⁴

⁴³ <https://sr.wikipedia.org/wiki/>

⁴⁴ Srbskocarstvo.blogspot.com>2013/10>blog-post_16

Ова четничка заклетва је први пут изговорена у Београду 28. априла 1904. године. Реч Комитет у заклетви се односи на Српски револуционарни комитет, основан 1903. године. Бројни, снажни, дисциплиновани и веома мобилни четнички одреди су, такође, учествовали у борбама у оба балканска рата и дали свој велики допринос у борбеној и логистичкој подршци српској ослободилачкој војсци.⁴⁵

Једна од српских комитетских чета на почетку XX века

Извор: sr.wikipedia.org

Пре балканских ратова четничке или комитетске акције су најчешће биле усмерене на заштиту Срба у Старој Србији и Македонији од муслиманских и албанских банди, као и од терора Унутрашње Македонске Револуционарне Организације (ВМРО) која је била пробугарска, а према Србији веома непријатељски оријентисана. Због тога се четничка акција у Македонији морала другачије организовати. Ради боље организације и ефикаснијег деловања било је потребно учешће српских војних официра као и да о томе преузме бригу Министарство иностраних послова Србије

⁴⁵ Прва српска комитетска или четничка чета је формирана у Београду 29. Маја 1903. године. Имала је 8 четника чији је командант био Илија Славе, Србин из Македоније. У септембру 1903. године основана је у Београду „Српска револуционарна организација“ и њен Централни одбор. За председника је изабран др Милорад Гођевац, а за чланове Васа Јовановић, Лука Ђеловић, генерал Јован Атанацковић, Љубомир Давидовић, Голуб Јанић и академик Љубомир Стојановић. После извесног времена им се прикључио капетан Живојин Рафајловић из Врања, који је до тада самостално организовао пребацивање наоружаних људи у Стару Србију.

1905. године.⁴⁶ Због честог и све већег насиља ВМРО-а Срби у Македонији су се тада и самостално организовали. Мицко Крстић у Поречу, Чича Павле Младеновић и Јован Станојковић-Довезенски у Кумановској кази основали су чете у својим крајевима и први пружили организовани отпор суровим Бугарским четима.

Крајем 1907. године дошло је до размимоилажења у четничком покрету. Једна група је хтела да се акцијом руководи из Београда, а друга је била да то буде Скопље. У Турској се 1908. године десила Младотурска револуција (Хуријет), чије су вође пропагирале једнакост свих становника без обзира на веру, што се убрзо показало као једна од безбројних обмана Младотурака. Због тога је под притиском великих сила дошло до прекида четничких акција и до распуштања чета на терену. Баш те године је дошло до међународне кризе због насилне и бесправне анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Пошто се очекивао рат брзо су активирани стари и створени и други четнички одреди и сви су били распоређени дуж реке Дрине. Тим одредима су командовали прослављени четнички команданти и војводе – мајор Војислав Танкосић, мајор Војин Поповић и војвода Јован Бабунски.⁴⁷ Главни део тих четничких одреда на почетку Првог светског или Великог рата чинили су искусни и прекаљени четници из балканских ратова као и ранијих четовања на просторима Македоније. Тада се у четничке одреде пријављују и сви они који нису обухваћени редовном мобилизацијом и млађи од 20 година, међу којима је било и страних држављана. Пријављивали су се и они који су имали и више година.

У Првом светском рату, заједно са српском краљевском војском борили су се чувени четнички добровољачки одреди. То су били:

- Златиборски добровољачки одред, под командом мајора Косте Тодоровића

- Јадарски добровољачки одред, под командом мајора Војина Поповића

- Руднички добровољачки одред, под командом мајора Војислава Танкосића

- Горњачки добровољачки одред, под командом мајора Велимира Вемића

- Добровољачки одред војводе и попуковника Вука (Војин Поповић из Сјенице), на Солунском фронту.⁴⁸

Између два светска рата основан је велики број удружења ратних четничких ветерана:

⁴⁶ Све ове комитске чете су имале задатак да штите своје сународнике и интересе својих држава (Србија, Бугарска, Грчка).

⁴⁷ Wikipedia

⁴⁸ Sr.wikipedia.org/rs-ec/Четници

1. Удружење четника за слободу и част отаџбине, основали Четнички ветерани 1921. године
2. Удружење против бугарских бандита, основано 1922.
3. Удружење српских четника за Краља и Отаџбину, основано 1924.
4. Удружење српских четника Петар Мркоњић, основано 1924.
5. Удружење српских четника Петар Мркоњић за Краља и Отаџбину, 1925. уједињењем две претходне организације
6. Удружење старих четника.⁴⁹

*Војвода и њојџуковник Вук (Војин) Појовић са својим четињцима*⁵⁰

Извор: wikipedia

Четињичка њарада у Кнез Михаиловој у Београду 1920.

Извор: <https://facebook.com>

⁴⁹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, Нолит, Београд 1988, стр. 160.

⁵⁰ Реч је о чувеном војводи Вуку Поповићу из Сјенице.

Пред сам Други светски рат и током тог рата настале су бројне и војнички значајне четничке формације:

1. Четничке јединице Југословенске војске 1940-1941, као јединице намењене за герилско ратовање. Формиране су 8. маја 1940. године. Од 10. јула 1940. године користио се назив „јуришне“ уместо „четничке“, да би 1. априла 1941. године био поново враћен стари назив због његове популарности у народу. Ове јединице биле су у саставу Четничке команде са седиштем у Новом Саду, која је била директно потчињена Министру војске и морнарице. Тада је било формирано седам четничких батаљона, по један стациониран на територији сваке армијске области. Ти четнички батаљони су били предвиђени и за самостална дејства ван састава армија при којима су били распоређени. У краткотрајном Априлском рату 1941. године неки четнички батаљони су постигли одређене успехе у борбама. Ипак су на крају морали да поделе судбину осталих јединица Југословенске краљевске војске које су капитулирале 17. априла 1941. године.⁵¹

2. Равногорски четници – југословенска монархистичка герилска организација под директном командом генерала Драгољуба Драже Михаиловића.⁵²

3. Четнички одреди Југословенске војске (ЈВ) 1941-1942. године као војне формације под командом генерала Драже Михаиловића. Ова војно-четничка формација је формирана 11. маја 1941. године на Равној гори као претеча Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО).

4. Југословенска војска у отаџбини 1942–1945. године као војна формација под командом генерала Драже Михаиловића од јануара 1942. године.⁵³

Сви који су приступали у јединице ЈВуО или четнике потписивали су приступницу и полагали заклетву. Текст Приступнице и Заклетве је гласио:

„Молим команду – Четничког одреда да ме прими и од данас сматра чланом своје организације. Изјављујем да својевољно приступам организацији, свестан обавеза и последица које организација од мене тражи и зато пред Богом и својом савешћу полажем ову ЗАКЛЕТВУ

Ја----- заклињем се свемогућим Богом да ћу Главном команданту свих четничких одреда Југословенске војске у Отаџбини и свима претпоставље-

⁵¹ Александар Животић, *Четничке јединице војске Краљевине Југославије у Априлском рату* у: Историја 20. века 1/2011, Институт за савремену историју, Београд, стр. 39, 40.

⁵² Равногорски покрет је основан 11. Маја 1941. године на челу са генералштабним пуковником Драгољубом Дражом Михаиловићем.

⁵³ Исто.

ним Четничким старешинама бити веран, свом душом одан и послушан, да ћу се за Краља и Отаџбину јуначки борити, да четничку заставу нигде и никада нећу изневерити и да ћу заповести и наређења свих претпостављених ми Четничких старешина слушати и верно извршавати. Да пристајем да се нада мном изврши казна смрти ако се огрешим о ову заклетву. ТАКО МИ БОГ ПОМОГАО.“⁵⁴

Застава Равногорској покрета

Izvor: www.srbizasrbe.org/ (приступљено 8. 3. 2020)

Четничка кокарда

Извор: wikipedia

⁵⁴ АВИИ, Југословенска војска у Отаџбини, К, 139, бр. 49/3.

ПРОГРАМ И ЗАДАТАК РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА И ЈВУО⁵⁵ (Хомогена Србија у оквиру Краљевине Југославије)

Након избијања крвавог грађанског рата у Југославији (1941–1945), избегли бањалучки адвокат др Стеван Мољевић у Никшићу 30. Јуна 1941. године објављује спис *Хомогена Србија*, који постаје програмско начело четничког покрета. Иако формално југословенски опредељен (службени назив: *Југословенска Војска у Ошацибини*), четнички покрет се руководи великосрпском идеологијом, залажући се за стварање Велике Србије у Великој Југославији. У том спису, између осталог, др Стеван Мољевић, пише: „Основна грешка у нашем државном уређењу била је што 1918. г. нису биле ударене границе Србије. Та се грешка мора исправити, данас или никад. Те се границе данас морају ударити, и оне морају да ухвате цело етничко подручје на коме Срби живе са слободним излаз(ом) на море за све српске области које су на домаку мора.“⁵⁶

Концепт „Хомогене Србије“ је званично заговарао „Велику Југославију“ и у њој „Велику Србију“. Др Стеван Мољевић се није супротстављао опстанку Југославије као целине, али је инсистирао да се унутар обновљене југословенске државе јасно омеђе све српске земље и оне учине хомогеним у етничком погледу:

Пресељавање и измена жиљељства, нарочитио Хрватиа са српској и Срба са хрватској подручја, једини је пут да се изврши разграничење и створе бољи односи између њих, а тиме ошклони моћућности да се њихове ствари злочини који су се дешавали и у прошлом рату, а нарочитио у овом садањем, на свему подручју на коме су Срби

⁵⁵ Због честих манипулација и злонамерних и нетачних тумачења према идеолошко-политичким и дневно-политичким потребама после Другог светског рата, па и данас, сматрамо да треба представити у целости Програм и задатак Равногорског покрета и ЈВУО као би и шири аудиторијум био са тим упознат и да не остане само у оквиру академске заједнице.

⁵⁶ Др Стеван Мољевић упућује писмо Драгиши Васићу у децембру 1941. године са упутствима за премештање становништва и стварање хомогене Србије, Велике Србије у оквиру Југославије. У том писму др Мољевић износи целокупан програм и задатак Равногорског покрета.

и Хрвати били измешани, и иде су Хрвати и Муслимани с њаном ишли за истребљење Срба.⁵⁷

Мапа Југославије и Србије према др Стевану Мољевићу

Извор: wikipedia (Velika Srbija)

Др Стеван Мољевић даље наставља у том спису да су искушења српског народа у овоме рату, изазвана губитком државе и слободе, довела до непоколебљивог уверења:

1) да снагу државе не чини ни пространство њене територије, ни број њеног житељства, па ни богатство земље, колико независност погледа, смисао и љубав за државу, њену слободу и независност, унутрашња слога и духовна повезаност народа у часу спољне опасности, те спремност његова да за државу и њену слободу жртвује све што има па и себе сама;

2) да он ту истоветност погледа на државу, смисао и љубав за државу и њену независност може опет постићи само ако буде окупљен у хомогеној Србији. Примере су му за то дале Србија и Црна Гора у прошлим ратовима и Грчка у садањем рату.

Стога се Србима намеће данас прва и основна дужност:

да створе и организују хомогену Србију која има да обухвати цело етничко подручје на коме Срби живе, и да јој осигурају потребне стратешке и саобраћајне линије и чворове, те привредна подручја како би јој био омогућен и обезбеђен слободан привредни, политички и културни живот и развитак за сва времена.

⁵⁷ Исто.

Те стратешке и саобраћајне линије и чворови, потребни за сигурност, живот и опстанак Србије, иако гдегде данас не би имали српску већину, имају да послуже Србији и српском народу да се не би више понављала тешка страдања која Србима наносе њихови суседи чим се пружи прилика.

Пресељавање и измена житељства, нарочито Хрвата са српског и Срба са хрватског подручја, једини је пут да се изврши разграничење и створе бољи односи између њих, а тиме отклони могућност да се понове страшни злочини који су се дешавали и у прошлом рату, а нарочито у овом садањем, на свему подручју на коме су Срби и Хрвати били измешани, и где су Хрвати и Муслимани с планом ишли за истребљење Срба.

Границе

Основна грешка у нашем државном уређењу била је што 1918. г. нису биле ударене границе Србије. Та се грешка мора исправити, данас или никад. Те се границе данас морају ударити, и оне морају да ухвате цело етничко подручје на коме Срби живе са слободним излазима на море за све српске области које су на домак мора.

1) На истоку и југоистоку (Србија и Јужна Србија) српске су границе обележене исходом ратова за ослобођење, и њих ваља само појачати Видином и Ћустендилом.

2) На југу (Црна Гора и Херцеговина) ваља да у Југозападну српску област уђу поред територије Зетске бановине:

а) сва источна Херцеговина са железничком пругом од Коњица па до Плоча, укључиво са појасом који би ту пругу заштићавао, тако да би у њу ушао срез коњички цео; од мостарског среза општине: Мостар град, Бијело Поље, Благај и Житомислићи; срез столачки цео; а од метковићког среза Плоче и све подручје јужно од Плоча; те Дубровник коме би се имао дати посебан статус.

б) северни део Албаније, уколико Албанија не би добила аутономију,

3) На западу ваља да у Западну српску област уђу, поред Врбаске бановине, Северна Далмација, српски део Лике, Кордуна, Баније и део Славоније, тако да тој области припадну личка жељ. пруга од Плашког до Шибеника и северна жељ. пруга од Окучана преко Суње до Костајнице. У ту би област ушао на једној страни срез бугојански осим Гор. Вакуфа, а од среза лијевањског општине: Лијевно и Доње Поље, а на другој страни од среза шибеничког општине: Шибеник и Скрадин; од книнског среза:

општина Книн и српски део општине Дрниш са свом територијом преко које прелази жељ. пруга Книн–Шибеник, те евентуално српским делом општине Врлика у сињском срезу; срез бенковачки цео; срез биоградски цео; срез Преко цео; тако да граница Западне српске области иде Велебитским Каналом и обухвата Задар са свим отоцима пред њим, од среза госпићког општине: Госпић, Лички Осик и Медак; од среза перушићког источни део, преко кога прелази жељ. пруга; од среза оточачког општине: Дабар, Шкаре и Врховине; од среза огулинског општине: Дрежница, Гомирје, Гор. Дубрава и Плашки; срез војнички осим општине Бариловић; срез Вргинмост цео; срез глиinski осим општина Бучице и Станковац; од среза петрињског општине: Блиња, Градуса, Јабуковац и Суња; срез коштајнички осим општине Бобовац; од среза Новске општине: Јасеновац и Вањска Новска, али ове општине ваља порушити тако да жељ. пруга остане на територији ових двеју општина; срез окучански цео; срез пакрачки осим општина: Антуновац, Гај и Пољана; од среза пожешког општина Велић Село; срез Дарувар, Грубишно Поље и Слатина; затим босански срезови Дервента и Градачац. Разуме се да у ову област улазе и сви други срезови унутар наведених граница.

За ову западну српску област, која би имала 46 срезова са близу милион и по душа, на којој је цело предузеће Шипада, и велики гвоздени рудник Љубија, и преко које прелази Јадранска пруга Ваљево–Бања Лука–Шибеник, ваљало би обезбедити Задар с околином и отоке који су пред њим ради заштите њеног изласка на море.

4) Северној српској области ваља дати, уз територију Дунавске бановине, одузете јој српске срезове Вуковар, Шид и Илок, и од винковачког среза општине: Винковци, Лаже, Мирковци и Нови Јанковци; срез и град Осијек цео;

Овој области ваља обезбедити Барању с Печујом и источни Банат с Темишваром и Решицама.

5) Средишњој српској области – Дринској бановини – имају се повратити одузети јој босански срезови: Брчко, Травник и Фојница.

Далмација, која би обухватала Јадранску обалу од Плоча па до испод Шибеника, те од бос. херц. срезова: Прозор, Љубушки, Дувно; западне делове мостарског и ливањског среза, те делове книнског и шибеничког среза на северу, има да уђе у састав Србије и да добије засебан аутономан положај. Римокатоличка црква у Далмацији биће призната и од државе помагана, али рад цркве и римокатоличког свештенства у народу мора бити на корист државе и под њеном контролом.

Однос према осталим југословенским и балканским државама

Србија има да, верна својој прошлости и својој мисији на Балкану, буде и у будућности носилац југословенске мисли, те први поборник балканске солидарности и Гледстонова принципа „Балкан балканским народима“. Време тражи окупљање мањих држава у веће јединице, савезе и блокове, а од Срба ће то тражити и њихови пријатељи. Срби ће се тим тражењима радо одазвати, јер је то у духу њихове историјске мисли на Балкану. Срби су тим путем пошли већ онда кад су стварали Југославију, и они с тога пута неће натраг. Само, како је први корак на томе путу био погрешно учињен у томе што су они све дали и у Југославију одмах утопили и Србију и Црну Гору и српство, док су остали – Хрвати и Словенци и муслимани – пошли противним путем – да од Југославије све узму, а ништа да не дају, то се сад та грешка мора исправити, а исправиће се само ако Срби одмах при васкрсу Југославије, већ у првом часу, и без ичијег питања, створе хомогену Србију у границама како су напред означене, па тек онда са те основице, као свршеног чина, приступе уређењу свих осталих питања и са Хрватима и Словенцима.

Југославија би, према томе, имала бити уређена на федеративној основи са три федералне јединице: српском, хрватском и словеначком (Србија, Хрватска и Словенија). И тек кад се то стање среди, кад се сви српски крајеви повежу у једну хомогену Србију и кад се саживе, онда би се могло помишљати на уже зближење с Бугарима. Дотле би се могло с њима сарађивати на културном и економском приближавању (прво путем штампе, књиге, цркве, и друштвеног упознавања, а друго царинском унијом).

Срби, који су се пре близу пет векова једини на Балкану озбиљно опрли најезди Османлија са истока на запад, Срби, који су у борби са турском империјом истрајали и први дигли устанак против Турака, Срби, који су се први на Балкану опрли најезди Германа са запада према истоку, добили су тиме право на вођство на Балкану, и они се тога вођства неће и не могу одрећи ни због себе ни због Балкана и његове судбине. Они своју историјску мисију морају испунити, а моћиће то учинити само ако буду окупљени у хомогеној Србији у оквиру Југославије коју ће задахнути својим духом и дати јој свој печат. Срби морају имати хегемонију на Балкану, а да имају хегемонију на Балкану, морају претходно имати хегемонију у Југославији. Само та хегемонија мора да буде у величини духа, у ширини погледа и даљини вида, у смелости политичке мисли, у одлучности политичке акције, за што су Срби до данас дали довољно примера и доказа у свим одлучним часовима

своје прошлости. И као што је садашњост само крајња тачка прошлости, и будућност ваља да им буде продужена линија прошлости.

Друштвено уређење

Друштвено уређење у Југославији, засновано на неограниченом либерализму, било је у несрећеним поратним временима злоупотребљавано и искоришћавано на штету слабијих од стране јачих и од стране појединаца на штету заједнице. То је реметило потребну равнотежу у привредном животу, а водило расулу националног и друштвеног морала и јавног живота, у Србији рад има да буде основ, циљ и смисао живота сваког човека те да буде праведно награђен према квалитету и квантитету; капитал има да буде средство којим ће српски народ да остварује своју историјску мисију на пољу народне одбране, народне привреде и народне културе, те обезбеди свој народни опстанак, али носилац капитала и капитализма има да буде у првом реду држава.

И приватни капитал је народна својина, и има да буде под заштитом, али и под надзором државе, те да и он послужи добру народа и заједнице.

Држава има да створи сваком свом држављанину могућност рада и зараде, те да сваког осигура за случај болести, старости и изнемоглости.

Слобода личности, личне иницијативе и личне имовине има бити сваком држављанину обезбеђена законом; само та слобода не сме бити злоупотребљавана и искоришћавана ни на штету другог човека ни на штету заједнице.

Слобода мисли, слобода вере и слобода штампе има такођер бити обезбеђена, али не сме бити злоупотребљавана.

Црква, као организација, може бити у Србији призната и помагана само ако је према иностранству потпуно независна и ако у Србији има свог врховног поглавара.

На верској основи не могу се стварати политичке партије.

Штампа има да служи народу и држави, те подизању јавног морала.

Народни препород

Да се постигне преуређење државе и њеног друштвеног стања, српском народу је потребан општи народни препород у свима његовим редовима и на свим пољима народног живота. За тај препород потребно је прибрати и окупити све народне снаге, не делећи српски народ по кла-

сама, јер се он дели само по занимањима, која ваља сва да буду часна и по заједницу корисна, те да сва раде у једном истом смеру у пуној хармонији, да се у свом раду допуњују и испомажу. У прве редове ваља да уђу интелектуалци – просвећени синови српског народа и његова омладина, те да дају примере свога прегалаштва, самопрегора, реда, рада и дисциплине, и да изгарају на својим дужностима.⁵⁸

Стеван Мољевић, у Никшићу, 30. јуна 1941. год.

Половином јануара 1944. године у селу Ба код Љига одржан је Светосавски конгрес представника Равногорског покрета и ЈВуО, који је расправљао о послератном уређењу Југославије полазећи од поменутог списка, заправо Мољевићеве политичке платформе. На том конгресу је усвојена позната Башка резолуција, којом је одлучено да Југославија буде наследна парламентарна монархија, са три федеративне јединице: српском, хрватском и словеначком. Српска јединица по тој резолуцији је требало да обухвати данашњу Србију, Црну Гору, Македонију, Босну и Херцеговину и један део Хрватске. Међутим, тај пројекат Велике или Хомогене Србије у оквиру Југославије у Другом светском рату доживео је слом издајом Равногорског покрета, ЈВуО и лично генерала Драже Михаиловића од стране Черчила и Стаљина.⁵⁹ То је омогућило победу комунистима и партизанима који ће по завршетку Другог светског рата Југославију организовати са 6 федералних република и 2 аутономне покрајине у оквиру Србије чиме су јој поништили све ослободилачке напоре и велике људске жртве и материјалне штете. Тако је Србији и српском народу задат смртни ударац од којег се ни до данас нису опоравили.

⁵⁸ Архив Војноисторијског института, фонд Четничка архива (даље: Архив ВИИ, Ча), к. 144, рег. бр. 4/1 (ЦГ-П-56). Оригинал је писан на писаћој машини, ћирилицом и умножен је на шапирографу.

⁵⁹ Винстон Черчил је био ратни премијер Велике Британије, а Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин је био генерални секретар Централног комитета Комунистичке партије и државник Совјетског Савеза.

ИДЕОЛОЗИ И ВОЂЕ РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА

Идеологија равногорског покрета је била ослобођење од фашистичких окупатора и очување Југославије као државе, федеративне, грађанске и парламентарне монархије. С обзиром да је држава била окупирана, подршка тој легитимној идеји је била и војна снага у Југословенској војсци у Отаџбини (ЈВуО). Тадашњи генералштабни пуковник југословенске краљевске војске није признао капитулацију из априла 1941. године, а нешто касније ни ЈВуО и политичко крило Равногорског покрета и Централни национални комитет (ЦНК ДМ). У Равногорском покрету и јединицама ЈВуО су главни идеолози и вође били: министар у југословенској избегличкој влади и начелник Врховне команде ЈВуО армијски генерал Драгољуб Дража Михаиловић, др Стеван Мољевић, академик Драгиша Васић, а од Срба муслимана публициста Мустафа Мулалић, новинар и публициста Алија С. Коњхоџић.

АРМИЈСКИ ГЕНЕРАЛ ДРАГОЉУБ ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ

*Армијски генерал Драгољуб Дража Михаиловић,
вођа Равнојорској војкрепа и команданти ЈВуО*

Драгољуб Дража Михаиловић рођен је 14/26. априла 1893. године у Ивањици, а умро (убијен) је у Београду, 17. јула 1946. године.⁶⁰ Ни до данас се не зна за његов гроб. Отац му је био Михаило, а мајка Смиљана. За време Другог светског рата био је познат и као Чича Дража, како га је од миља звао народ. Имао је чин армијског генерала и обављао је дужност начелника Штаба Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО), као и министра војске, морнарице и ваздухопловства Краљевине Југославије у избегличким владама које су имале седиште у Лондону у току Другог

⁶⁰ У оптужници пише да је рођен 27. априла, а у књизи рођених у Ивањичкој цркви је записан 14. април. Ствар је у старом и новом календару.

светског рата, тачније до септембра 1944. године.⁶¹ Родитељи Драгољуба Михаиловића умрли су релативно рано. Отац Михаило је умро од туберкулозе одмах по рођењу кћерке Јелице, а мајка Смиљана пет година касније. Пре Јелице били су рођени Драгољуб Дража и Милица. Зато је 1901. године Дражин, Миличин и Јеличин стриц, ветеринарски мајор Владимир Михаиловић, довео сирочиће у свој дом у Београду, у Студеничкој улици (то је данас улица Светозара Марковића). Стриц Владимир је великодушно преузео старање о њима. Децу је чувала Влајкова (Владимирова) мајка Станица, Дражина баба по оцу. У ондашњем београдском друштву, мајор Михаиловић беше омиљен и познат као „чика Влајко“. Официри су били и Дражини стричеви Драгомир и Велимир. Четврти Дражин стриц Тома је радио као управник телеграфа у пошти у Београду. Пошто је завршио четири разреда основне школе, Драгољуб Михаиловић је у јесен 1904. године уписан Трећу мушку гимназију где је завршио прва три разреда, док је следећа три завршио у Другој београдској гимназији. Првог септембра 1910. године Драгољуб је ступио у 43. класу Ниже школе Војне академије у Београду.⁶²

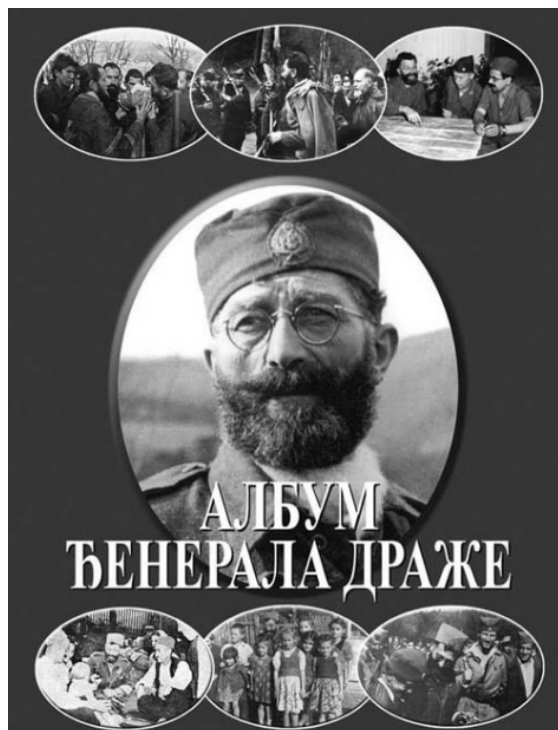

Кућа у Ивањици у којој се родио генерал Драгољуб Дража Михаиловић

Извор: Wikipedia

⁶¹ Wikipedia

⁶² Исто.

Извор: књиџа Милослава Самарџића

Дража је као питомац доспео први пут на бојно поље са 19 година у Првом балканском рату на македонском фронту. У Кумановској бици Дража је био на линији најжешћих окршаја око Нагоричина и реке Пчиње. Добро се показао па је, поред Сребрне медаље за храброст, добио и чин наредника. У Другом балканском рату учествовао је у борбама на Злетовској реци и даље у борбама око Кочана. Ту је преболео своје прве ратне ране. Заједно са својом класом, 18. јула 1913. године произведен је у чин потпоручника. На почетку Првог светског рата учествовао је у Церској бици. Дража се добро показао и у тим борбама против Аустроугара, због чега га је похвалио његов командант мајор Душан Бесерабић. Учествоје и у жестоким борбама у Колубарској бици у којој се истакао 24. и 25. октобра на Костајнику и 7. новембра на Пландишту где је остао на положају иако му је батаљон одступио. Његов командант мајор Љубомир Ђорђевић у службеним белешкама предлаже да се потпоручник Михаиловић одликује Златном медаљом за храброст, што је после победе Српске војске и учињено.⁶³

⁶³ Исто.

Михаиловићев Прекобројни пешадијски пук се налазио код Шапца почетком јула 1915. године где су вођене жестоке борбе са 11. Немачком армијом која је кренула у нову офанзиву на Србију. Крајем септембра 1915. године Дража је наставио борбу против Немаца у околини Пожаревца где је добио дужност командира 4. чете 3. батаљона. Због великих губитака, његов батаљон је расформиран 10. октобра 1915. године. Друга половина октобра и почетак новембра протекли су у повлачењу српске војске према југу. Својим напредовањем према Јужној Морави и Вардару Бугари блокирају Српску војску у Вардарској Македонији. Пут према Солуну је пресечен. Српска војска и избеглице се налазе у безизлазној ситуацији на Косову и Метохији. Немачка војска са севера и бугарска армија са истока напредују према Косову са јединим циљем да униште Српску војску која је практично била у расулу. Драгољуб Михаиловић је тада био водник или заступник командира одређених пешадијских чета у 3. и 2. батаљону. Уочи поласка Српске војске на Албанску голготу, 20. новембра 1915. године, Михаиловић је био постављен за водника пуковског Митраљеског одељења које је имало четири митраљеза заробљена од аустроугарске војске. Једини пут према савезницима и Јадранском мору српској војсци и избеглицама водио је преко албанских планина. Српска војска са доста народа креће у повлачење преко Црне Горе и Албаније у зиму 1915. године снегом завејаним планинама и путевима при температури од минус 25 °Ц. Војску у расулу и избегли народ изморен глађу, исцрпљеношћу, болешћу и хладноћом нападају албански разбојници. Захваљујући помоћи и заштити Есад-паше Топтанија многи су били спашени. Са својим митраљеским одељењем Драгољуб се повлачио правцем Пећ–Беране–Подгорица–Скадар. Прве групе пристижу у Валону, малу луку на југозападу Албаније. Међу њима је и потпоручник Дража Михаиловић. Дражин 3. прекобројни пук је 9. фебруара 1916. прекомандован у Вардарску дивизију, да би следећег дана био упућен у логор Ипсос на острво Крф. Дража је током Албанске голготе успео да сачува митраљезе које је дужио, мада је све тешко наоружање остављено још у Метохији. На Крф је пристигао врло исцрпљен и неухрањен. Већ од 15. фебруара 1916. године Михаиловић је у саставу Митраљеског одељења 2. батаљона 23. пешадијског пука Вардарске дивизије. Овај пук је настао спајањем 3. и 4. прекобројног пешадијског пука првог позива. Бродом „Абда“, јединица потпоручника Михаиловића је 22. априла напустила Крф и кренула пут Солунског фронта. На Солунском фронту Михаиловић је учествовао у борбама на Островском језеру, Горничеву, код Жиове, на ко-тама 1050 и 1368, на Сокоцу, Зеленом брду, Говедарском камену и Добром

пољу. У бици код села Неокази и Доње Врбине, 11. септембра 1916. године био је тешко рањен. Лекарска комисија у Солуну проценила је да због последица рањавања потпоручник Михаиловић „више није за строј“. Понуђена му је „службу у позадини“ што је он категорично одбио. После опоравка он се вратио у своју јединицу на прву линију фронта у априлу 1917. године. Командант I армије, војвода Живојин Мишић, у наредби Ађ. Бр. 10001. за 5. јун 1917. похвалио је у овом распису свим јединицама потпоручника Дражу Михаиловића.⁶⁴

На почетку 1918. године, потпоручник Михаиловић је са својим митраљеским одељењем пребачен у новоосновани 1. пешадијски пук Југословенске дивизије. У саставу те дивизије Дража је учествовао у борбама за пробој Солунског фронта. „За стечене заслуге и показану храброст у рату“, 25. јануара 1918. године унапређен је у чин поручника и одликован Орденом белог орла са мачевима 4. реда. Друго митраљеско одељење 23. пука, којим је Дража командовао, једино је у целом пуку одликовано Златном медаљом за храброст. Дража Михаиловић је једини у целој дивизији добио и Енглески војни крст одлуком команданта његове дивизије. Када на Косову и Метохији избија побуна Албанаца, Дража учествује у гушењу побуне од краја септембра 1918. па све до краја зиме 1919. године. Његово прво мирнодопско одредиште била је касарна „Краљ Петар I“ у Скопљу. Као најбољег официра у пуку, командант га је предложио за прелазак у краљеву гарду у Београд. У јесен 1919. године поручник Михаиловић је постао водник 3. чете 1. батаљона пешадијског пука краљеве гарде. Међутим, није се ту дуго задржао, због једног инцидента у кафани „Слобода“ због чега је добио 15 дана затвора. После издржане казне враћен је у 28. пешадијски пук у Скопље. Затим је постављен за водника митраљеског одељења у 3. подофицирској школи у Скопљу. Ускоро добија и унапређење у чин капетана 2. класе 14. октобра 1920. године. Тада је и одликован Орденом белог орла са мачевима 5. реда.

Дража Михаиловић се 1920. године, оженио Јелицом Лазаревић, ћерком пуковника Јеврема Бранковића. Јелица и Драгољуб су изродили четворо деце: синове Бранка 1921, Љубивоја 1922. и Војислава 1924. и ћерку Гордану 1927. године.⁶⁵ Бранко је умро 1995, у Београду, Љубивоје је преминуо у првој години живота, а Војислав је погинуо поред свог оца у мају 1945. године на Зеленгори. Гордана је студирала медицину и била је педијатар радиолог, а као пензионер је живела повучено од јавности у Београду до смрти 25. фебруара 2014. године.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић*, Погледи, фебруар 2012.

Следеће, 1921. године, Михаиловић је накратко, од 7. јула до 30. септембра, службовао у Сарајеву. Био је наставник у Другој подофицирској пешадијској школи. Вратио се у Београд пошто је примљен за полазника 23. класе Више школе војне академије. Две године касније дипломирао је са одличним успехом. У међувремену, 5. новембра 1921. године, Дража Михаиловић је одликован Албанском споменицом, а 24. октобра 1922. године унапређен је у чин капетана 1. класе и као такав је годину и по дана радио у обавештајном, а шест месеци у наставном одељењу. Мајорски испит је положио 16. марта 1925. године, да би у чин мајора био унапређен 17. децембра. У генералштабну струку је преведен 24. фебруара 1926. године. То се може поредити са данашњом титулом доктора војних наука. У то доба Краљевина Југославије је своје најбоље официре слала у Француску на специјализацију, па је и Михаиловић био упућен у Париз 1930. године. Посебно се интересовао за начине герилског ратовања о чему је држао и предавања на Војној академији.⁶⁶ То ће му током Другог светског рата користити у борбама са окупатором и партизанима.

Своје службовање у краљевој гарди, тада већ потпуковник, Михаиловић завршио је 14. фебруара 1935. године. Прекомандован је у организацијско одељење генералштаба Министарства војног. Ту је остао до 28. маја када је упућен у Софију на место војног аташеа Краљевине Југославије. У Софији је научио бугарски језик и добио два бугарска одликовања: Орден Александра Невског 3. степена, који му је уручио лично цар Борис Кобург приликом одласка, и Орден крста Светог Александра, који ће добити накнадно 1939. године. За време службе у Софији добио је и чин пуковника 6. септембра 1935. године поводом рођендана краља Петра II Карађорђевића. Пуковник Михаиловић је на захтев Бугарске повучен из Софије 1936. године и премештен за војног аташеа у Чехословачку, у Праг, где је стигао 22. маја 1936. године. У Прагу је остао до маја наредне године. У Чехословачкој се није бавио политиком већ се био посветио важним војним питањима. Посебно се ангажовао око набављања чехословачких авиона, панцир прслука, упутстава за противоклопно ратовање и др. Приликом опроштајног пријема, председник Чехословачке уручио је Дражи Михаиловићу Орден белог лава 3. реда.

У мају 1937. године пуковник Дража Михаиловић постављен је за начелника штаба Дравске дивизијске области у Љубљани. Његово ново радно место налазило се у касарни „Војвода Мишић“. Већ у априлу 1938. године прелази за команданта 39. пешадијског пука у Цељу. Ту је својим прет-

⁶⁶ Исто.

постављеним представио план за реорганизацију југословенске војске на националној основи: на српску, хрватску и словеначку јер је веровао да ће национално хомогене војске бити боље од мешовите. По његовом убеђењу то би увећало јединство војске и њену борбену способност. На вишим инстанцама је тај његов план одбачен и 1. новембра 1939. године генерал Недић га је казнио са 30 дана затвора. После годину дана, у априлу 1939. године, пуковник Михаиловић се вратио у Љубљану на место начелника штаба за фортификације. На тој дужности остаје до августа те године када је постављен за сталног наставника Војне академије у Београду. Током 1940. године више пута су забележени Михаиловићеви јавни антихитлеровски наступи. Након његовог напада на Хитлера на једном пријему у британској амбасади, немачки посланик Виктор фон Херн упутио је протест југословенском министру иностраних послова Цинцар-Марковићу, због чега генерал Недић још једном кажњава Михаиловића са 30 дана затвора. Ту казну је пуковник Михаиловић издржавао у Мостару, после које је, 23. октобра 1940. године, поново по казни, постављен за помоћника начелника штаба Приморске армијске области у Мостару.⁶⁷

Пуковник Драгољуб Михаиловић 1937.

Извор: wikipedia

⁶⁷ wikipedia

Дража Михаиловић се почетком Другог светског рата налазио у Ки-селаку код Сарајева на положају начелника Оперативног одељења Друге армије Југословенске војске; одатле прелази у Славонију где организује јединице и њихово пребацивање преко реке Саве услед брзог продора немачких снага преко Драве из правца Мађарске. Дража наређује својим војницима да 9. априла сруше мост на Сави код Брчког ради заустављања даљег непријатељског напредовања. У Грачаници код Добоја пуковник Михаиловић постаје командант Брзог одреда. Целог дана 14. априла 1941. године он се бори против усташа у Дервенти и Босанском Броду који настоје да ова подручја што пре прикључе тек проглашеној независној Држави Хрватској (НДХ). Пуковник Михаиловић 15. априла одбија наредбу о капитулацији и предаји свог одреда, и са делом преосталог Брзог одреда склања се у шуму.

Пуковник Михаиловић се у околини Добоја, 15. априла 1941. године, обраћа војницима и старешинама:

Јунаци! Наша је влада, као што видимо из ових лейтака, срамно потписала акт о нашој безусловној капитулацији пред немачком оружаном силом. Ја то капиулацију не признајем. Жив се Немцима нећу предавати. Немачка мора да изуби овај рат. Енглези су наши савезници. Оваква хитлерова војска каква је била наша, није била способна ни за какву борбу. О томе сам ја писао и говорио али... Ово није био рат, ово је била забуна. Ми ћемо се организовати и новестити терилску борбу против окупатора, према нашим могућностима. Кад наши савезници Енглези буду чули за наше постојање, они ће нас помоћи. Малена Србија водила је и Први и Други балкански рат, Први светски рат. Из ових ратова она је изашла као победница. Својим савезницима показала је јуну верност, а српски хероизам задивио је цео свет и показао како се тине и мре за слободу. Ми ћемо се овога пута борити за своју слободу, за бољу и срећнију Југославију. Живео Краљ! Живели наши савезници Енглези! (Поједи, 23. 3. 2021)

Дакле, после априлског слома пуковник Михаиловић је одбио да призна капитулацију Југословенске војске и склонио се 11. маја 1941. године на Равну гору код Уба. Ту је основао покрет отпора против окупатора. Иако је био заклет антифашиста, већ крајем 1941. године одустаје од великих акција против окупатора због његових сурових одмазди над недужним српским народом.⁶⁸ После неуспелих преговора са Јосипом Брозом

⁶⁸ Крајем августа, четници и партизани су били заједно у устанку и заробљавали окупаторске војнике и њихове сараднике, понекад у заједничким акцијама упркос узајамном неповерењу. Чет-

Титом почиње и братоубилачки рат са партизанима, који су били други антифашистички покрет, али и покрет за рушење Монархије и капитализма у Југославији. Зато су комунисти и партизани Равногорски покрет и ЈВуО сматрали својим главним непријатељем.

*Поштанска марка са ликом генерала Михаиловића
издајта у САД 1943.*

ници из независног одреда потпуковника Веселина Мисите, крајем августа су ослободили Лозницу од Немаца. Генерал Михаиловић није одобравао такве акције, посебно после сурових немачких казних мера, схватајући да његови људи немају довољно снаге да заштите цивиле на територији Војне управе у Србији против немачких одмазда. Партизани о томе нису водили никакву бригу.

*Генерал Михаиловић као вођа ђериле у Југославији
на насловној страни Тајмса*

Многи команданти одреда и бригада ЈВуО и неких локалних четничких одреда су уз прећутно Михаиловићево знање временом постизали споразуме са окупационим снагама о заједничкој борби против партизана, нарочито у италијанској окупационој зони.⁶⁹ Та сарадња је била нужна за опстанак ЈВуО и Равногорског покрета. Због тога је генерал Михаиловић крајем 1943. и почетком 1944. године изгубио подршку Британаца као својих савезника. Дража је био принуђен да тражи оружје и муницију од окупатора и Недићевих власти да би се заједно са њима борио против партизана. Британци су, као и увек, играли своју лицемерну и лукаву игру. Њих нису интересовале масовне ликвидације српских цивила због диверзија које је ЈВуО избегавала штитећи на тај начин свој народ. Комунисте

⁶⁹ Генерал Михаиловић је прећутно прихватао ту изнуђену сарадњу са окупаторима и квислинзима, али никада то није наређивао нити је такву сарадњу потписивао.

и партизане велике цивилне жртве сопственог народа нису интересовале осим упорне борбе за власт од самог почетка рата. Због тога су и били прихваћени од Британаца на челу са премијером Черчиллом. Британци су се борили до последњег, али туђег војника и цивила. Генерал Михаиловић и Равногорски покрет су се борили за очување предратне Краљевине Југославије али уз што мање војне и цивилне жртве и ратна разарања привреде, градова и села.

Немачка јојџерница за Михаиловићем 1944. године која нуди 100.000 златних марака за његово хватање.

Последње писмо генерала Драже Михаиловића објавио је, јула 1946. године у Њујорку, Комитет за поштено суђење Дражи Михаиловићу. Само неколико дана после тога, Михаиловић је ликвидиран у Београду. У том писму је написао: „Ни под којим условима нећу напустити своју Отаџбину и свој народ. Своју земљу не можете понети на ђоновима ципела, како је рекао Дантон када су му предлагали да напусти Француску. Једино што данас могу да учиним је да поновим ове речи. Јер ја нисам Јосип Броз Тито који нема ничег заједничког ни са овом земљом нити са овим народом, па да могу да побегнем. Тамо код вас у Швајцарској имате

довољно мојих официра и војника који су напустили земљу и, са мојом дозволом. Ви такође имате и велики број некадашњих ратних заробљеника и депортираца, који данас представљају живе сведоке неправде која се спроводи над нашом нацијом. Међутим, сједињени духом, не пропустите ниједну прилику, а да вашу патњу не покажете онима око вас, тако да читав цивилизован свет сазна праведност наше борбе. Понављам, моје место је овде, у мојој земљи, са мојим народом, да бих тако умањео њихову патњу, и да бих их охрабрио у њиховом веровању у спасење, које ће ипак доћи. Увек сам говорио да ће савезници једнога дана схватити какву су грешку направили, дајући Југославију у руке Тита и његових терористичких комуниста. Комунисти су сконцентрисали све своје напоре да мене ухвате. Мобилисали су све своје сервилне послушнике: Бугаре, Албанце, Италијане и друге комунисте – који су сви сједињени у својој решености да мене ликвидирају. У овом подухвату совјетски специјалисти су такође бројни. Ви знате моју стратегијску намеру, да се одржим по сваку цену за велики задатак који је пред нама. Можда ћу пасти за наш свети циљ. Ви знате да ће тиме пасти и праведна борба наше нације. Јер ја једино чиним што је воља народа – због тога сам и почео борбу против окупаторских снага, а доцније и против комуниста. Не сумњам ни за тренутак, Зора слободе са Равне горе заблистаће над нашом паћеничком Отаџбином.⁷⁰

Након Другог светског рата нове комунистичке власти (злогласна Озна) заробиле су Дражу Михаиловића и осудиле га на смрт за колаборацију и ратне злочине. Убијен је одмах после пресуде на тајном месту у јулу 1946. године, вероватно негде на подручју града Београда.⁷¹ Још увек се не зна шта је било са његовим телом ни где му је гроб. Виши суд у Београду је 2015. године усвојио захтев за његову рехабилитацију и прогласио ништавном пресуду која је донесена пре 69 година. Генерал Дража Михаиловић је за своје заслуге награђен бројним одликовањима, од којих му је последње постхумно доделио амерички председник Хари Труман у марту 1948. године. Одликовао га је орденом Легије за заслуге првог степена за „организовање и вођење снага отпора против непријатеља који је окупирао Југославију“, као и за „спасавање америчких авијатичара“.

Неки људи не могу да схвате да Дража није био четнички командант. Он је био командант легалне Југословенске краљевске војске у отаџбини

⁷⁰ Banjalukaforum.com/viewtopic.php?f=51&t=17257&start=500 (2020).

⁷¹ Озна је почетком јануара 1945. г. преко свог официра који се представљао као четнички мајор Ђосић у Србији, који је избегао заробљавање, почела Михаиловићу да радиом шаље лажне информације како је ситуација у Србији повољна за устанак против партизана и да се чека пролеће и Михаиловићев повратак. Циљ Озне је био спречавање Михаиловићевог бекства из Југославије.

(Југословенске војске у Отаџбини – ЈВуО). У рат је отишао као начелник штаба Дринске дивизије. Завршио је све генералске школе али није могао одмах бити произведен у генерала јер је имао 42 године, а за тај чин услов је био да има 46 година.

Споменик генералу Михаиловићу на Равној гори у Србији

Одликовања:

Сребрна медаља за храброст, 1913.

Споменица за Српско-бугарски рат, 1913.

Енглески Војни крст, 1913.

Бели орао са мачевима 4. реда, 1918.

Споменица за рат 1914-1918, 1920.

Бели орао са мачевима 5. реда, 1920.

Споменица за Српско-турски рат, 1920.

Златна медаља за храброст, 1920.

Албанска споменица, 1921.

Златна медаља за храброст, 1928.

Орден Светог Саве 4. реда, 1928.

Орден Југословенске круне 4. реда, 1933.

Бугарски Орден Александра Невског 3. степена, 1936.

Чехословачки Орден белог лава 3. степена за војне заслуге, уручио председник Едвард Бенеш у Прагу 1937.

Орден Југословенске круне 3. реда, 1937.

Бугарски Командирски крст Светог Александра, уручио цар Борис III у Софији 1939.

Орден Карађорђеове звезде са мачевима 3. реда, доделио краљ Петар II Карађорђевић 27. марта 1942.

Француски Ратни крст, доделио генерал Шарл де Гол, 2. фебруара 1943.

Пољски орден за Војничке врине (пољ. *Вирџини Милићари*), доделио генерал Владислав Сикорски, 14. јуна 1943.

Америчка Легија за заслуге 1. степена, постхумно, 1948.

Орден Легије за заслуге 1. степена за Врховне команданте

Превод текста овог високог америчког ордена:

Генерал Драгољуб Михаиловић је организовао и водио важне снаге отпора против непријатеља који је окупирао Југославију 1941. до децембра 1944. године. Неустрашивим напорима његових трупа, многи амерички ваздухопловци су били спасени и враћени код пријатељских власита. Генерал Михаиловић и његове снаге, иако су оскудевале у снабдевању и бориле се с крајњим тешкоћама, допринеле су материјално савезничкој ствари и пријемоле у посмртицању коначне савезничке победе 29. марта 1948.

Вашиington, Хари С. Труман⁷²

⁷² Алија С. Конхотић, Споменица „Братство“, Торонто (Канада), 1974, стр. 385.

Француски Ратни крст и америчка Легија за заслуге 1. степена данас се налазе у Музеју на Равној гори.

Француски ратни крст 1939–1945.

Процес рехабилитације генерала Драгољуба Драже Михаиловића

Суђење генералу Дражи Михаиловићу одржано је пред Војним судом од 10. јуна до 15. јула 1946. године. Судије су били пуковник Михаило Ђорђевић (Председник војног већа), Милија Лаковић, Михаило Јанковић, Никола Станковић и Радомир Илић (судије) и Тодор Попадић (секретар). Тужилац је био пуковник Милош Минић, који је учествовао у преговорима Тита и пуковника Михаиловића на почетку устанка у Србији, а касније је био председник Србије и министар спољних послова СФРЈ. Помоћник му је био Милош Јовановић.⁷³

Од 47 тачака оптужнице коју је тужилац Милош Минић прочитао 10. јуна 1946. године у суду у Београду, генерал Михаиловић је осуђен по осам тачака. Наводимо само прву:

„Крив је што је од почетка друге половине 1941, па за све време рата и непријатељске окупације организовао и руководио оружане четничке

⁷³ Београдски процес је назив за суђење генералу Драгољубу Михаиловићу и још двадесет тројици оптужених из редова четника, владе у иностранству и Недићевог режима. Суђење је одржано у Београду, у згради Војне пешадијског академије на Топчидеру.

формације познате под именом [четници Драже Михаиловића] и тако-звана Југословенска војска у отаџбини, које су имале за циљ да оружаном акцијом и терором у сарадњи с окупатором подрже окупацију и угуше оружани устанак и ослободилачку борбу српског и осталих народа Југославије“.⁷⁴

Генерал Дража Михаиловић је осуђен за велеиздају и ратне злочине које су извршили његови потчињени. Осуђен је 15. јула 1946. године на смрт стрељањем, трајан губитак политичких и грађанских права као и одузимање целокупне имовине. Убијен је на непознатом месту 17. јула 1946. године. Ни данас није познато где је тачно гроб генерала Михаиловића нити било какви детаљи око стрељања.

Виши суд у Београду га је рехабилитовао 14. маја 2015. године. Утврђено је да Михаиловић није имао фер и правично суђење, те су му укинуте све изречене санкције и он је званично постао неосуђиван. У образложењу решења о рехабилитацији је наведено да је спорна пресуда донета у незаконитом процесу из политичко-идеолошких разлога.

Командант француског покрета отпора, генерал Шарл де Гол, одликовао је генерала Дражу Михаиловића Ратним крстом. Уз овај орден он је издао и похвалну наредбу, која је 2. фебруара 1943. године прочитана свим француским јединицама:

„Армијски генерал Драгољуб Д. Михаиловић, легендарни јунак, симбол најчистијег родољубља и највиших југословенских војничких врлина, није престао водити борбу на окупираном националном тлу. Уз помоћ родољуба, он без суштајања не да мира окупаторској војсци, тако припремајући онај коначан јуриш који ће довести до ослобођења његове отаџбине и целог света, раме уз раме с онима који никад нису сматрали да се једна велика земља може покорити суровом завојевачу“.

Године 1948, амерички председник Хари Труман постхумно је одликовао Драгољуба Михаиловића Легијом за заслуге, највишим орденом намењеним странцима. Комисија за одликовања Пентагона одлучила је да генерала Драгољуба Михаиловића уврсти у „Легију заслужних“, након извештаја истражне комисије Комитета за праведно суђење Дражи Михаиловићу. Ова комисија, која је окупљала најугледније људе САД (шест сенатора, осам конгресмена, пет гувернера...) отворила је јавна саслушања у Адвокатској комори њујоршке општине 13. маја. Саслушања су трајала пет дана, паралелно с процесом који су комунистичке власти у Београду водиле против Драже Михаиловића. Највећу пажњу Комисија је посве-

⁷⁴ Wikipedia

тила сарадњи Михаиловића са силама Осовине, једној од најтежих тачака оптужнице који је Војни суд у Београду прихватио.

Орден је, у мају 2005. године уручен његовој ћерки Гордани на скромној церемонији одржаној у амбасади САД у Београду. Одликовање није уручено све до тада зато што је амерички интерес на Балкану била неутрална Југославија под Титовом управом. Претпостављало се да би један овакав чин гурнуо Југославију у наручје Совјетском Савезу и да би она постала чланица Варшавског пакта. Вест о додели одликовања генералу Дражи Михаиловићу, тачније о његовом уручењу Дражиној ћерки Гордани, изазвала је бурне реакције у Босни и Херцеговини и Хрватској међу оним снагама које настоје да Југословенску војску у отаџбини изједначе са усташама и другим војним формацијама састављеним од припадника некадашњих југословенских народа које су оперисале на Балкану, а које су биле сепаратистичке и антијугословенске.

Током Другог светског рата, 1944. године, америчка обавештајна служба је, у сарадњи са Југословенском војском у отаџбини и њеним командантом генералом Дражом Михаиловићем, спровела операцију „Холјард“ (Halyard). Главни циљ операције била је евакуација америчких пилота, припадника америчке 15. ваздухопловне армије, који су оборени изнад територије Југославије. Амерички пилоти су уз помоћ припадника ЈВуО пребацивани на територију под њиховом контролом одакле су америчким авионима евакуисани у Италију са импровизованих пољских аеродрома Бољанићи, Коцићево и Прањани. Операција Холјард била је највећа операција организованог спасавања оборених америчких авијатичара у Другом светском рату. Тада је спасено и евакуисано око 500 савезничких пилота мађу којима је била велика већина Американаца.

Шта су о генералу Дражи Михаиловићу рекли познати светски интелектуалци, ратници и политичари:

1. „Двадесет година након смрти Драже Михаиловића непомрачена је његова слава као бранитеља слободе против фашистичког, а такође и против комунистичког терора. Није имао тренутка слабости, нити горчине. Не знам ни за један забележени случај да је замерио онима који су га издали.

Пре двадесет година, знала сам да је невин по свим оптужбама против њега и од тада сам видела много нових доказа његове невиности. Његово напуштање било је злочин, а као и сваки злочин, злочинцима то није донело стварну корист. Волела сам ваш народ пре рата, волела сам га и поштовала га све више и више како су године пролазиле, и уверила сам се да херој кога сте дали историји нема премца у нашем времену.“

Ребека Весџ (Порука Србима, 8. јула 1966)

2. „Док седим пишући ове ретке у рану зору пред непомичним морем, Михаиловић стоји пред стрељачким стројем. Ја се не бавим тиме шта је први герилац Европе требало да уради или није урадио; оно што ме брине јесте то да нико не стаје у његову одбрану.“

Жорж Бернано, француски књижевник, 1946.

3. „Британска штампа је објавила немачку награду понуђену за хватање Тита, али је само један лист споменуо (ситним словима) награду за хватање Михаиловића. И оптужбе за сарадњу с Немцима су се наставиле.“

Џорџ Орвел, британски књижевник, 1946.

4. „Генерал Драгољуб Михаиловић се на изузетан начин истакао као врховни командант снага Војске Југославије, а касније и као ратни министар, организовањем и вођењем значајних снага отпора против непријатеља који је окупирао Југославију, од децембра 1941. до децембра 1944. године. Несаломљивим напорима његове војске, многи ваздухопловци Сједињених Држава спашени су и враћени на сигурно, на пријатељску територију. Генерал Михаиловић и његове снаге, иако су били ускраћени за довољне залихе и борећи се под крајње неповољним условима, опипљиво су допринели савезничкој ствари и одиграли су кључну улогу у постизању коначне савезничке победе.“

Хари С. Труман, председник САД, 29. марта 1948.

5. „Крајња трагедија Драже Михаиловића не може избрисати сећање на његову јуначку и често усамљену борбу против двојних тиранија које су погодиле његов народ, нацизам и комунизам. Знао је да тоталитаризам, без обзира какав назив носио, значи смрт слободе. Тако је постао симбол отпора свима онима широм света који су водили херојску и усамљену борбу, сличну његовој, против тоталитаризма. Михаиловић је припадао Југославији; његов дух сада припада свима онима који су спремни да се боре за слободу.“

Роналд Рејан, председник САД, 8. септембра 1979.

6. „Ни са чим упоредиво спасавање више од 500 америчких ваздухопловаца од заробљавања од стране непријатељских окупационих снага у Југославији током Другог светског рата, што су извршили генерал Драгољуб Михаиловић и његови четнички борци за слободу, за шта га је председник Хари С. Труман одликовао медаљом „Легије заслуга“, поред осталог симболизује дубоко лично уважавање и поштовање свих спашених америчких ваздухопловаца и њихових потомака, чија ће захвалност бити вечна.“

Саопштење Националног одбора америчких њилота, 1985.

7. „Генерал Дража Михаиловић је био патриота, храбар војник и одважан савезник Сједињених Држава и свих народа који су кренули у рат

почетком четрдесетих година да би уништили тираније које су желеле да поробе наш свет. Стотине америчких pilota дугују своје животе генералу Михаиловићу и његовим снагама, и амерички народ никада неће заборавити тај дуг. Све док у било којој нацији постоје родољуби, име генерала Драже Михаиловића памтиће се и уважавати.“

Ричард Никсон, председник САД, 21. априла 1966.

8. „Као Американац, постиђен погнем главу кад помислим на ужасно погрешну политику која је навела савезничке вође у Другом светском рату да напусте генерала Дражу Михаиловића и своју подршку преусмере комунистичким хордама маршала Јосипа Броза Тита. То што су урадили савезници било је невероватно скретање са пута часне политике и правде.

Михаиловић је био први побуњеник у Европи. Управо је он подигао заставу отпора нацистичком окупатору – и својим деловањем надахнуо је формирање покрета отпора у свим потчињеним земљама.

Одупирао се нацистима у време док су Совјетски Савез и комунисти још увек сарађивали са њима – а његов рани отпор, успоравањем нацистичког похода, вероватно је спречио пад Москве.

Допринос Михаиловића савезничкој ствари јавно су признали генерал Ајзенхауер, генерал Де Гол, фелдмаршал Александар, адмирал Харвуд, Антони Идн, председник Труман и касније председник Ричард Никсон. На пример, 16. августа 1942. године, три британска официра високог ранга, адмирал Харвуд, генерал Очинлек и ваздухопловни маршал Тедер, послали су Михаиловићу следећи заједнички телеграм: „Са дивљењем пратимо операције које ви водите, а које су од непроцењивог значаја за Савезничку ствар“.

Николај Велимировић, епископ СПЦ, у цркви Христова Васкрсења у Чикају, 18. јула 1954. године је, између осталих, рекао:

„Главна дело генерала Михаиловића по коме он улази у историју Другог светског рата, јесте његова герилска војна противу немачке војне силе у нашој земљи. У Другом светском рату гериле се јављају у свим заузетим земљама. Гериле генерала Михаиловића је била најранија. Гериле, као што се у Другом рату показало, може много, али не може све. Она не може да туче главну непријатељску снагу, она сама собом не може да ослободи земљу. Али, као помоћно средство редовне војске, она може да учини много. С чисто војног гледишта, гериле генерала Михаиловића највише је вредела онда када се била везала за савезничке операције у Северној Африци. У тој прилици, Михаиловић је, по признању самих савезничких команданата, учинио њима врло велике услуге. Михаиловић је тачно знао

шта герила може, а шта не може. Своју главну акцију он је припремао за онај тренутак када почне искрцавање савезничких трупа на Балканско полуострво. Дотле било је довољно што је његова герила била успела везати изванредан број непријатељских дивизија. Овај његов план био је поремећен појавом комунистичке гериле. Као што се зна, Комунисти се нису ставили у покрет чим су Немци продрли у нашу земљу, они су то учинили тек неколико недеља доцније, онда када су Немци заратили са Русијом. Докле је Михаиловић имао један првенствено војни план, комунисти су имали један првенствено политички, или, тачније речено, партијски план. Они су се спремали да, после слома Немачке, дограбе власт у Југославији. Једина организована војна снага која би им се могла одупрети био је генерал Михаиловић. Зато су комунисти пошли да га, ако је могућно, још пре немачког слома униште. Они су изазвали прави грађански рат између Михаиловићеве и своје гериле. Ко год за време непријатељске окупације изазива грађански рат, тај уствари служи непријатељу. То је што треба имати на уму, када је реч о комунистичким самохвалама да су сви други осим комуниста сарађивали с непријатељем.

У грађанском рату победили су комунисти. Они су победили захваљујући војној помоћи Совјетског Савеза и политичким грешкама наших наводних Савезника.⁷⁵ Да тога није било, генерал Михаиловић не би доживео слом Равногорског покрета и војнички пораз ЈВуО. У данашње доба светских ратова све је тако везано једно с другим, да ничији успех више не зависи само од његових личних напора. Шта ће бити с нама често зависи од догађаја у сасвим другом делу света, заправо од моћних светских сила. Судбина генерала Михаиловића и његовог покрета била је већ одређена на Техеранској конференцији крајем новембра 1943. године, када је пропао план о искрцавању Британаца и Американаца на Балканско полуострво.⁷⁶ Шта човек да ради у тако неизвесним временима, када није могућно израчунавати услове успеха? По свој прилици баш је Винстон Черчил рекао, да у таквим временима остаје само једно, а то је испунити дужност. Ако се више не зна шта може донети успех, зна се шта дужност налаже. Генерал Михаиловић није постигао успех али је своју дужност испунио.

Генерала Михаиловића, уосталоме, не треба судити само по његовим делима. Треба узети у обзир и његову личност, која је била у извесном смислу већа од његових дела. Колико је то тачно, види се већ по томе, што он није ушао само у историју него и у народно предање. Има доста њих који су ушли

⁷⁵ Британци на челу са премијером Черчилом су највише, можда и пресудно, утицали на слом покрета генерала Михаиловића. Део заслуга за то припада и Стаљину.

⁷⁶ Највероватније такав план није ни припреман изузев као пропагандни трик.

у историју и добили у њој угледно место, али који нису оставили трага у народном предању. У историји Србије XIX века било је знаменитих државника и војвода којима су се историчари много бавили, али о којима у народу нема ни приче ни песама. Генерал Михаиловић, напротив, живи у народном сећању, живи онако као што живе народни јунаци из народних песама. Он је ушао у ред оних легендарних личности које имају поколењима да служе за пример. Те су личности једна врста народне савести. Познији нараштаји морају да пазе да се покажу достојни тако великих предака. Владика Данило у Горском вијенцу оним Црногорцима који су скренули с права пута:

Су чим ће те изаћи пред Милоша/ И пред друге српске витезове/ Који живе докле сунце грије?

У све те витезове, који су својим примером обележили познијим нараштајима пут дужности, спада и трагични генерал Драгослав Дража Михаиловић.

За живота он је био гоњен, кажњаван, клеветан, мучен и, најзад, убијен. По свој прилици његово тело је разнето на комаде па он ни гроба нема. Али, они бројни помени, који му се чине широм целе емиграције, а у новије време и код нас, ипак показују да он и даље живи у души српког народа, и да ће ту живети увек, докле српско име буде трајало, јер он је дао свом народу све што смртни човек може дати.⁷⁷

Нека је вечна слава генералу Михаиловићу!“

Споменик генералу Дражи Михаиловићу на Равној Гори

⁷⁷ Још се не зна права истина о начину смрти, месту стрељања и месту сахране. Постоји више верзија о том комунистичком злочину.

ДР СТЕВАН МОЉЕВИЋ

Др Стеван Мољевић је био српски и југословенски правник, адвокат, политичар и публициста. Мољевић је обављао низ друштвених функција: председник Југословенско-француског клуба, председник Југословенско-британског клуба, председник Ротари интернационал клуба и члан Централног националног комитета Југославије у Другом светском рату. Он је аутор чувеног пројекта „Хомогена Србија“ у којем је дефинисао границе, друштвено уређење као и спољњу политику „Велике Србије“ у обновљеној и проширеној Краљевини Југославији после Другог светског рата. Др Мољевић је тај свој пројекат детаљно образложио на познатом Светосавском конгресу у селу Ба. Неспорно је био веома образован, патриота и стварни идеолог Равногорског покрета. Доследно се залагао за Велику Србију у оквиру обновљене Краљевине Југославије.

Познати историчар и књижевник Предраг Остојић је о др Стевану Мољевићу написао: „... Мољевић је био адвокат и председник Централног националног комитета (ЦНК) равногорског покрета, доктор правних наука и један од политичких првака ђен. Драгољуба Драже Михаиловића. Био је припадник „Младе Босне“ и због тога хапшен послје атентата Богдана Жерајића на Маријана Варешанина, гувернера Босне и Херцеговине. Године 1915, на велеиздајничком процесу против 156 оптужених, углавном Срба, од стране аустругарске власти осуђен је на 10 година робије. Носилац је великог броја одликовања, од којих и француске Легије части, ордена „Светог Саве“ и Краљевске споменице. Осуђен је послје Другог свјетског рата, као председник ЦНК на 20 година робије. Умро је у казнионици у Сремској Митровици, 1959. године и сахрањен на Новом гробљу у Београду.“

Др Стеван Мољевић

Др Стеван Мољевић је рођен у градићу Рудо (Босна и Херцеговина) 1888. године, тада Аустро-Угарска. Основну школу је завршио у родном граду. Гимназију је учио у Сарајеву и Загребу. У Загребу је завршио и правни факултет где је и докторирао. Још као гимназијалац приступио је српском омладинском покрету који се борио против Аустроугарске монархије и против анексије Босне и Херцеговине. Као гимназијалац у Сарајеву, приступио је покрету чији је зачетник био Владимир Гађиновић. Он је записао да је то био покрет „омладине једног покороног народа“. После анексије Босне и Херцеговине 1908. године, Аустро-Угарска је припремала отварање Босанског сабора и тиме ставила до знања да је ова земља коначно део Црно-жуте монархије. „Требало је да неко каже“ – пише Мољевић – „да Срби у Босни неће ни Устава ни Сабора, нити ишта што Аустрија доноси.“ Тај задатак узели су на себе Богдан Жерајић и Стеван Мољевић. На дан отварања Сабора, 15. јуна 1910. године, Жерајић је извршио атентат на поглавара Босне и Херцеговине Маријана Варешанина када се враћао с отварања Сабора. Атентат није успео, Жерајић је извршио самоубиство.⁷⁸ Жерајић је својом смрћу однео и тајну о његовом саучеснику Стевану Мољевићу.⁷⁹

⁷⁸ Др Драгоје Тодоровић, *Ко је био др Стеван Мољевић у: Уједињено српство*, Светосавска омладинска заједница, Бања Лука.

⁷⁹ Исто.

Хомојена или Велика Србија по др Стивану Мољевићу⁸⁰

У Бањалуци је организовао друштво „Соко“ и удружење „Побратимство“. Као српског интелектуалца, аустроугарске власти га на Бањалучком велеиздајничком процесу 1915-1916. године за велеиздају осуђују на затворску казну коју је одробијао све до слома Црно-жуте царевине.⁸¹ Он је 1918. године био иницијатор уједињења Босне и Херцеговине у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Као адвокат живео је у Бањалуци. Ту је био и члан Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића. Др Стеван Мољевић је 1922. године основао Југословенско-француски клуб и био председник тог клуба 17 година. У Бањалуци је 1929. године основао културно друштво „Змијање“. Залагао се и за подизање споменика књижевнику Петру Кочићу. Француска држава му је доделила три одликовања, међу којима и Орден Легије части, 1937. године поводом 20. годишњице од оснивања Клуба у Бањалуци. Клуб је основан и у Приједору. Основао је и Југословенско-британски клуб и био председник 5 година. Др Мољевић је био оснивач Ротари интернационал клуба чији

⁸⁰ Извор: сајт Српска историја

⁸¹ Исто.

је такође био председник.⁸² У књизи Др Драгоја Тодоровића *Уједињено српство* наводи се да је Мољевић био масон и председник Ротари клуба. По стварању Српског културног клуба у Београду, постао је председник бањалучког одбора клуба и на том положају остао све до почетка Другог светског рата. Основао је и лист *Отаџбина* у којем је жестоко нападао све агресивнији фашизам. Он се истовремено веома активно залагао за парламентарну демократију.

У време бурних политичких активности у вези решења тзв. хрватског питања Мољевић је износио озбиљне резерве у погледу успешног окончања тог крупног државног, националног и политичког проблема. Др Мољевић износи претераност у захтевима др Владка Мачека, вође Хрватске сељачке странке (ХСС), кога интересује Хрватска, али не и Југославија. Мачек се држи само тога „где су Хрвати у већини – држи се етничког, где су у мањини – историјског, а где нема ни једног ни другог – он тражи животни простор“.⁸³

Кад је потписан Споразум Цветковић–Мачек о стварању Бановине Хрватске,⁸⁴ у којој се нашло више од милион Срба, за тако сročени споразум рекао је да га подсећа на онај минхенски.⁸⁵ Тада су велике силе капитулантски предале Чехословачку Немачкој која је разбила Чехословачку стварањем сателитске и пронемачке Словачке.⁸⁶ Одмах после проглашења Независне Државе Хрватске (НДХ) 10. априла 1941. године, Мољевић напушта Босну и Херцеговину, која је припојена злогласној НДХ и одлази у Црну Гору у Никшић. У јуну 1941. године написао је пројекат „Велика Србија“ (Хомогена Србија). Већ у августу 1941. године изабран је за члана Централног националног комитета (ЦНК ДМ). Мољевић долази у Србију априла 1942. године. Он се први пут састао са генералом Дражом Михаиловићем на Златару 21. маја 1942. године, а у октобру исте године одлази у Врховну команду Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО) која се тада налазила у Црној Гори (Липово-Колашин), где је боравио и генерал Михаиловић. После дужег боравка у Црној Гори са генералом Михаиловићем и Врховном командом враћа се у Србију у лето 1943. године.⁸⁷

⁸² Wikipedia

⁸³ Wikipedia

⁸⁴ Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, том 1, Београд 1984, 73–118.

⁸⁵ Споразум потписан у Минхену крајем септембра 1938. године којим су Западни савезници предали Немцима Чехословачку.

⁸⁶ Wikipedia

⁸⁷ Wikipedia

Др Стеван Мољевић је био уредник листа *Равна Гора* и један од иницијатора Светосавског конгреса у селу Ба код Љига, одржаног од 26. до 28. јануара 1944. године, када је био један од твораца Резолуције конгреса. На том Конгресу Мољевић је изнео све детаље програма Равногорског покрета у погледу реформе будуће државе и њеног организовања на федеративној основи с династијом Карађорђевић на челу. Ту је дошла и Дражина изјава којом одбија лажне гласове о наводно колективној одмазди над хрватским народом због почињених злочина над Србима. По тој познатој Башкој резолуцији будућа Југославија би била парламентарна монархија састављена од три федералне јединице: Србије, Хрватске и Словеније. Српска федерална јединица „би на демократским основама окупила цео српски народ на његовој територији“, с тим што „исто начело треба да важи и за Хрвате и за Словенце“. У Резолуцији нису наведене границе српске федералне јединице. Према већ поменутом пројекту др Стевана Мољевића у српску федералну јединицу ушле би и Црна Гора, Источна Херцеговина, Босна, Северна Далмација, Јужна Далмација са јадранском обалом од Плоча до испод Шибеника, српски део Лике, Баније и Кордуна, део Западне Славоније, део Источне Славоније и Барања, а Дубровник би имао посебан статус.⁸⁸

Након конгреса др Стеван Мољевић је изабран у Одбор тројице као и за председника Извршног одбора ЦНК ДМ. На том положају био је саветник Михаиловића све до напуштања Србије и одласка у Босну. После одлуке савезника о одбацивању покрета Драже Михаиловића и уласку совјетских трупа у Србију, др Стеван Мољевић се заједно с војском генерала Михаиловића повлачи из Србије и доживљава тешке дане у босанској голготи. У марту 1945. године Мољевић је поднео оставку на функције у ЦНК. У Босанској Крајини га припадници Југословенске армије (ЈА) заробљавају и спроводе у Београд. Понегде пише да се др Мољевић предао органима ДФЈ 3. септембра 1945. године.⁸⁹ Др Стевану Мољевићу је суђено 1946. године у Београду, истовремено када и генералу Дражи Михаиловићу као другооптуженом. Осуђен је на казну затвора у трајању од 20 година. Казну је издржавао у затвору у Сремској Митровици у веома тешким условима. После 13 година робије умро је као тежак болесник у казнионици у Сремској Митровици, 15. новембра 1959. У једном документу пише да је био помилован.⁹⁰

⁸⁸ Под Источном Славонијом и Барањом се подразумевало подручје Пакраца, Вуковара, Осијека, Даља.

⁸⁹ Демократска Федеративна Југославија.

⁹⁰ Архив ВИИ, Ча, к. 260, рег. бр. 26-2/1 и 34-2/1.

Др Стеван Мољевић је аутор више политичких докумената Равногорског покрета и ЦНК ДМ (Декларација од 1. и 12. 1943, Порука Хрватима, Порука Муслиманима, „Пред нама је један пут“ и др.). У Врховној команди ЈВуО остао је све до разбијања четничких јединица од стране партизана крајем априла 1945. године. Једна од Мољевићевих идеја и порука је: „Пресељавање и измена житељства, нарочито Хрвата са српског и Срба са хрватског подручја, једини је пут да се изврши разграничење и створе бољи односи између њих, а тиме отклони могућност да се понове страшни злочини који су се дешавали и у прошлом рату, а нарочито у овом садашњем, на свему подручју на коме су Срби и Хрвати били измешани, и где су Хрвати и Муслимани с планом ишли на истребљење Срба“.⁹¹

Према Бојану Стојнићу, директору Архива РС, из периода Мољевићевог вишегодишњег робијања у Сремској Митровици потичу два његова текста. Први, „Југославија“, који је писан по наредби и за потребе полиције (ОЗН-е, УДБ-е). Овај спис је необичан и у њему је посебан поглед Стевана Мољевића на неостварену и неуређену југословенску државу Краљевину СХС/Југославију. Такав се текст не налази код других историчара, политиколога и писаца. Други текст је тајни текст за књигу *Равна Гора у свейлу и мајли*.⁹²

⁹¹ Стеван Мољевић, *Хомогена Србија (О границама, друштвеном уређењу и спољној политици „Велике Србије“ у обновљеној Југославији после Другог светског рата)*, Никшић 1941.

⁹² Бојан Стојнић, интервју *Гласу српске* о књизи др Стеван Мољевић, *Изабрани текстови*, прир. Бојан Стојнић и Гојко Маловић, Архив РС, Бања Лука 2021.

АКАДЕМИК ДРАГОМИР ДРАГИША ВАСИЋ

Драгомир Васић је рођен у Горњем Милановцу 2. октобра 1885. године, а умро у усташком концентracионом логору Нова Градишка. Убијен је на веома свиреп начин између 20. и 25. априла 1945. године. Био је правник, књижевник и публициста, адвокат и један од идеолога Равногорског покрета. Био је и дописни члан Српске краљевске академије (СКА). Од 12. фебруара 1934. године Драгиша Васић је био и потпредседник Српског културног клуба (СКК). У лето 1941. године Васић је дошао у штаб пуковника Драгољуба Михаиловића на Равној гори близу Коштунџа. Сматран је замеником генерала Драже Михаиловића и његовим наследником у случају Дражине смрти. Као члан штаба Драже Михаиловића учествовао је на преговорима Тито–Михаиловић у Струганику 19. септембра 1941, као и у селу Брајићима 26. исте године. После доласка др Стевана Мољевића у штаб Драже Михаиловића, његова дотадашња улога политичког и идеолошког вође четничког покрета постепено опада. Године 1943. се пасивизирао и извесно време боравио у Грузи. На Светосавском конгресу у селу Ба 27. и 28. јануара 1944. године изабран је за члана Извршног одбора Централног националног комитета Драже Михаиловића (ЦНК ДМ) у коме је био председник правног и законодавног одбора. Био је и уредник листа *Равна јора*. Са Дражом Михаиловићем повукао се из Србије крајем септембра 1944. године у Источну Босну. Васић је био у групи команданата који су напустили Дражу Михаиловића. На путу у сусрет западним савезницима, почетком априла 1945. године, Драгишу су усташе заробиле на Лијевчем пољу код Бањалуче и отерале у логор у Јасеновац. Према неким тврђењима усташе су га убиле у логору Нова Градишка у априлу 1945. године. По неким другим изворима академик Драгиша Васић је у јуну 1945. године по кратком поступку осуђен на смрт као главни идеолог Равногорског (четничког) покрета и тајно стрељан у Бањалуци.⁹³ Окружни суд у Београду рехабилитовао је Драгомира Драгишу Васића 2009. године на захтев његове кћерке Татјане.

⁹³ Наводно је то импровизовано суђење и брзо стрељање организовао Ђуро Пуцар Стари.

Као младић Драгиша Васић је био послат на школовање у Београд пре почетка Првог светског рата. Студирао је књижевност и права. Био је доцније угледни професор књижевности и правник у Београду. Ипак, одбацио је права и посветио се једино књижевности. Био је добар писац и песник. Рано је остао удовац. Прва жена Радмила је била кћи политичара Стојана Рибарца.

Академик Драгиша Васић

У Први светски рат је отишао са чином резервног поручника војске Краљевине Србије, да би се из рата вратио као резервни мајор. Драгиша Васић је био велики присталица организације „Црна рука“. Протестовао је код тадашњег председника владе Николе Пашића тражећи да се пуковник Драгутин Димитријевић Апис пусти на слободу. После Солунског процеса 1917. године није имао добре односе са државом. После завршетка Великог рата 1918. године одлази у Горњи Милановац и наставља да се бави књижевношћу. Бавио се писањем и историјских дела. Овековечио је бурни Мајски преврат из 1903. године и убиство последњег Обреновића краља Александра у својој књизи *Девејстио ѿрећа* објављеној 1920. године. Праве детаље о убиству последњег Обреновића дао му је поручник

Велимир Вемић који је једва извукао живу главу на Солунском процесу. Прелаз српске војске преко Албаније такође је овековечио у својој књизи приповедака *Ушћуљена кандила* која је објављена 1922. године. Васић се замерио и комунистима својом књигом *Црвене мајле* публикованом 1922. године. Драгиша Васић је сматрао да је комунизам тренутна појава и да ће врло брзо нестати. То се заиста и десило, мада не онолико брзо колико је он мислио. Комунизам је био један неуспео историјски експеримент.

Драгиша Васић одлази у Москву 1925. Године, где је упознао своју будућу супругу. Из тог брака родила му се ћерка Татјана. Заједно са будућом супругом враћа се у Београд где она предаје књижевност у једној београдској гимназији. Као један од угледних и заслужних људи тог времена добио је и престижну титулу академика Српске краљевске академије. Драгиша Васић је био изабран и за потпредседника Српског културног клуба са седиштем у тадашњем Капетан-Мишином здању, одмах по његовом оснивању у Београду 1937. године. Ту се упознао са будућим поборником четничког покрета др Стеваном Мољевићем, који је био председник Бањалучког одбора клуба. Драгишу Васића је Априлски рат 1941. године задесио на пропутовању по Црној Гори. Одмах након капитулације Југословенске војске 17. априла Драгиша одлази у своје родно место Горњи Милановац. Ту се пасивизира и повлачи из јавног живота. После формирања првих партизанских одреда у Таковском срезу Драгиша Васић се приклонио Равногорском покрету и пуковнику Дражи Михаиловићу. Због предратних неслагања са комунистима оправдано је страховао да од њих не страда. Из Горњег Милановца писао је писма Дражи Михаиловићу на Равну гору. Михаиловић наређује мајору Миодрагу Палошевићу и поручнику Звонимиру Вучковићу да доведу Васића, и они су то и извели обучени у сељаке са воловском запрегом. Драгиша стиже у Дражин штаб 17. августа 1941. године. Дража Михаиловић, знајући за његове предратне заслуге, убрзо га је уврстио у свој штаб и Васић предано ради на политичком организовању четничког покрета. Пуковник Михаиловић поставља Васића за свог личног делегата, а затим и за политичког делегата читаве Врховне команде.⁹⁴ Васић се противио Дражином предлогу да се Краљевска Југословенска војска преименује у Српску војску, образлажући то чињеницом да један број официра и војника нису Срби, већ Хрвати, Муслимани и Словенци, те да је четнички покрет само наставак неуспелог Априлског рата старе југословенске државе.⁹⁵ Драгиша Васић се својим залагањем и

⁹⁴ Wikipedia

⁹⁵ Исто.

предлозима врло брзо наметнуо пуковнику Михаиловићу, те је за време привремене сарадње партизанских и четничких одреда у западној Србији 1941. године, у својству званичног четничког делегата за политичка питања, био присутан на свим тим састанцима.

Драгиша Васић са генералом Михаиловићем на положеју

Када су четници ослободили Горњи Милановац у септембру 1941. године Драгиша Васић уређује први лист ЈВуО под називом *Слобода или смрт*. Васић је свој боравак на Равној гори, од половине августа па све до краја октобра 1941. Године, бележио у својој *Историји Равне горе*, која је имала 600 куцаних страна. Књигу је започео кратком историјом саме Равне горе, а затим је писао о априлском слому и капитулацији. Описао је и организацију снага Драже Михаиловића, преговоре са партизанима, а унео је и нека своја лична запажања. Занимљиво је да је каснија секретарица партизанског Чачанског одреда била особа која је куцала ту Васићеву несачувану историју Равне горе. Васић је сакрио тај штампани материјал да не би пао Немцима у руке. Поред књиге, сакривена је и прва скица грба

Четничке Врховне команде у пећини на Равној гори коју су Немци пронашли и уништили. Та књига би била од непроцењиве вредности за нашу историју из периода Другог светског рата, а посебно за историју Равногорског покрета и јединица Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО).

Како је Драгиша Васић после капитулације Југославије приступио покрету пуковника Драгољуба Драже Михаиловића, Недићево Министарство унутрашњих дела, у Објави од 31. марта 1942. године, позива га као бунтовника против легалних власти и окупатора на предају. Исти такав проглас је објавио и немачки командант Србије, генерал Бадер, 20. јануара 1943. године.

Васић је стално био присутан у Врховном штабу генерала Михаиловића у Шаховићима код Колашина. По формирању Врховне команде ЈВуО, 27. јуна 1942. године, заједно са др Стеваном Мољевићем је био задужен за пропаганду. Све до краја рада у четничкој Врховној команди сматран је за другог човека Равногорског покрета, одмах после генерала Михаиловића. Говорило се да је Васић други Чича.⁹⁶ Међутим, водећу улогу у четничком покрету почиње полако од 1943. године да стиче др Стеван Мољевић. Драгиша се на једно време био повукао у Грузију коју је држао легализовани одред капетана Предрата Раковића. Нови подстрек Васић добија на Светосавском конгресу који је он отворио са балкона основне школе „Краљица Марија“ у селу Ба пред великом скупином народа. На том Конгресу је изабран за члана Централног националног комитета (ЦНК), а затим и за секретара Извршног одбора ЦНК у којем је вршио и функцију председника правног и законодавног одбора.

На састанку четничких вођа у Ивањици, родном месту генерала Михаиловића, 21. октобра 1944. године, Васић је говорио да се четнички покрет мора очувати по сваку цену. Одбио је предлог потпуковника Павла Ђуришића да главнина јединица ЈВуО крене у Црну Гору, поседне Јадранску обалу и дочека искрцавање савезника. До тог искрцавања никада није ни дошло, јер то и није била искрена намера западних савезника, посебно Британаца. Драгиша се разишао са генералом Дражом Михаиловићем око начина даље борбе. Због тога Васић напушта Дражин штаб код Лознице и, заједно са пуковницима Захаријем Остојићем и Мирком Лалатовићем, почетком априла 1944. године прелази преко Дрине у Босну и Херцеговину. Велика већина до сада доступних извора наводи да су Васића убиле усташе у концентрационом логору Нова Градишка, крајем априла 1945.

⁹⁶ Народ је од миља тако називао генерала Михаиловића, а његово конспиративно име је било Ујак.

године. Међутим, његов кум, књижевник Мирослав Крлежа, сматрао је да је Драгиша страдао у Јасеновцу.⁹⁷ Према неким другим изворима Васић је био један од ретких четничких бегунаца кога није снашла зла судбина Лијевчег поља. Он је са одредом од преко стотину војника и официра одбио да поверује у гаранције црногорског сепаратисте Секуле Дрљевића са усташама и окренуо се према Бањалуци. Једна бригада Корпуса народне одбране (КНОЈ) их је спазила и опколила те је одред био присиљен на предају. Драгиша је одмах признао ко је и шта је. По наређењу министра за Босну и Херцеговину у Влади ДФЈ, Ђуре Пучара Старог, одведен је и затворен у Бањалучку гимназију, али то није јавно саопштено. Зато се мислило да је и Драгишу снашла судбина пуковника и војвода Захарија Остојића, Павла Ђуришића и Мирка Лалатовића у Јасеновцу. То је посведочила и његова кћерка Татјана, јер тада није знала да јој је отац жив и да није страдао у Јасеновцу.

У међувремену, постојале су индиције да су Васића спремали да буде сведок на суђењу Драже Михаиловића. Међутим, по наређењу Ђуре Пучара Старог, Драгиша Васић је на тајном суђењу у Бањалуци, почетком јуна 1945. године, по кратком поступку осуђен на смрт као главни идеолог четничког покрета генерала Драже Михаиловића. Стрељан је истог месеца у истом граду. Записници са формалног суђења и сурове пресуде до сада нису пронађени и могуће је да и не постоје.⁹⁸ У литератури је углавном навођено да је страдао у Јасеновцу, заједно са осталим похватаним четницима на Лијевчем пољу. Неки аутори су отишли толико далеко да су писали да је Васић, у ствари, замењен за неке похватане усташе на основу погодбе коју су имали партизани и усташе пред крај рата, па да је тако доспео у комунистичке руке. Претпоставља се да су на основу тих договора комунисти пуштали неке веће усташке главешине да слободно беже на Запад док они потпуно не затворе обруч, јер су били незгодни сведоци међусобне честе и предратне и ратне сарадње.

Маринко Пауновић је у *Енциклопедији о знамениитим Србима кроз векове* (Енка, Београд, 1998), написао о Драгиши Васићу: „Рођен је 2. септембра 1885. године у Горњем Милановцу. Завршио је права у Београду. Учествоје у балканским ратовима као резервни официр. У Првом светском

⁹⁷ Логори у Старој и Новој Градишци су били део логорског комплекса Јасеновац.

⁹⁸ То не би био једини случај уништавања записника са саслушавања и изрицања смртних пресуда тада установљених преких судова. Чак је било случајева да су припадници заогласне ОЗН-е сами изрицали пресуде и вршили егзекуцију на лицу места. Многи су убијани, наводно због покушаја бекства. То су често радили они који су прешли у партизане па су се тако доказивали плашећи се својих злочина.

рату је од Колубарске битке, преко Албаније и Солунског фронта до ослобођења. Био је бранилац комуниста на Видовданском процесу. Дописни члан Српске краљевске академије. Са Слободаном Јовановићем оснива Српски културни клуб и уређује *Српски илас*. Током Другог светског рата је идеолог у штабу Д. Михаиловића. Између два рата објавио је значајне књиге прозе: *Ушћуљена кандила*, *Црвене мајле*, *Вийло и друје њриче*, као и *Два месеца у југословенском Сибиру*, *Каракџер и менијалииџет* *једној њокољења*, *Ушисци из Русије/1928* и бројне чланке. Убили су га комунисти у Новој Градишци у пролеће 1945. године.⁹⁹ Ова Енциклопедија представља „књигу помирења“ јер у њој, за разлику од осталих енциклопедија, лексикона, зборника, поменика, летописа, нису примењивани критеријуми династичке, националне или идеолошке подобности било које врсте.¹⁰⁰ Постоји и трећа верзија о Васићевој смрти у којој се каже да је он стрељан са још два четника и да је покопан у Бањалуци на Петричевцу.

У априлу 2007. године Окружном суду у Београду је кћерка Драгише Васића, Татјана Васић Јанићијевић, поднела захтев за рехабилитацију Драгише Васића, што је изазвало велику полемику у јавности. Једни мисле да се други човек четничког покрета не сме рехабилитовати, док други сматрају да је то упрошћавање проблема и наводе да је Васић био леви-чар, социјалиста, да је на Дражу утицао у позитивном смислу, а наводе и његово коначно размимоилажење са генералом Михаиловићем 1944. године. Драгишу Васића је рехабилитовао Окружни суд у Београду 15. децембра 2009. године, јер је доказано да он није присуствовао заседању тзв. Недићеве владе када је она издала наређење да се покрене борба против партизана и да је била издата потерница за њим и пре заседања те владе.¹⁰¹

Постоји и прича да је после Черчиловог окретања леђа генералу Дражи Михаиловићу и ЈВуО и прихватања партизана као нових савезника, Драгиша Васић са разочарањем и огорчењем рекао: „Ако преживим рат, основаћу катедру за мржњу према Енглезима“.

Драгиша Васић је био кум чувеном хрватском писцу Мирославу Крлежи. Писаћа машина коју је Крлежа пре рата поклонио Васићу била је у власништву познатог чачанског вајара Живорада Максимовића.¹⁰²

Гојко Тешић је приредио *Сабране њријовейке Драгише Васића*, објављене 1990. године.

⁹⁹ Маринко Пауновић, *Енциклопедија о знаменићим Србима кроз векове*, одредница „Срби“, Енка, Београд 1998.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Wikipedia

¹⁰² Исто.

ОСНИВАЊЕ КОМАНДЕ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА 1941.

Још на Атинском аеродрому је југословенска Краљевска избегличка влада преко изјаве њеног председника генерала Душана Симовића изјавила „да наставља рат“.¹⁰³ Таква изјава генерала Симовића је била у потпуној супротности са актом безусловне капитулације.¹⁰⁴ Генералштабни пуковник Драгољуб Дража Михаиловић је после капитулације 17. априла 1941. године избегао заробљавање и није хтео да се преда и призна капитулацију.¹⁰⁵ Он је са неколико официра, војника и наоружаном пратњом стигао на Равну гору између планина Маљена и Суворора, 11. маја 1941. године. Ту је основао Команду четничких одреда Југословенске војске.¹⁰⁶ Након доласка на Равну гору, схватио је да је његова група од 7 официра и 24 подофицира и војника једина преостала организована група отпора окупатору. У току пролећа и лета 1941. године предано је радио на стварању организације покрета отпора окупатору, посебно на списковима потенцијалних регрута и резервиста. Нешто касније пуковнику Дражи Михаиловићу се на Равној гори придружила и група цивила као што су: академик Драгиша Васић, Војислав Вујанац, Младен Жујовић и неке вође Демократске и Земљорадничке странке којима ће се касније придружити и многи други. Многи од тих цивила су били интелектуалци из Српског културног клуба. Неки од њих ће бити задужени за агитацију и пропаганду.

¹⁰³ Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, књ. 2, Београд 1984, стр. 465; Јован Марјановић, *Дража Михаиловић између Бриџанаца и Немаца*, Београд 1979, стр. 104.

¹⁰⁴ У име југословенске краљевске владе капитулацију су потписали генерал Радивоје Јанковић, по овлашћењу председника владе генерала Симовића и начелника Врховне команде генерала Данила Калафатовића, и бивши министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић.

¹⁰⁵ Nikola B. Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, ISI, Beograd 1988, стр. 35.

¹⁰⁶ Четнички одреди југословенске војске којима је командовао Драгољуб Михаиловић су постали Југословенска војска у Отаџбини 10. јуна 1942. године, када је краљ Петар II, као Врховни командант, указом бр. 661 формирао Врховну команду Југословенске војске у отаџбини и Дражу Михаиловића поставио за начелника Штаба новоформиране команде.

Да би дистанцирао своју групу од других наоружаних група које су себе самозвано називали четницима, пуковник Михаиловић и његови следбеници су се представљали као „Равногорски покрет“. Прокламовани циљ је било ослобођење државе од окупаторских снага Немачке, Италије, Бугарске, Мађарске и Павелићевих усташа. Међутим, због превелике надмоћи окупаторових снага, стратегија пуковника Драже Михаиловића је била да се избегава директан окршај са њима и да се причека са устанком када савезничке снаге стигну у Југославију. Окупаторске, усташке и друге квислиншке снаге су још увек биле исувише јаке па се прешло на систем герилског ратовања.¹⁰⁷ Пуковник Драгољуб Дража Михаиловић је провео скоро цело лето настојећи да прикупи растурене остатке војске и официра и да регрутује нове војнике. У августу 1941. године основан је Централни национални комитет (ЦНК), цивилно саветодавно тело са јединственом политичком платформом без обзира на хетероген страначки и идеолошки састав. Комитет су чинили неки српски политичари са изразито јаким српским националним и патриотским ставовима, али су били и за очување Краљевине Југославије.¹⁰⁸ Међу њима су се посебно истицали академик Драгиша Васић и др Стеван Мољевић. Пуковник Михаиловић је 19. јуна 1941. године упутио једног свог представника и у Истанбул који је упознао монархистички настројене Југословене, међу којима је било и наших муслимана. Њима је објашњено да пуковник Дража Михаиловић није признао капитулацију и да он у Југославији ради на организацији покрета отпора против окупатора.

Дража Михаиловић је успео да успостави радио-везу са Британцима тек у септембру 1941. године преко њиховог обавештајног пункта у Ка-

¹⁰⁷ На простору окупираних Југославије у то време непријатељске снаге су имале: Немаца 141.000, Италијана 180.000, Бугара 55.000, Мађара 20.000, домобрана и усташа НДХ 114.000, Недићеваца 5.000 (В. Терзић, *нав. дело*, стр. 604-605).

¹⁰⁸ На Светосавском конгресу, одржаном 25. до 28. јануара 1944. Године, усвојен је програм Равногорског покрета о унутрашњем уређењу нове Југославије. Сматра се да је Конгрес био реакција на учестале потресе у разговорима између избегличке владе и Черчила и других британских званичника. Ти разговори су се вртили само око једног питања: како се решити Михаиловића и задовољити Совјете који су већ надирали према западу. Британски премијер је изричито тражио да се Пурићева влада смени и да се на тај начин Британци и Југославија реше Михаиловића. То се коначно и десило 1. јуна 1944. године када је Пурићева влада распуштена и за новог мандатара именован др Иван Шубашић. То је значило коначно склањање Михаиловића са министарског положаја, а да иронија буде већа, склоњен је главни протагониста антикомунистичке борбе. Централни национални комитет састао се у јулу и осудио састављање овакве владе, исказао јој неповерење и прогласио да задржава слободу деловања на терену. Ове осуде остале су без ефекта. У току најжешћих сукоба са партизанским снагама, Михаиловић издаје наредбу, 1. септембра 1944. године, у којој се у први план ставља обрачун са комунистима јер се они „припремају да нам донесу ново ропство и своју крваву тиранију“. (<https://ravmagora.weebly.com/10561040104210531054104310541056105710501048-105510541050105610451058.html>)

иру. Прва радио-порука југословенској влади у избеглиштву, у којој је Дража јавио да организује покрет отпора од остатака војске, примљена је 13. септембра. Такође је Дража јавио да је добио подршку од официра из других делова Југославије, као што су били, примера ради, Словенац капетан Рудолф Перинек, Хрват поручник Вучковић, муслимани поручници Ченгић, Хаџихасановић, Ђатић и многи други. Одани краљевски официр Перинек је донео извештаје о стању у Црној Гори. Пуковник Михаиловић је Перинека послао назад у Црну Гору да тамо организује одреде и са усменим дозволама за друге официре као што су мајор Ђорђије Лашић и капетан Павле Ђуришић.

Убрзо после окупације војници пуковника Михаиловића су имали мале дефанзивне окршаје са Немцима који су били у напредовању на свим фронтовима, али су их одмазде и приче о масакрима хрватских усташа учинили невољним да се директно упусте у борбу против њих. Зато су четници и одустајали сматрајући да је то прерано и самоубилачки. Једино су водили тешке борбе са усташама скоро целом границом Србије и Босне како би заштитили и сачували српско становништво од потпуног уништења. Због тога је на почетку августа 1941. године Михаиловић упутио двојицу мајора – Јездимира Дангића и Бошка Тодоровића – у источну Босну ради помоћи у организовању српских устаника у борби против злогласне Независне Државе Хрватске (НДХ), њених усташа и домобрана. Устаници су се били сами организовали ради заштите српског народа и села, а ту борбу су тешко могли успешно водити без школованих официра. Комунисти су се често том народном покрету наметали као организатори и вође иако то најчешће нису били. Комунисти нису мислили на заштиту народа већ су одмах повели борбу не само против окупатора, што је за њих било мање важно, већ и за освајање власти и стварање комунистичке-бољшевичке Југославије.

После немачког напада на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године, Комунистичка партија Југославије (КПЈ) тек је кренула са припремама за подизање устанка по инструкцијама Коминтерне.¹⁰⁹ Међутим, већ почетком јуна српски народ се спонтано подигао на устанак да би се заштитио од усташких злочина и потпуног истребљења.¹¹⁰ Почетком јула, тачније 4, 1941. године КПЈ је позвала народ на устанак против окупатора и почела са оснивањем својих оружаних војних формација које ће постати познате

¹⁰⁹ Коминтерна је скраћен назив за Комунистичку интернационалу чије је седиште било у Москви. Укинута је 1943. године.

¹¹⁰ Угљеша Даниловић, *Устанак у Херцеговини*, Војно-издавачки Завод ЈНА, Београд 1961, стр. 24, 25.

као партизани. Крајем августа су и четници и партизани, без обзира на обостране уздржаности и неповерења, били заједно у устанку, борили се и заробљавали окупаторске војнике и њихове сараднике. Било је заједничких борбених акција упркос и отвореном и прикривеном узајамном неповерењу. Четници одреда (Јадарски четнички одред) Дражиног потпуковника Веселина Мисите су 31. августа ослободили Лозницу од Немаца заробивши 93 немачка војника.¹¹¹ То је био први случај у поробљеној Европи да се немачки гарнизон у једном граду предао припадницима неког покрета отпора, запараво нашим устаницима. Међутим, комунисти су одмах организовали убиство потпуковника Веселина Мисите. Због политике разумног тактизирања, пуковник Дража Михаиловић није одобравао такве акције. Посебно је он био против већих борбених акција после драстичних немачких казних мера и сурових одмазди већ у октобру 1941. године.¹¹² Пуковник Дража Михаиловић је убрзо схватио да његови људи немају довољно снаге да заштите цивиле ни на територији Војне управе у Србији против немачких одмазди. Михаиловића је веома забрињавала могућност да комунисти и партизани после рата преузму власт, јер су они точинили и у току самог рата формирајући Народноослободилачке одборе (НОО).¹¹³ Њему је већ тада било сасвим јасно да се комунисти превасходно боре за власт и рушење монархистичког режима и грађанског друштва. Зато је Михаиловић развијао стратегију окупљања српских одреда и изградњу организације која би могла да обнови предратну власт када настане повлачење окупаторских трупа на крају рата. То су били разлози што је Михаиловић избегавао директне борбе организујући повремене саботаже на пругама, мостовима, рудницима. Због тога га је до септембра 1941. године напустило неколико команданата и присталица који су прешли у партизане. Међу њима су најпознатији Ратко Мартиновић и поп Влада Зечевић.¹¹⁴ Супротно тактизирању пуковника Михаиловића, комунисти и партизани су пружали отворен оружани отпор, иако ни они нису имали реалне снаге за такву врсту борбе, што је коштало многих и непотрбних људских жртава и међу партизанима и међу цивилима. Кому-

¹¹¹ Др Милован Лукић, *Сивав емигрантске владе Краљевине Југославије и четничкој војсци Драже Михаиловића према комунистичком устанку 1941. године*, Ужички зборник 44, Народни музеј, Ужице 2020, стр. 106.

¹¹² Одмазде, паљење насеља и масовна стрељања Немци су спровели у Крагујевцу, Краљеву, Шапцу и другим местима.

¹¹³ Комунисти су на ослобођеним територијама формирали нове органе власти, Народноослободилачке одборе (НОО), у којима су власт имали комунисти и њихови симпатизери.

¹¹⁴ Влада Зечевић је после рата био министар у влади ФНРЈ, Ратко Мартиновић је био генерал ЈНА.

нисте нису забрињавале сурове и масовне немачке одмазде над српским цивилним становништвом. Чак су неке акције плански изводили са циљем да страда што више цивила рачунајући да ће због тога масовније прилазити партизанском покрету.

И поред међусобног неповерења и зазирања тешко стање је налагало да ова два антифашистичка покрета и њихови штабови ступе у контакт и договоре се о сарадњи и заједничким акцијама против окупатора. Равногорски покрет и пуковник Михаиловић су сматрали да питање друштвеног уређења и државног устројства треба решавати демократским путем када се рат заврши, тј. да о томе одлучи народ својом слободном вољом.

Дража Михаиловић се у селу Струганику код Мионице 19. септембра 1941. године састао са партизанским вођом Јосипом Брозом Титом.¹¹⁵ Том приликом разговарало се о савезу и заједничким борбеним дејствима против окупатора. Преговори су пропали због великих разлика у циљевима њихових покрета што је спречавало било какав стварни и обострано обавезујући договор.¹¹⁶ Тито је предлагао широку заједничку офанзиву против окупатора, а пуковник Михаиловић је, као искусни ратник и школован официр, сматрао да је устанак опасан и да је прерано почео, јер се, као и увек, плашио да ће Немци покренути велике војне акције и одмазде над голоруким народом. Тито је био убеђен да пуковник Михаиловић води двоструку игру одржавајући везу са владом генерала Недића. Пуковник Михаиловић је заиста био у контакту са Недићевом, а пре тога и Аћимовићевом комесарском владом, преко пуковника Поповића да би добио новчану помоћ и дошао до оружја и муниције. Дража је желео да спречи Тита да преузме вођство у покрету отпора, јер су Титови циљеви били супротни његовом циљу обнављања предратне Краљевине Југославије и стварању Србије у оквиру ње, али и са својим етничким и културним простором.¹¹⁷ Титов циљ је, као што је већ речено, био беспопштедна и сурова борба за власт још у току окупације како би се створила будућа комунистичка/бољшевићка Југославија по совјетском/руском моделу.¹¹⁸

¹¹⁵ Тада нико није знао ко је, уствари, Тито. Највише се претпостављало да је Рус.

¹¹⁶ Са Титом су на састанку били Милош Минић и Обрад Стефановић, а са Дражом Михаиловићем Драгиша Васић и мајор Мишић, син славног војводе Мишића.

¹¹⁷ Било је и нелогично и неприхватљиво да Тито као цивил и нешколован официр командује једним широким свенародним покретом отпора, поготово у сложеним условима окупације и превелике материјалне и техничке надмоћности окупатора.

¹¹⁸ [wikipedia.org/sr-el/%D0%9C%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D0%B0_%D0%9F%D0%B0%D1%88%D0%B8%D1%9B_\(%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA\)](https://wikipedia.org/sr-el/%D0%9C%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D0%B0_%D0%9F%D0%B0%D1%88%D0%B8%D1%9B_(%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA)), (приступљено 2019).

Родна кућа војводе Живојина Мишића у Ситрујанику код Мионице у којој је одржан састај Драже Михаиловића и Тита 1941. године.

Због сурових и учесталих немачких одмазди над цивилним становништвом и општег стања под окупатором, Михаиловић и Тито су се поново састали 27. октобра 1941. године у селу Брајићима близу Равне горе. То је био још један покушај да постигну обострано прихватајив споразум. Међутим, сложили су се само око неких споредних питања, јер су остали на својим ранијим позицијама око питања будуће Југославије.¹¹⁹

Један број команданата четничких одреда се 20. новембра 1941. године одлучио за придруживање легализованим четницима под командом генерала Недића како би на тај начин дошли до оружја, муниције, санитетског материјала, хране и финансијских средстава потребних за борбу. Међутим, многи докази јасно говоре да генерал Михаиловић није наредио легализацију ниједног четничког одреда већ је само, углавном прећутно, одобрио ову одлуку због веома тешке ситуације у којој се нашао његов покрет. Између 2000 и 3000 четника је ступило у војску Недићевог квислиншког режима. Та, тада принудна, легализација је омогућила четницима да добијају плату и оружје. (Да би се створила јасна разлика између јединица генерала

¹¹⁹ Тињало је велико неповерење које је на крају, током новембра и у децембру, прерасло у отворене оружане сукобе чиме је почео братоубилачки или грађански рат и борба за власт у Југославији. Комунисти су ту борбу за власт отпочели још на почетку и доследно је и сурово водили до краја рата.

Михаиловића и четничких одреда којима су командовали самозвани команданти – Коста Пећанац, Машан Ђуровић и др. – краљ Петар II је издао наредбу о формирању Југословенске војске у отаџбини под командом генерала Драгољуба Михаиловића.) Генерал Михаиловић је сматрао да се на овај начин могу симпатизери, па чак и припадници Југословенске војске у Отаџбини увући у квислиншку Недићеву администрацију, што се и десило у великом броју. Овај споразум са Недићем је био изразито другачији од тоталне колаборације на коју је пристао војвода Коста Пећанац који је, осим отворене колаборације са владом генерала Недића, сарађивао и са Немцима. Због такве Пећанчеве колаборације је и настала права конфузија око тога против кога се боре четници генерала Драже Михаиловића и војводе Косте Пећанца. То ће комунисти обилато користити у својој пропаганди против ЈВуО и лично генерала Михаиловића.¹²⁰ Таква Пећанчева колаборација ће и бити узрок његовог уклањања из четничког покрета, а онда ће он деловати још самосталније наносећи велику штету угледу Равногорског покрета и ЈВуО. Због таквог рада и понашања војвода Константин Коста Пећанац је код Сокобање и био убијен мај/јун 1944. године.

*Кафана у Брајићима код Горњеї Милановца у којој је одржан
друџи сасїјанак између љуковника Драже Михаиловића
и љарџизанскої командантїа Јосиїа Броза Тиїа*

Извор: Танјуг (Тања Валић)

¹²⁰ Краљевом наредбом 29. августа 1944. године ЈВуО је распуштена на изричит захтев британског премијера Винстона Черчила. Међутим, генерал Михаиловић није признао ту наредбу и наставио је борбу до краја окупације и свог заробљавања.

Застава Југословенске војске у Ошацибини

Извор: wikipedia

Током месеца новембра 1941. године јединице пуковника Михаиловића су се нашле под снажним ударом и прогањањем далеко надмоћније немачке војске. После поновног заузимања Ужица и пада Ужичке републике, немачка команда је 3. децембра 1941. године издала наређење за познату „операцију Михаиловић“.¹²¹ У тој операцији напали су његов штаб и јединице на Равној гори. Дан пре тог напада Михаиловић је преко везе код генерала Недића био упозорен на планирани напад.¹²² Због тога је 5. децембра искључио своју радио станицу како не би открио Немцима свој положај. Он је тада морао да изда наредбу да се јединице са Равне горе растуре, а он се са остатком штаба и мањом пратећом јединицом повукао са угроженог положаја једва избегавши заробљавање. После те неуспешне акције Немци су 9. децембра 1941. године расписали прву потерницу за пуковником Дражом Михаиловићем,¹²³ коју је немачка Врховна команда у Србији објавила преко радија, летака и плаката. То је била прва потерница расписана за неког вођу покрета отпора у Другом светском рату. Баш је занимљиво зашто такву потерницу Немци тада нису расписали и за Тита ако је био тако борбен и опасан како га је представљала комунистичка

¹²¹ Немци су после пораза и повлачења партизана, Тита и његовог Врховног штаба кренули да униште четнике и лично пуковника Дражу Михаиловића. Захваљујући вези у Недићевој влади Дража је био о тој немачкој операцији обавештен па је успео да се у последњи час спаси.

¹²² Највероватније је Михаиловића упозорио Милан Аћимовић или Коста Мушицки.

¹²³ Дража Михаиловић је тада већ био генерал, јер га је краљ својом уредбом од 7. децембра 1941. године унапредио у чин бригадног генерала.

пропаганда?! Ни усташка власт у Независној Држави Хрватској није расписивала потернице против комунистичког вође и команданта партизанских одреда Јосипа Броза Тита иако је скоро цео рат он провео на њеној територији, јер је тада Босна и Херцеговина била у оквиру злогласне и наводно Независне Државе Хрватске.

Након искључења радио-станице Дража Михаиловић није наставио да комуницира са Савезницима пре јануара 1942. године.¹²⁴ Почетком 1942. године југословенска избегличка влада је реорганизована, а за новог председника владе постављен је познати патриота академик Слободан Јовановић.¹²⁵ Драгослав Дража Михаиловић је већ 19. јануара 1942. године унапређен у чин дивизијског генерала и постављен за министра војске, морнарице и ваздухопловства у избегличкој влади у Лондону.

*Прва немачка поштерница за генералом Дражом Михаиловићем
расписана 9. децембра 1941. године*

Извор: wikipedia

¹²⁴ Генерал Михаиловић је директну радио-везу имао са Британцима (СОЕ) у Каиру, а не са избегличком владом у Лондону.

¹²⁵ Слободан Јовановић је био познати српски политичар и правник, председник Српске краљевске академије и професор и ректор Београдског универзитета. Написао је велики број значајних научних и књижевних дела.

Током марта и априла 1942. године британска и нова југословенска влада у Лондону су направили војни план о отварању другог фронта у Југославији назвавши га „План инвазије на Југославију“, до чега није никада дошло. То је била уобичајена ујдурма и пословично обмањивање Британаца. Та британска превара је начинила непоправљиву штету Равногорском покрету и ЈВуО који су своја борбена дејства били прилагодили тој наводно планираној савезничкој инвазији на југословенску обалу Јадранског мора.

*Генерал Дража Михаиловић на Златишару 1942. године
са академиком Драгишином Васићем*

Извор: књига Милутина Живковића

Међутим, Немци нису никада одустали од хватања или ликвидације генерала Михаиловића и уништења четника организујући бројне акције.¹²⁶ Убрзо после првог неуспеха почели су да припремају нову операцију против генерала Драже. Од 15. маја до 3. јуна 1942. године Немци покрећу „Операцију Форстрат“, а потом и „Акцију 800“, ради хватања Михаиловића који се тада налазио на Голији између Ивањице и Новог Пазара. Генерал Михаиловић је успео да се склони од немачких потера преко Нове Вароши и Златара у Црну Гору, италијанску окупациону зону, где је стигао 1. јуна 1942. године. Ту је генерал Михаиловић попунио свој скоро преполовљени штаб. Већ 10. јуна 1942. године генерал Михаиловић је званично именован за начелника штаба Врховне команде Југословенске војске у

¹²⁶ Адолф Хитлер је у једном разговору са цивилним делегатом за Балкан Нојбахером рекао да су за његове планове у Југославији и на Балкану много опаснији од комуниста Равногорски покрет, ЈВуО и лично генерал Михаиловић.

Отаџбини (ЈВуО). Недељу дана касније, 17. јуна, унапређен је у чин армијског генерала. У Зимоњића Кули код Автовца (Херцеговина), 13. јула 1942. године Михиловић је одржао састанак са четничким идеолозима и старешинама Херцеговине, Црне Горе и Далмације, ради припрема за стварање мостобрана приликом наводне предстојеће савезничке инвазије на Југославију на јадранској обали.

У међувремену партизани су Совјетима стално слали поруке да су генерал Дража Михаиловић и његови четници издајници и сарадници окупатора и да он као такав треба да буде осуђен.¹²⁷ Крајем 1942. године је радио-станица Слободна Југославија пренела Резолуцију југословенских родољуба из Црне Горе и Босне којом је генерал Дража Михаиловић означен као издајник и сарадник окупатора.¹²⁸ Руководство Совјетског Савеза, а посебно маршал Стаљин, није тада сматрало да је потребно предузимати било какве посебне мере против генерала Михаиловића већ су и даље наставили да га подржавају као једног од вођа покрета отпора у Југославији. Коминтерни и Стаљину су слати лажни извештаји са наводно великим борбеним успесима партизана, а издаји и колаборацији четника и генерала Михаиловића. Тито се користио и разним пропагандним триковима и подвалама. Наводимо један од многих примера, а то је слање поменутог „апела родољуба из Југославије“ у којима се четници генерала Драже Михаиловића оптужују за отворену колаборацију са Немцима, а партизани приказују као једини родољуби и борци за ослобођење читаве земље. Наравно, овакве апеле су писали сами титоисти а потписивали их у име југословенских родољуба. Тако је, наводимо примера ради, Коминтернин радио Слободна Југославија, који се емитовао из Кујбишева, објавио 6. јула 1942. године наводни позив „патриота Црне Горе, Санџака и Боке Которске“ у коме су равнгорце Драже Михаиловића отворено назвали колаборационистима али и јединим покретачима „братоубилачког рата“. Текст овог документа је три дана касније пренела агенција ТАСС,¹²⁹ а убрзо су је објавили и неки комунистички листови на западу, што је Стаљин само чекао како би и формално имао оправдање и повод да призна партизански покрет аустроугарског каплара Јосипа Броза као једине патриотске војне формације која се бори у Југославији за ослобођење од окупатора. Тај покрет и јесте био патриотски али хрватски и пре свега антисрпски, а поготово антисрбијански.¹³⁰

¹²⁷ Под појмом Совјети се подразумева Совјетски Савез.

¹²⁸ Та радио-станица се тада налазила у Москви, и то у згради Коминтерне.

¹²⁹ ТАСС је била телеграфска агенција Совјетског Савеза.

¹³⁰ Проф. др Владислав Б. Сотировић: Како детитоизирати историјску науку у Србији, Историја, 17. децембар 2019.

Ипак, и поред нужног уздржавања, још у септембру и децембру 1942. године јединице генерала Михаиловића су вршиле диверзије и саботаже прекидајући железничке и друмске комуникације. Због тога су му „Савезници приписали заслуге за узнемиравање осовинских трупа и савезнички успех у северној Африци“. Још на почетку 1942. године генерал Михаиловић је преко летака и тајних порука позивао на грађанску непослушност према Недићевој влади, због чега су избиле борбе између четника, државне страже генерала Недића и присталица његовог режима. Неупоредиво већу подршку у народу је имао генерал Дража Михаиловић од генерала Милана Недића. Осетивши се угроженим генерал Недић је затражио помоћ од Немаца у борби против Михаиловића и четника. Немци су се радо одазвали и поново нападали четнике крајем 1942. године и почетком 1943. године. Недићев позив у помоћ био је добро дошао за широку немачку акцију против ЈВуО. Стеван К. Павловић помиње да су четничке саботаже вршене упоредо са пропагандним акцијама.¹³¹ Због тога су Немци и Недићеве власти ухапсиле неколико стотина лица. Према проценама, само у децембру 1942. године Немци су убили 1600 четника што у борбама што у стрељањима. Због тога је генерал Михаиловић много пута изјављивао да, како би сачувао животе својих војника и свог народа, чека помоћ Савезника па да започне праву герилску борбу. Та толико потребна и пресудна војна помоћ Савезника генералу Михаиловићу није никада дошла или је само у почетку долазила у безначајним количинама. Обећавана и велика „помоћ“ савезника је почела 20. октобра 1943. и трајала до 17. септембра 1944. године бомбардовањем и рушењем српских градова и убијањем хиљада четника и невиних и незаштићених цивила.¹³²

Генерал Дража Михаиловић је имао и велики проблем да контролише своје локалне команданте, који често нису имали радио-везу ни са његовим штабом, а ни међусобно. Углавном су се у комуникацији ослањали на курирске везе што је отежавало и успоравало диверзантске и друге борбене акције. Представљамо један од примера које наводи Стеван К. Павловић. Војвода и тада мајор Павле Ђуришић, командант лимских четника, је са поносом поднео извештај генералу Михаиловићу да је уништио 33 муслиманска села у Бихору, као одмазду за дела које су нешто раније починиле муслиманске милиције над српским живљем у том крају.¹³³ Подаци о успеху те акције у извештају су били претерани како би мајор Ђуришић себи приписао велике

¹³¹ Стеван К. Павловић је био професор историје и стручњак за међународне односе.

¹³² У том периоду по неколико пута су бомбардовани и рушени Београд (11 пута), Нови Сад (3), Ниш (16), Лесковац, Подгорица, Никшић, Задар, Рума, Сремска Митровица, Земун, Смедерево, Рашка, Нови Пазар, Сјеница, Бијело Поље, Приштина и др.

¹³³ Павловић је мислио на муслиманске милиције којима су командовали Ђазим Сијарић, Гаљан Лукач, Осман Растодер, Сулејман Пачариз.

заслуге у чишћењу територије од нелојалних муслимана.¹³⁴ Генерал Дража Михаиловић сигурно није издавао таква наређења, али није ништа могао да учини против својих самовољних и неодговорних локалних команданата.¹³⁵

На суђењу у Београду у јулу 1946. године генерал Дража Михаиловић је у вези са фалсификованим наређењима изјавио: „Давао сам легитимације и бланко-потписе... Сви комаданتي, који су долазили на терен, добијали су, нарочито виши команданти, бланко потписе да би могли давати овлашћења. Бланко потписе су добијали и људи који су радили на политичком питању, јер везе су биле тешке и није било право да човек изгуби 15 дана због тога што нема потписа.“¹³⁶ Генерал Михаиловић је сигурно у много чему „зависио и од њих и од разних наоружаних формација које није могао да контролише ни осуди“. Такво стање на терену, поготово у удаљеним деловима Југославије, морао је да крије од Савезника, посебно од Британаца и избегличке владе у Лондону. Такође, примера ради наводимо како су војводе Илија Трифуновић – Бирчанин и Доброслав Јевђевић убеђивали италијанског генерала Роату да је генерал Михаиловић само „морални предводник“ и да они неће напасти Италијане, чак и ако им генерал Михаиловић то нареди. И мајор Павле Ђуришић, као и пуковник Бајо Станишић и војвода Момчило Ђујић су самостално деловали и углавном су само формално признавали команду генерала Драже Михаиловића.

Одмах по проглашењу Независне државе Хрватске (НДХ) и успостављања усташког режима Анте Павелића почели су масовни злочини над српским становништвом у Лици, Банији, Кордуну, делу Далмације, Славонији, а посебно у Херцеговини и Источној Босни. Хиљаде недужних српских цивила је убијано на најсвирепији начин и бацано у јаме и реке, а многи су депортовани у злогласне усташке логоре. Отворен и јасан циљ је било етничко чишћење и геноцид над српским народом. У тим злочиначким акцијама учествовао је и један број муслимана које су усташе веома перфидно користиле како би локалне четнике и ЈВуО навели на одмазде.¹³⁷ Због тога ће се у већим градовима Босне одржавати протести и доносити резолуције којима ће се осудити ти монструозни и масовни усташки злочини. Због значаја представимо у целини добро познату Сарајевску резолуцију.

¹³⁴ У том извештају је стајао податак да су спаљена 32 села и убијено 1000 цивила.

¹³⁵ Постоје многи примери утврђених фалсификованих наређења која се тичу злочина над припадницима других вера и нација. Карактеристичан је пример тзв. Инструкције мајору Лашићу и капетану Ђуришићу.

¹³⁶ Драгољуб М. Михаиловић, *Рај и мир Генерала, изабрани рајини сјиси*, књ. II, прир.: М. Весовић, К. Николић и Бојан Б. Димитријевић, Београд 1998, стр. 358.

¹³⁷ Било је случајева да су Хрвати усташе у ноћним нападима на српска села дозивали једни друге муслиманским именима како би Срби мислили да су покољ и паљевине учинили муслимани.

САРАЈЕВСКА РЕЗОЛУЦИЈА ОД 18. ОКТОБРА 1941.¹³⁸

Велики део муслимаских интелектуалаца, политичара и уleme су отворено протестовали и писали резолуције којима осуђују масовне усташке злочине кје су чинили против српског народа не штедећи ни жене ни децу. Ти крвави и масовни злочини почињени су већ у мају и јуну 1941. године на подручју Источне и Западне Херцеговине (Гацко, Билећа), као и на подручју Источне Босне (Фоча, Горажде, Чајниче, Вишеград). То је довело до спонтаног устанка српског становништва како би се спасили од даљих усташких злочина и опстали на својим вековним огњиштима. У тим усташким покољима, паљевинама и пљачкама учествовао је и један број муслимана, најчешће сеоског и градског шљама. Због таквих погрома и злочина према српском православном становништву најугледнији муслимански прваци су написали низ резолуција којима се оштро и недвосмислено осуђују усташки злочини и истовремено се осуђује учешће појединих муслимана у томе. Једна од њих је позната Сарајевска резолуција од 18. октобра 1941. године. Због њене резолутности и значаја представљамо је у целости без икаквих интервенција у тексту.

„Потписани муслимани, размотривши тешко стање у коме се данас налазе муслимани Босне и Херцеговине и уочивши да се то стање из дана у дан погоршава, осјетили су се, и као припадници своје узвишене вјере ислама и као људи, дужним да на приједлог Главног одбора Ел-Хидаје, организације илмије (муслиманског свећенства), констатирају следеће чињенице и да затраже лијека невољама у којима се налазе.

1. Стање муслимана у Босни и Херцеговини је данас врло тешко. Неће бити претјерано ако рекнемо, да у својој повијести муслимани ових крајева нису доживили тежих часова. У акцијама, које подузимају неодговорни елементи и побуњени Срби, страдају у највећој већини муслимани. То с тога, што су највише измјешани незаштићени муслимани са грчко-источњацима у овим крајевима, па узбуњени Срби непромишљено нападају оног, тко им

¹³⁸ Ел-Хидаја је Удружење илмије, тј. муслиманских верских службеника

је најближи. У овим насталим нередима страда мирно грађанство и недужни људи; страда на десетке тисућа голих живота и пропада сав иметак; села се пале, становници присиљени да бјеже и селе, сваким даном се збјегавају у веће градове без игде ишта. На тисуће сирочади, осталих без својих родитеља, вапе за помоћ и потуцају се тражећи заштите. Констатирајући ово истичемо, да ово нису жртве, које су родољуби дужни поднијети за своју груду, него је ово опћи неред, који се све више шири и води пропасти муслимана Босне и Херцеговине. Поред свакодневних вапаја са разних страна да се овоме стане на крај, и поред разних утјешљивих изјава од стране одговорних чимбеника, стање се не поправља, него се сваким даном погоршава и угрожава и оне крајеве, који нису до сада директно погођени истакнутим невољама. Што је још најгоре подузимани су и подузимају се од стране појединих власти такви потези, који само више изазивају оштре реакције побуњеника, па је на тај начин биједно и незаштићено становништво још више недужно изложено страдањима. Све ово подрмава свако увјерење у сигурност и даје повода да се на темељу самога тока чињеница, а нешто можда и пропагандом неодговорних елемената, ствара у широким и неупућеним слојевима увјерење, да је ово систем, који се смишљено проводи.

2. Многи католици, свјесно, за сва недјела која су проведена у посљедње вријеме, бацају одговорност на муслимане и представљају све догађаје међусобним разрачунавањима између муслимана и грчко-источњака. Тако исто мишљење имају и неки грчко-источњаци у погледу одговорности муслимана. Кад се ствари међутим правилније и изближег упознају, види се да муслимани нису криви и зато они то набацивање најенергичније од себе одбијају. Чињеница, што међу починитељима разних злодјела има људи и са муслиманским именима, не може кривицу и одговорност бацити на муслимане. Муслимани су се и раније ограђивали од ових злодјела која су провођена, те је у резолуцији, донесеној на главној годишњој скупштини „Ел-Хидаје“, организације илмије, одржаној 14. VIII о.г. унесена и ова тачка: '4/ Са болом у души и дубоком сућути сјећамо се свих оних муслиманских жртава, које недужно падоше у немирима, који се ових дана мјестимично догађају. Осуђујемо све оне појединце муслимане, који су на своју руку са своје стране направили било какав испад и учинили какво насиље. Констатирамо, да су тако што могли учинити само неодговорни елементи и неодгојени појединци, чију љагу одбијамо од себе и од свих муслимана. Позивамо све муслимане, да се у духу високих упута своје вјере ислама и у интересу државе, строго клоне свих злодјела. Молимо државне власти, да што прије заведу законску сигурност у свим карајевима, не дозвољавајући да се што било учини на своју руку, како не би невини људи страдали.' И ми сада констатирамо да је злодјела могао чинити само олош и криминални типови, којих има у свакој заједници. Констатирамо и то, да ни они нису

то од себе чинили, док им није дато оружје, униформа, овлашћење, а често пута и наредбе. С тога ни у ком случају за та злодјела не носе муслимани одговорност, нити су им они инцијатори. Констатирамо и то, да су у сврху, да се одговорност за недјела обори на муслимане, изабљивани фес и муслиманска имена. Наиме, облачили су фес, који је заведен као униформа све босанске војске, немуслиманима вршећи разна злодјела, којом су се приликом називали међусобно и муслиманским именима. Муслимани нису ником спремали ни мислили никаква зла, што најбоље потврђује чињеница, да су сви муслимани, бивши југословенски војници, одмах након рата предали војно оружје. Муслимани су и у својој прошлости за вријеме Турске, кад су били једини господари, толерисали без разлике све вјере и ником нису зулума чинили. С тога се не могу ни данас муслимани представљати инцијаторима злочина и онима, који не трпе грчко-источњаке, и изазивају све нереди, као што то неки намјерно чине.

3. У оваквим тешким приликама појављује се и нетрпељивост према исламу од неких католика. То се одражава у писању, у приватним и јавним говорима и неједнаком поступку према католичкој и исламској вјери. То се све појављује поред разних изјава са највиших мјеста, у којима се говори о једнакости и равноправности обију вјера. Ове наше констатације спремни смо увијек потврдити конкретним примјерима.

Након ових констатација тражимо од свих одговорних чимбеника и свих муслиманских вјерских и политичких представника, да се заузму на свим надлежним мјестима:

1. да се заведе стварна сигурност живота, части, имовине и вјере за све грађане у држави без ма каквих разлика;
2. да се невини свијет стварно заштити јачом војном обраном;
3. да се у будуће не дозволи, да се подузимају ма какве акције, које ће по својој нарави изазивати побуне и крвопролића у народу;
4. да се позову на судску одговорност сви стварни кривци, који су починили ма какво насиље или злодјело, без разлике којој вјери припадали, те да се најстрожије казне према закону, као и они, који су оваква злодјела наређивали или за њих дали могућност;
5. да законе примјењује само редовна власт и редовна војска;
6. да се онемогући свака вјерска нетрпељивост и да се најстрожије казне они, који у овом погледу направе какав било доказан изгред;
7. да се што прије пружи довољна материјална помоћ онима, који су недужно пострадали у овим нередима.

Међутим, иако је било неколико муслимана који су, учествујући у редовима усташке војске, починили злочине над Србима, чињеница је да је муслиманско становништво у великој већини осудило репресалије над невиним српским становништвом. Такођер треба напоменути да су усташке власти,

настојећи да задобију муслиманско становништво и тако стекну лакшу контролу у Херцеговини, намјерно изазивале сукобе између муслимана и Срба. У ту сврху користили су различита средства, о чему свједочи протестно писмо које су муслимански интелектуалци упутили властима Независне државе Хрватске у Сарајеву, на приједлог Главног одбора Ел-Хидаје, организације илмија. Такође, у овом протестном писму се даље наводи:

‘Хрвати су у ту сврху користили имена фес и муслимана да би одговорност за та дјела срушили на муслимане. Наиме, носили су фес, који је регистрован као униформа читаве босанске војске, вршећи разне злочине над немуслиманима, током којих су се међусобно називали муслиманским именима.’¹³⁹

Тако је у септембру 1942. године Штаб Коњичке војне четничке бригаде из села Бијела обавијестио Команду оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине да је у Коњицу примјећен велики непријатељ између муслимана и Хрвата. Извјештај који је поднио четнички потпоручник Драгољуб Димитријевић пуковнику Баји Станишићу (командант четника за Црну Гору и Херцеговину) наводи сљедеће:

‘Било је неслагања између Хрвата и Муслимана и сада се јавно осуђују како су они криви за масакр Срба, посебно Муслимана који нападају Хрвате и кажу да су одувек били непријатељи Срба (...) Наш одбор напорно ради на томе да што прије подијели муслимане и Хрвате, то је вјероватније да ће успјети.’¹⁴⁰

Сарајево, на 18. октобра 1941. године.

1. Хаџи Мехмед Ханџић, предсједник Ел-Хидаје
2. Мухамед Пашић, равнатељ Шеријатске гимназије
3. Мустафа Варешановић, џематски имам града Сарајева и предсједник Удружења џематских имама
4. Хфз. Хасиб Фазлић, предсједник Муаллимског удружења
5. Ахмед Бурек, равнатељ Гази Хусревбегове медресе
6. Др. Шаћир Сикирић, ректор Више исламске шеријатско-теолошке школе
7. Тајиб Сарачевић, равнатељ Ниже окружне медресе
8. Месиховић Шаћир, члан Улема-медреса у миру
9. Махмуд Бахтијаревић, члан улема медреса
10. Ибрахим Чадорџић, предсједник Котарског в.м. повјеренства у Сарајеву и предсједник Удружења шеријатских судаца
11. Др. Хазим Муфтић, равнатељ вакуфа
12. Др. Касим Турковић, члан бившег вакуфско-меарифског сабора
13. Едхем Мулабдић, предсједник Народне Узданице
14. Мехмед Али Ђеримовић

¹³⁹ АХНК, ЗЧД, К2-23, писмо муслиманских интелектуалаца на предлог Ел-Хидаје, Сарајево, 12. 10. 1941.

¹⁴⁰ АХНК, ЗЧД, К12-707, Извештај о раду на националном пољу, Хум, 21. јула 1942, 2.

15. Хафиз Мухамед Панца, члан Улема меџлиса
16. Хафиз Ибрахим Риђановић, члан Улема меџлиса
17. Х. Алија Агановић, члан Улема меџлиса
18. Абдулах Дервишевић, мудерис и предсједник котарског одбора Ел-Хидаје у Сарајеву
19. Ешреф Берберовић, предсједник муслиманског друштва 'Трезвеност'
20. Едхем Ђеванија, предсједник Хуријета
21. Селим Џино, члан Главног одбора Мерхамета
22. Х. Мустафа Мерхемић, предсједник Удружења бивших земљопосједника
23. Касим Добрача, члан Главног одбора Ел-Хидаје
24. Хафиз Рамиз Јусуфовић, тајник Имамско-муалимског удружења
25. Мехмед Мујезиновић, тајник Главног одбора Ел-Хидаје
26. Х. Хафиз Ибрахим Реџић, шеријатски судија у миру
27. Фаик Мусакадић, предсједник муслиманског друштва 'Братство'
28. Мухамед Хазим Тулић, професор
29. Ахмед Тузлић, суплент
30. Салим Ђатић, професор, тајник Народне Узданице
31. Капиџић Хамдија, професор
32. Требињац Хфз. Ибрахим, суплент
33. Мустафа Дрљевић, професор
34. Пазим Ножић, професор
35. Бајрактаревић Махмуд, професор
36. Недим Филиповић, суплент
37. Дервиш М. Коркут, кустос Земаљског музеја
38. Ахмед Касумовић, професор
39. Бесим Коркут, професор
40. Др. Бехаудин Салихагић, судија
41. Бекир Омерсофтић, замјеник државног тужитеља
42. Осман Соколовић, тајник Трг. Обртне коморе у миру
43. Хацијахић Хафиз Џемалудин, имам и хатиб Цареве џамије
44. Мујезиновић Хафиз Мустафа, наставник Женске медресе
45. Абдулах Фочак, управитељ мектеба
46. Др. Вејсил Бичакчић, главни лијечник ОУЗУР-а и представник друштва Ел-Камер
47. Фејзулах Хацибајрић, члан Главног одбора Ел-Хидаје
48. Хусејн Ђозо, члан Главног одбора Ел-Хидаје
49. Мухамед Фочак, члан Главног одбора Ел-Хидаје
50. Хафиз Акиф Ханџић, имам Државне болнице
51. Хафиз Ибрахим Прохо, управитељ мектеба
52. Махмуд Тралић, студент
53. Халид Чаушевић, студент
54. Кемал Чаушевић, студент

55. Хазим Шабановић, публициста
56. М. Сејид Прашо, студент
57. Хасан Бајрактаревић, студент
58. Скака Ахмед, вјероучитељ
59. Буквић Касим, студент
60. Асим Хаџишабановић, индустријалац
61. Мулић Абдулах, учитељ
62. Хусеин Кадић, посједник
63. Мехмед Шахинагић, посједник
64. Инг. Асим Шеремет, виши пољопривредни савјетник у миру
65. Ахмед Мешиновић, трговац
66. Едхем Фочо, трговац
67. Асим Арсланагић, трговац
68. Сулејман Горушновић, трговац
69. Сулејман Мухасиловић, трговац
70. Мехмед Кучукалић, трговац
71. Узеир Хадихасановић, трговац
72. Хамдија Зулфикарпашић, трговац
73. Јусуф Ченгић, трговац
74. Салих Фочо, трговац
75. Мустафа Бичакчић, трговац
76. Шериф Вранић, трговац
77. Дервиш Атић, индустријалац
78. Мустафа Софтић
79. Хамдија Мујичић
80. Хашим Скопљак
81. Хафиз Омер Мушић, наставник
82. Салем Мухаремагић
83. Х. Хасан Незирхоџић, трговац
84. Хамдија Делић, трговац
85. Мухамед Кемура, трговац
86. Исмет Њемчевић, трговац
87. Ахмед Табаковић, трговац
88. Фејзулах Х. Шабановић, индустријалац
89. Едхем Бичакчић, бив. равнатељ Град. штед.
90. Нанић Мухамед, индустријалац
91. Едхем Ђулизаревић, обртник
92. Исмет Сулејмановић, обртник
93. Хамдија Ђукић, трговац
94. Ахмед Туфо, трговац
95. Скака Абдулах, обртник
96. Хасан Зулфикарпашић, трговац

97. Др. Асим Мусакадић, лијечник
98. Хасан О. Ужичанин, обртник
99. Др. Хусеин Машић, судак
100. Реповац Насих, судак
101. Др. Мухамед Куленовић, предсједник Судбеног стола Сарајево
102. Осман Сикирић, вијећник банског стола у Сарајеву
103. Мухамедбег Фидахић, вијећник Врховног суда, Сарајево
104. Осман Форто, шеријатски судак
105. Мунир Тарабар, вјежбеник шеријатског суда
106. Куленовић Хафиз Сулејман, шеријатски судак
107. Омерхоџић Осман, шеријатски судак
108. Ахмед Селимовић, шеријатски судак¹⁴¹

Заиста импозантан број од 108 најугледнијих муслимана у тадашњем Сарајеву у којем су власти НДХ вршиле кроатизацију са лицемерном паролом да су „муслимани хрватско цвијеће“, а усташе извршиле бројне ликвидације Срба међу којима је било и муслимана. Већ на самом крају рата злогласни усташки пуковник Вјекослав Макс Лубурић је пре напуштања Сарајева наредио вешање 55 најугледнијих муслимана чија је једина кривица била што су антифашисти. Осим ове Сарајевске било је и других сличних резолуција у неким другим већим градовима Босне и Херцеговине, као што су: Бањалучка, Приједорска, Мостарска, Тузланска, Бијељинска, Требињска резолуција¹⁴² и др.

Међутим, постојале су и веома полтронске и издајничке муслиманске резолуције усташком поглавнику Анти Павелићу, његовом поверенику у Сарајеву Хакији Хацићу, потпредседнику Павелићеве владе др Џаферу Куленовићу, као и неким другим усташким функционерима, квислинзима и окупаторима. Посебна писма су неки муслимански прваци слали вођи Трећег Рајха Адолфу Хитлеру и талијанском Дучеу Бениту Мусолинију. Таквих резолуција било је много више. Оне су показале сву хипокризију, недораслост тешком времену и нестабилност муслиманске политичке и верске елите у то тешко и изазовно време.¹⁴³

¹⁴¹ Архив Гази Хусрев-бегове библиотеке у Сарајеву, док. бр. 3388; Ferid Dautović, *Kasim ef. Dobrača – život i djelo*, El Kalem i MIZ Sarajevo, Sarajevo 2005, стр. 215–223.

¹⁴² У јесен 1941. у више већих градова БиХ одржани су скупови виђенијих муслимана, интелигенције и буржоазије, на којима су доношене резолуције против усташког терора над српским становништвом.

¹⁴³ Искрена и тачна је констатација академика проф. др Мухамеда Филиповића, иначе доста контроверзног интелектуалца, да смо ми муслимани направили два пута велику грешку што смо у Другом светском и овом последњем рату стали на страну Хрвата, а не Срба (мисли на грађански рат у БиХ 1992–1995).

МУСЛИМАНИ У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ И ЧЕТНИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА

Већ у јесен 1941. године један број муслимана прилази покрету пуковника Драже Михаиловића. Тако је већ тада у Херцеговини био познат Мујо Мерзић који је био командир једне муслиманске четничке чете. У четничке редове улази један број немуслимана и на подручју целе Краљевине Југославије као и припадника других југословенских народа (Хрвати, Словенци, чак и Албанци). У Сарајеву се 1942. године оснива Муслимански четнички акциони комитет који је бројао четрнаест чланова чији је секретар био новинар и публициста Алија Коњхоџић.¹⁴⁴ У окупираном Београду је тада образован и Муслимански центар који је био у илегалу, али је успешно сарађивао са Равногорским покретом и посебним каналима одржавао везу са Босном и Херцеговином. Успостављени су контакти у циљу сарадње и у Зеници, на подручју Требаве, Озрена, Мостара, Тузле, Бјелине, источне Херцеговине, Мајевце, Пљеваља, Нове Вароши, Сјенице итд. Чак се и један број муслимана прикључио локалним четничким одредима. Тако се крајем фебруара 1942. године у пљеваљском крају 37 муслимана из Косанице код Пљеваља прикучило четницима у суседним селима формирајућу свој вод под командом Хајдара Алијевића.¹⁴⁵ Партизани су одмах тим муслиманима конфисковали имовину. У Пљевљима је основан Национални одбор, као испостава Националног комитета на Цетињу, који је радио на сарадњи и са српском владом генерала Милана Недића. Потпредседник тог Националног одбора био је пљеваљски муфтија Дервиш Шећеркадић.¹⁴⁶ Осим Шећеркадића у одбору су од муслимана били Сафет-бег Мушовић, Авдо Караметовић и Ахмет Чаушевић.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Форум srpski.nacionalisti.com

¹⁴⁵ Милић Ф. Петровић, „Национални покрети у пљеваљском крају 1941–1945“, у: *Историја Пљеваља*, Пљевља 2009, стр. 415.

¹⁴⁶ Муфтија Дервиш Шећеркадић је био предатни шеријатски судија у Скопљу и противкандидат за реис-ул-улему Фехиму еф. Спахи, рођеном брату Мехмеда Спахе, председника Југословенске муслиманске организације (ЈМО).

¹⁴⁷ Исто, стр. 417.

Овај Одбор, на челу са муфтијом Шећеркадићем, је сарађивао са Србима и заједно су радили на спашавању недужних људи од терора и злочина окупатора, усташа и других непријатељских формација.¹⁴⁸ У децембру 1941. године муфтија Шећеркадић се у Пљевљима састао и са др Стеваном Мољевићем, главним идеологом Равногорског покрета. Том приликом су се сложили око обнављања Југославије на програму Хомогена Србија који је др Мољевић већ био написао. Такође, почетком 1942. године формиран је и Ковачки четнички одред, под командом учитеља Хамдије Кријешторца, у духу деловања Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО).¹⁴⁹ Касније ће овај одред бити преформирани у Муслиманску милицију. После партизанског покушаја ослобођења Сјенице и њиховог страдања крајем децембра 1941. године, председник Управног одбора Сјенице, Хасан Звиздић, успоставио је контакт са тадашњим четничким командантом Златарског (Нововарошког) среза, поручником Вуком Калаитом, каснијим командантом 2. милешевског корпуса ЈВуО, и са њим се договорио о ненападању и одбрани од партизана. Такви договори су склопљени и са другим локалним четничким командантима у Сјеничком срезу – потпоручником Миланом Шекуларцем из Чедова, попом и резервним наредником Селимиром Поповићем из Штавља и поручником Слободаном Киковићем из Лопижа. А са поручником Калаитом су договор имали и муслиманске вође на територији општине Кладница.¹⁵⁰ Ти договори су поштовани до краја рата на подручју тадашњег Сјеничког среза.¹⁵¹ У октобру 1944. године четничке јединице под командом капетана Вука Калаита и кладничке муслиманске милиције су заједно водиле борбе са партизанима који су наступали од Ивањице и Златибора.¹⁵² Занимљиво је писмо најугледнијих нововарошких муслимана упућено председнику Управног одбора Хасан-аги Звиздићу у Сјеницу у којем се жале на комунисте да својом про-

¹⁴⁸ Др Стеван Мољевић, *Изабрани текстови* (прир. Бојан Стојнић, Гојко Маловић, Бањалука–Ужице 2021, стр. 72.

¹⁴⁹ Исто, стр. 416.

¹⁵⁰ Тада су се представници општине Кладница председник Адем Никшић и командир муслиманске милиције Тамил Прашовић са поручником Вуком Калаитом договорили да се не нападају и међусобно обавештавају о окупаторовим експедицијама и казним акцијама. Састанак је одржан на Боровићима, некадашњем засеку Буковика, општине Бојетићи, а у кући познатих домаћина Божа и Воја Поповића Бобовића. И једна и друга страна се придржавала тог усменог договора до краја Другог светског рата на овом подручју, тј. до октобра 1944. године.

¹⁵¹ Салих Селимовић, *Сјеница*, АРИОМ, Београд 2013, стр. 82, 83; Исти, *Сјеница 2*, Графичар, Ужице 2015, стр. 263; Исти, *Кладница*, Музеј „Рас“, Нови Пазар 2012, стр. 151.

¹⁵² Капетан Вук Калаит (овић) је био потомак чувених старовлашких кнезова Рашковића. Извршио је самоубиство ручном бомбом у селу Правошеви на Златару да не би жив пао у руке УДБ-и у јануару 1948. године.

пагандом усмеравају неке муслимане у борбу против четника који под командом поручника Вука Калаита не чине ништа лоше муслиманима, већ их напротив штите.¹⁵³ То писмо је потписало 28 грађана Нове Вароши међу којима су неки нечитки па наводимо оне чији су потписи јасни: Хафиз Мустафа Ибишбеговић, Хајро С. Бербовић, Салих Хаџимуртезић, Алија Билалагић, Ибрахим Хаџибеговић, Омер Салихбеговић, Хусеин Долмагић, Мехмед Бегић, Бећир Туркмановић, Махмут Кавазовић, Бећир Ибровић, Мујо Хаџиибрахимовић, Авдо Авдагић, Мехмед Тировић и др.¹⁵⁴

Стравични усташки злочини над Србима су забринули и окупаторе, јер су због тога многи Срби, па и муслимани, прилазили и партизанима и четницима. И то је био један од разлога да четници добију налог да ступе у контакт са муслиманским милицијама. Та сарадња, иницирана од Врховне команде и лично генерала Драже Михаиловића, датира од лета 1942. године када су успостављени први контакти муслимана са представницима четничког покрета на Мајевици, затим у крајевима Требаве, Тузле, Озрена и Зенице како би се тамо успоставио ред и мир. Међу муслиманима у Херцеговини посебно се истакао лекар из Невесиња, др Исмет Поповац, који је хвалио Михаиловићево „исправно становиште у погледу муслимана“.

У бројним лецима позивају се муслимани у четничке јединице. Тако је у једном од њих писало: „Забијте глогов колац овоме демону – усташама. Супротставите се Павелићевој машинерији која је свесно и несвесно уништила већ преко 100.000 живота. Растурите у неповрат овај жалосни циркус у којем су Муслимани били и тореадори и бикови. Крените путем Хаџи Лоје, Салиха Форте и Али-паше Ризванбеговића. Дванаести је час да спашавате што се спасити да, јер је куцнуо час пречишћавања, исправљања историјских грешака и стварања нових појмова и назора ...“ Већ почетком 1942. године Равногорски покрет Драже Михаиловића ширио се и у Босни и Херцеговини и Хрватској. Највише се то одвијало због тога што је генерал Михаиловић од снага које су му изражавале лојалност све чешће тражио да се не свете хрватској и муслиманској деци и женама, а посебно да према муслиманима воде помирљивију политику. У томе је у неким деловима Босне и Херцеговине имао и успеха, о чему сведочи босански четнички командант војвода Доброслав Јевђевић, који је са својим херцеговачким саборцем, војводом Петром Баћовићем, на захтев генера-

¹⁵³ Војна архива војске Србије, Архива Милешевског корпуса, кут. 142, бр. рег. 7/4, бр. Док. ЦГ-В-1675.

¹⁵⁴ Исто.

ла Михаиловића, радио на помирењу с муслиманима. Војвода Јевђевић пише генералу Михаиловићу:

„– И Баћовић и ја и у Дрежници и у Коњицу у присуству све војске и муслиманских првака одржали смо говоре у којима је изложена наша нова линија према поштеним муслиманима, што је трупу дисциплинирало, а међу муслиманима изазвало огромно одушевљење.

– Јуче после тих говора и пошто су кроз Мостар прошли муслимански прваци у шајкачама и са орловима на капи, састало се синоћ у Мостару преко стотину најугледнијих муслимана и сви су силно загрејани за ту сарадњу видећи у њој једину могућност спаса.

– Од својих пријатеља у (италијанској) армији сам сазнао да Италијани желе да наоружавају муслимане против Срба, па сам хтео да онда то наоружање (муслимана) вршимо ми преко наших људи и да место противника формирамо ми од апсолутно сигурних људи чете савезника.

– Ја сам непрекидно одржавао везу са шефовима националних муслимана већ девет месеци и сад их могу повести у сваку акцију пре него ико други.“

Јевђевић је, међутим, имао проблема са деловима своје војске, јер су се неки његови борци „страшно острвили“ према муслиманима. Обавештавајући о томе генерала Михаиловића, навео је да су гатачки четници побили „стотинак недужних муслимана, међу којима и једног који је спасао десетине Срба“, а да су приликом напада на Фочу убијена и „два најбоља српска пријатеља“. ¹⁵⁵ Међусобној сарадњи такви појединци и групе су наносили тешко поправљиву штету и са једне и са друге стране. Због тога је генерал Михаиловић стално захтевао од својих команданата на терену да спречавају и кажњавају виновнике таквих злочина.

Све ове муслиманске војне формације у Херцеговини, често називане муслиманске милиције, у почетку су имале исте легитимације као што су имали и четници. ¹⁵⁶ Оне су биле писане ћирилицом. ¹⁵⁷ Познати босански историчар Енвер Реџић пише да су чак Талијани дали више иницијатива у другој половини 1942. године да се организују муслиманске четничке

¹⁵⁵ Они који су учествовали у злочинима над муслиманима правдали су се одмаздом за побијене Србе још у јуну 1941. године на подручју среза Гацко у којима су са усташама учествовали и неки муслимани. Посебно је тешко пало и то што је међу убијенима било и оних који су бранили Србе од усташких покоља.

¹⁵⁶ Муслиманске милиције су, углавном, биле за монархију, а не за комунисте. И то је био један од разлога што су ипак сарађивале са Равногорским покретом и ЈВуО без обзира на усташку страховладу и комунистичку пропаганду.

¹⁵⁷ АНМ БиХ, Фонд УНС (Усташка надзорна служба), инв. бр. 350, подаци УНС-е за период 15-31, 5. 1942.

јединице које би се бориле против партизана. Просрпски и пројугословенски оријентисани муслимани, како их је Реџић назвао, свесрдно су подржали ове италијанске иницијативе како би се заштитило муслиманско становништво од „четничких покоља“ не помињући на том месту страдање бројних муслимана од усташких злочина.¹⁵⁸

Какву су игру играле у завађању и међусобним сукобима између Срба православних и муслимана усташке власти у Херцеговини, између многих, може се видети и из овог примера који се налази у једном раду Мерисе Каровић.¹⁵⁹ Организована је конференција у Сарајеву 26. августа 1942. године коју је отворио хафиз Мухамед еф. Панџо.¹⁶⁰ На тој конференцији „се разговарало о проблему смјештаја и прехране избјеглица, те сабирању добровољних прилога за ове страдалнике. На састанку је говорио Омер Ченгић из Фоче и указао на неозбиљан став власти НДХ према овом проблему. Ченгић наводи да је два дана прије пада града група Фочака кренула према Сарајеву по оружје које им је било обећано, али више од пола ових људи било је избачено из воза у Свјетлини“.¹⁶¹ Према томе је јасно да је циљ власти злогласне НДХ био да Срби и муслимани буду у сталном сукобу и да се међусобно истребљују. У 1941. години усташе, са којима је било и муслимана, учинили су стравичне злочине над српским становништвом у Фочи, Горажду, Чајничу. Када су четници ослободили те градове 1942. године извршили су одмазду у којој је страдало цивилно муслиманско становништво, као што је раније страдало и српско цивилно становништво. Универзално *Divide et Impera* је, нажалост, увек давало жељене резултате.

¹⁵⁸ Енвер Реџић, *Босна и Херцеговина у Другом светском рату*, стр. 256.

¹⁵⁹ Такву злочиначку игру су усташе спроводиле и на целом простору БиХ и Старе Рашке.

¹⁶⁰ Хафиз Мухамед еф. Панџо је био члан Улема меџлиса Босне и Херцеговине.

¹⁶¹ Мериса Каровић, *Муслиманске милиције у Босни и Херцеговини 1941–1945*, Гласник 1-2, Исламска заједница.ба, 2007, стр. 55.

МИЛОСЛАВ САМАРЦИЋ О МУСЛИМАНИМА У ЧЕТНИЦИМА¹⁶²

Историчар и публициста Милослав Самарцић је написао неколико књига о генералу Дражи Михаиловићу, Равногорском покрету и Југословенској војсци у Отаџбини.¹⁶³ У својим делима је посветио пажњу и учешћу муслимана у том југословенском и српском антифашистичком покрету. Представимо један део тог његовог вредног наратива.

„Пре османлијских освајања, на Балкану није било муслимана. Милом или силом, Османлије су исламизирале становништво на окупираним територијама. Готово све цркве биле су порушене или претворене у џамије и друге објекте. Хришћани су били грађани другог реда, стално изложени тортури. Тако се њихов број непрекидно смањивао. Према првом османлијском попису, из 1468\69, у Босни је живело преко 99 посто хришћана и мање од једног процента муслимана. Према последњем турском попису, из 1865. године, у Босни и Херцеговини било је 46,3 посто православних, 30,4 посто муслимана и 22,7 посто католика.

Већина припадника све три вере имала је према другима, благо речено, негативан став. Ипак, постојали су значајни изузеци. Део муслимана памтио је своје порекло и сматрао се Србима исламске вероисповести.¹⁶⁴ Исто тако, један део муслимана, пре свега на западу, сматрао се Хрватима исламске вере. Бројност једних и других никада није прецизно утврђена. Статистички се не може пратити ни развој посебне муслиманске, односно бошњачке, нације. Услови за њен настанак свакако су везани за одлазак Турака, са којима су се муслимани словенског порекла раније идентификовали.¹⁶⁵ После Првог светског рата муслимани су се организовали на

¹⁶² Милослав Самарцић, *Муслимани у четницима*, ФБР Репортер, 11. март 2013.

¹⁶³ Милослав Самарцић је аутор бројних књига и чланака о Равногорском покрету, ЈВуО и генералу Дражи Михаиловићу; оснивач је и власник издавачке куће „Погледи“ у Крагујевцу.

¹⁶⁴ Према статистичком попису из 2011. године у Србији је пописано 2.686 Срба исламске вероисповести. Од тог броја у Београду се тако изјаснило 1.550 грађана.

¹⁶⁵ Јесу се тако идентификовали, али у политичком смислу. Увек су знали да нису Турци и ни-

верској, а не на националној основи. О националној припадности се нису изјашњавали, сем поменуте мањине, која се сматрала делом српског или мање хрватског националног корпуса.

После Другог светског рата комунисти су већи део муслимана уписали као Србе, ради статистичког прикривања размера геноцида над Србима. Две деценије касније, први пут у историји, проглашена је нација 'Муслимани'. После ратова 1991–1995, ова нација је коначно добила име 'Бошњаци'.¹⁶⁶

Крајем XIX века постојао је аустроугарски пројект о стварању бошњачке нације која би обухватила све становништво Босне и Херцеговине. Циљ плана био је пре свега асимилација Срба, ради осујећивања устанака, који су поред ослобођења прокламовали и присаједињење матичној држави. Садашњи Бошњаци одустали су од тог концепта, барем званично, али су своје корене везали за Твртка I, 'краља Срба Босне и Приморја', како је гласила његова титула.¹⁶⁷ Разуме се, Тврткова титула се не наводи прецизно, док се његово крунисање у Милешеву тумачи као освајање дела Србије од стране Босне.

Највећа муслиманска странка између два рата била је Југословенска муслиманска организација (ЈМО), на чијем челу је стајао др Мехмед Спахо. Она је све време учествовала у власти. Од средине тридесетих година ЈМО постаје део владајуће Југословенске радикалске заједнице др Милана Стојадиновића. Стојадиновић је препустио водећу улогу ЈМО-у у Босни и Херцеговини, чиме је изгубио већинску подршку тамошњих Срба. С друге стране, ступањем у Југословенску радикалску заједницу мусли-

када нису говорили другим језиком осим српским. Према подацима фрањевца фра Грге Мартића око половине XIX века у Босни је тек сваки 1000 муслиман знао турски језик.

¹⁶⁶ На свебошњачком сабору у Сарајеву септембра 1993. године донета је политичка одлука којом се дотадашњи Муслимани са великим почетним „М“ проглашавају по трећи пут Бошњацима.

¹⁶⁷ Фалсификовање титуле Твртка I иначе је опште прихваћено у историји. Вероватно први пут појавило се у *Историји Срба* Константина Јиречека. Користећи оригиналну преддуковску српску ћирилицу, којом се Твртко потписивао, Јиречек тај потпис и цитира привидно у оригиналу: „Стефан Твртко в Христа бога краљ Србљем, Босне и Приморију“. (К. Јиречек, *Историја Срба*, том I, стр. 320) Ово је, дакле, само привидно тачно, јер у оригиналу нема зареза – у средњовековном правопису нису се користили зарези – који, сем што ствара граматички неисправну реченицу, мења њен смисао. Исто као и Твртко потписивали су се и његови наследници. Сви су најпре саопштавали којим народом владају („краљ Србљем“, односно „краљ Србима“, или, у духу савременог језика, „краљ Срба“), а потом су додавали области којима су владали. На пример, потпис Твртка II, према повељи Дубровчанима из 1433. године: „Ми господин Стефан Твртко Твртковић по милости Господа бога краљ Срба Босне Приморија и Хумске земље“. (Факсимили оригиналних повеља могу се наћи на Интернету, нпр.: www.pogledi.rs/istorija/srpska-bosna.) Нова историја Бошњака одрекла се тврдње аустроугарске историје да Османлије с оне стране Дрине нису затекле хришћане, већ богумиле, свакако зато јер је то немогуће доказати.

мани су прихватили и њен став о постојању три југословенска народа – Срба, Хрвата и Словенаца. Сарадња Спахе и Стојадиновића подгрејавала је уверење да се муслимани сврставају у српски национални корпус. Али, Хрватска сељачка странка није одустајала од захтева да се још неке области Врбаске бановине прикључе Бановини Хрватској. У редовима ове странке причало се и о источној граници Хрватске на Дрини. Силе Осовине повукле су априла 1941. границе Хрватске и до Дрине и до Земуна, док су муслимани проглашени 'хрватским цвијећем'. Део муслимана одмах се придружио Хрватима у геноциду над Србима.“

ДРАЖИН СТАВ И ПОЛИТИКА МУСЛИМАНА¹⁶⁸

Први ратни сусрет са муслиманима пуковник Дража Михаиловић је имао још 25. априла 1941. године. Тога дана Немци су из Олова послали муслиманске усташе на Дражин Горски одред који се налазио у даљој околини. Пуковник Михаиловић је лично командовао припремљеном заседом која их је дочекала и потпуно разбила. Сељаци српског села Кусаче сутрадан су се пожалили пуковнику Михаиловићу да их нападају муслимани из Жепе, пале им куће и чине злочине. Тада је он послао већу групу војника да доведе два најугледнија муслимана из Жепе, којима је саопштио: „Они (Немци – прим. аут.) су дошли и отићи ће, а ви ћете остати овде. Него, памет у главу, па пазите шта радите. Ако данас нестане српско село, сутра ће нестати муслиманско, и тако ћете се потаманити у овом крају“.¹⁶⁹

Како је генерал Дража Михаиловић гледао на проблем наше муслиманске браће најбоље ће се видети из следећег телеграма, који је упутио 21. јануара 1945. године, Краљевској југословенској влади преко једне од својих непосредних радио-веза које је имао с њом.¹⁷⁰ У том телеграму објашњен је став муслимана у решавању југословенског питања. С обзиром да је генерал Михаиловић тај телеграм послао, очигледно је да се сложио с погледима наше муслиманске браће. Та изјава гласи:

„Ми, муслимани Краљевине Југославије, безусловно и непоколебљиво смо за уставно-монархиски облик владавине са династијом Карађорђевића и Краљем Петром Другим на челу“.¹⁷¹

„Ми смо исто тако за федеративно уређење Југославије на етничком принципу, с трима федеративним јединицама: српском, хрватском и словеначком. Како ми, муслимани, живимо искључиво на српском етничком

¹⁶⁸ Самарџић, *Муслимани у четињцима*.

¹⁶⁹ Милослав Самарџић, *Књија о Дражи*, том I, стр. 25, 28.

¹⁷⁰ Исто; Лист „Братство“, март 1954.

¹⁷¹ Алија С. Коњхоџић, *Споменица Брајћстива 1954–1974*, Торонто 1974, стр. 409.

подручју, то је разумљиво, да тражимо да сви неподељени уђемо у састав српске федеративне јединице.“

„Што се тиче Босне и Херцеговине, ми тражимо да те покрајине, заједно са суседним српским крајевима, као и са оним срезovima у Сандаку, који и саобраћајно и привредно гравитирају Босни и Херцеговини, образују у српској федеративној јединици једну велику самоуправну област, способну за живот, и са пуном административном аутономијом. Тој области мора се, с обзиром на географски положај и саобраћајне могућности, обезбедити приступ и на море, како на југу тако и на југозападу.“¹⁷²

„У културно-просветном погледу ми тражимо да нам се као целини обезбеди пуна верско-просветна аутономија.“¹⁷³

„Како су сви наши захтеви оправдани и етнички и историски и основани на потпуно демократским принципима, то смо уверени да ће наићи на пуно разумевање у свима непристрасним круговима и српским и хрватским, и да ће муслимани овим својим ставом допринети свој прилог правилном решењу српско-хрватског питања. Наглашавамо да смо већ и као муслимани против комунизма и против терора а за пуну и истинску демократију, у чију победу чврсто верујемо.“¹⁷⁴

Ова резолуција муслимана, достављена Краљевској влади преко генерала Драже Михаиловића, најбољи је одговор свима онима који данас настоје да прогласе нашу муслиманску браћу Хрватима а Босну и Херцеговину некаквим хрватским покрајинама.¹⁷⁵

¹⁷² Исто.

¹⁷³ Исто.

¹⁷⁴ Лист *Брајсџиво* из 1956, Торонто (Канада).

¹⁷⁵ Коњхоџић, *нав. дело*, стр. 410.

ЦЕНТРАЛНИ НАЦИОНАЛНИ КОМИТЕТ (ДМ) И МУСЛИМАНИ

На састанку Централног националног комитета (ЦНК), одржаном у Српској Грапској код Добоја, 14. октобра 1944. године, председник Извршног одбора ЦНК др Стеван Мољевић рекао је следеће:

„При разматрању нашег питања према муслиманима у Југославији за нас Србе су од важности четири момента која не смемо губити из вида: ПРВО, муслимани у Југославији броје 1.880.000 душа, с којим се бројем мора озбиљно рачунати и који у случају мудре и паметне државне политике може да буде позитиван фактор у нашем унутрашњем државном животу, као што може да буде и негативан ако се не пође правим путем.¹⁷⁶

ДРУГО, при узимању питања муслимана у државном уређењу и животу Југославије ваља знати да они у Југославији живе искључиво на српском подручју од Бихаћа и Цазина на северозападу, па све до Ђевђелије на југоистоку – у области Босне и Херцеговине, Раса, Косова и Метохије и Јужне Србије. И, ако се Југославија обнови на федеративној основи, као што мислимо и желимо, онда ће сви муслимани у Југославији доћи у састав српске федералне јединице. То има и ту добру страну што ће се сва питања муслимана у тој једној јединици, на један начин и пред једним форумом моћи да реше. Има то и ту добру страну што су кроз неколико векова заједничког живота Срби православни и муслимани свикли једни на друге и што познају живот и обичаје једни других, што није случај код других.

ТРЕЋЕ, што Ислам према држави има свој став за који би могли рећи да је државотворнији него друга религија. Шеријатски прописи Ислама, уколико се односе на организацију муслиманске верске заједнице, омогућују пуну самосталност те заједнице за сваку државу напосе, тако да свака држава која има муслиманског живља може за тај живаљ имати и потпуно аутокефалну исламску верску заједницу, потпуно независну и у којој другој црквеној власти изван те државе. То је по Југославију врло повољан

¹⁷⁶ Исто, стр. 410.

моменат да муслимани, осим оних на Косову и Метохији, немају никаквих центрифугалних тежњи. Југославија им јесте и остаје једино огњиште и једина отаџбина.

Ислам у погледу појединаца тражи од њега као држављанина у позитивном смислу више него многа друга религија, јер обухвата све стране његовог живота – тражи од њега ред, рад и покорност законима. Ми, ако желимо да наши муслимани буду добри држављани и добри људи, морамо од њих тражити у првом реду да буду добри муслимани.

ЧЕТВРТО, муслимани у Југославији зближују нас са још двома муслиманским државама на Балкану – Албанијом и Турском, што чини још једну снажну компоненту за Балканску заједницу. Јер, Ислам који апсорбује и регулише својим прописима највећи део живота својих верника веже их више међусобно него икаква друга религија.

То су четири момента који говоре за што теснију и срдачнију сарадњу Срба православних и муслимана у Југославији.¹⁷⁷

Генерална политика Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО) била је усмерена ка „најискренијем зближењу Срба и муслимана, како би се излечиле све ране прошлости и створиле претпоставке за хармоничан и срећан живот у новој Федеративној Југославији“. Михаиловићев национални пројекат гарантовао је пуну верску слободу, без наметања српског националног идентитета; потпуну верску аутономију, са најширим законским компетенцијама, уз гарантовање права на слободну сарадњу са осталим исламским народима.¹⁷⁸

У политичком погледу била је предвиђена пуна равноправност муслимана у будућој српској федералној јединици. Муслиманима би било омогућено и стварање Муслиманског националног комитета са седиштем у Сарајеву и регионалним центрима у Бањалуци, Мостару, Тузли, Београду, Новом Пазару и Косовској Митровици. У војном погледу било је планирано организовање посебних муслиманских одреда у оквиру Југословенске војске у Отаџбини. Војно организовање муслимана генерал Михаиловић је поверио мајору Шефкету Хасандедићу, а команду над свим муслиманским четничким јединицама мајору Фехиму Мусакадићу (био је познат и као Муса).¹⁷⁹

Временом, у Дражином раду јасно се оцртао следећи став: треба учинити што је могуће да се муслимани придобију, или макар да остану неу-

¹⁷⁷ *Брајсџиво*, јули 1956, Чикаго.

¹⁷⁸ Драгољуб М. Михаиловић, *Рај и мир ђенерала*, књ. I, стр. 48.

¹⁷⁹ Генерал Дража Михаиловић је од свих официра и команданата муслимана највише волео мајора Фехима и у њега је имао безрезервно поверење.

трални, док оне њихове формације које чине злочине над Србима морају бити уништене. Муслимани су уништавани само као италијанска милиција која се компромитовала у лошем односу према православним цивилима као и према онима који су били усташе или њихови помагачи и сарадници на неким нашим просторима.

Од првог дана рата велики део муслимана стао је на непријатељску страну (Хрвате, Немце, Талијане, Албанце). Када је која непријатељска страна била јача, то је наше муслимане „чинио активним, а православне пасивним политичким чиниоцем“. О политици муслимана, у правом смислу те речи, не може се ни говорити. То је било време обележено низом масовних ратних злочина у организацији усташа и Немаца, што је изазвало српске одмазде. Тек у другој половини 1942. године четници су добили прилику да воде активнију политику према муслиманима у Источној Босни и Херцеговини, јужно од линије Вишеград–Сарајево. Та политика је подразумевала одвраћање муслимана од Сила осовине, а посебно од усташке тзв. Независне Државе Хрватске у интересу равноправног суживота у будућој обновљеној Краљевини Југославији. На придобијању наших муслимана за Равногорски покрет и укључивање у јединице ЈВуО се у свакој прилици залагао и лично генерал Дража Михаиловић.

*Четници са фесовима су муслимани припадници Требавског корпуса
ЈВуО (Североисточна Босна 1944.)¹⁸⁰*

Извор: Споменица „Братство“

¹⁸⁰ Командант Требавског корпуса је био прота Саво Божић који је код муслимана уживао велики углед и поверење те је у његовом корпусу било доста муслимана, поготово 1944. и у пролеће 1945. године.

Тако су муслимани Старог Раса (простор некадашњег Новопазарског санџака) тражили од Хитлера и Мусолинија да се усташке и домобранске јединице НДХ повуку са тог простора, јер Стари Рас никако не може бити део Независне државе Хрватске или Косова.¹⁸¹

Посебну пажњу су Равногорски покрет и ЦНК посветили нашим муслиманима. Организовано се радило на њиховом придобијању. Политика генерала Драже Михаиловића је била на искреном зближавању „Срба и муслимана како би се излечиле ране прошлости и створиле претпоставке за хармоничан и срећан живот у новој федеративној Југославији“.¹⁸²

Амерички ђуковник Мекдауел држи ђовор на чејничком збору у Осјечанима код Добоја, октјобра 1944, до њега стоји и ђреводи Рајичић. Седе с лева на десно: др Стеван Мољевић, ђенерал Живорад Божић, кайејтан Ник Лалић, ђојћпредседник ИО ЦНК Мусђафа Мулалић, ђенерал Дража Михаиловић, мајор Манојло Пејић, седи десно (вири) ђојћђуковник Цивијетин Тодић, ко-манданђи Озренској корђуса и за стојом седи војвода ђројђа Саво Божић
Извор: <https://sh.wikipedia.org/w/index.php?curid=185436> (приступљено 2021)

У Београду је одмах на почетку рата, као што је већ речено, формиран илегални Муслимански равногорски центар у коме су деловали др Мех-

¹⁸¹ Вејсил Н. Прељо, *Муслимани из Санђака ђројћив усђаишке окуђације у: Споменица Братства 1954–1974*, Торонто 1974, стр. 414–418.

¹⁸² Драгољуб М. Михаиловић, стр. 48.

мед Беговић, професор Београдског универзитета, Алија С. Коњхоџић, новинар *Полиџиике* (касније у емиграцији уредник листа *Брајсџиво*), Абдулах Кемура, шеф муслиманске равногорске организације, Мухамед Софђури, трговац оријенталним теписима из Скопља, Мухамед Ђемаловић, управник Гајретовог дома у Београду, Абдулах Хоџић, београдски имам, и многи други.

Муслиманским равногорским центром у Београду руководио је публициста и некадашњи народни посланик Мустафа Мулалић из Ливна све до одласка на Равну гору код пуковника Драже Михаиловића. На Равној гори Мустафа постаје члан Централног Националног Комитета – политичког крила Равногорског покрета. Његовим одласком у Врховну команду на Равној гори руковођење Центром преузима Абдулах Кемура, књиговођа Српске земљорадничке набављачке задруге у Београду. Абдулаха Кемуру су партизани у ослобођеном Београду крајем октобра 1944. године међу првима стрељали без икаквог суђења.¹⁸³

У политичком раду Равногорске организације најистакнутији муслимани били су Мустафа Мулалић из Ливна, члан Централног националног комитета (ДМ) и потпредседник Извршног одбора ЦНК, и муфтија Дервиш Шећеркадић, потпредседник Националног одбора Црне Горе и председник Националног комитета (Националног одбора) у Пљевљима.¹⁸⁴ У политичком раду Равногорске организације у Херцеговини се истицао и др Исмет Поповац из Коњица, али и у војном организовању муслиманских четничких јединица са мајором Фехимом Мусакадићем Мусом и судијом Мустафом Мујом Пашићем.

Национални комитет Црне Горе, са седиштем на Цетињу и у Пљевљима, био је повезан са Недићевом владом у Београду. Тај Одбор је тражио обнову Југославије са династијом Карађорђевића на челу. Чланови Одбора, поред осталих, били су и шеријатски судија Дервиш еф. Шећеркадић, као потпредседник, трговци Сафет-бег Мушовић и Ахмед Чаушевић, као и председник вакуфског одбора Авдо Караметовић. Војвода и мајор Петар Баћовић је имао састанак са члановима одбора и том приликом придобио их за сарадњу. О томе је известио мајора Захарија Остојића већ 15. јуна 1942. године.¹⁸⁵

Као што је већ речено, и у Сарајеву је формиран Одбор од 14 чланова који се изјаснио за подршку Равногорском покрету и генералу Дражи

¹⁸³ Nadan Filipović, *Muslimani-četnici u Drugom svjetskom ratu* (3), Bošnjačko oko, novembra 2011.

¹⁸⁴ Милић Ф. Петровић, *Национални покрећи у њлевалском крају у: Историја Пљевља*, Пљевља 2009, стр. 417.

¹⁸⁵ Зборник НОР-а, том 14, књ. 1, док. бр. 109.

Михаиловићу.¹⁸⁶ Секретар тог одбора је био познати новинар и публициста Алија Коњхоџић који је успео да избегне заробљавање, напусти Југославију и оде у Америку. До смрти је остао веран Равногорском покрету.

Активни југословенски официр, поручник краљевске војске, Хамдија Ченгић придружује се четничком покрету већ почетком 1942. године. Четничка команда га шаље са специјалном мисијом у Мостар, али су га усташе ухватиле и заклале.

Група муслимана је илегално издавала и лист *Исџок*, који је уређивао управо Мустафа Мулалић. Муслимани су активно учествовали у оружаним одредима и на разне друге начине чинили непроцењиву корист борби коју је водио српски народ. Поручник Салко Хаџихасановић је такође приступио у Романијски четнички корпус и учествовао у борбама у којима се истакао великом храброшћу све до трагичне смрти.¹⁸⁷

Муслимани су основали и своју војну организацију која се службено звала Муслиманска национална војна организација (МНВО).¹⁸⁸ То је, уствари, била четничка милиција муслимана из Босне и Херцеговине.¹⁸⁹ Настала је кад су четници учврстили своју власт у источној Босни и Херцеговини, јужно од линије Вишеград–Сарајево. Тад су четници могли активније водити политику према муслиманима.¹⁹⁰ Тадашња политика је била одвраћање муслимана од Осовинских сила и посебно од тзв. Независне Државе Хрватске (НДХ). Политика Равногорског покрета, или четника, према муслиманима је била у смислу „равноправног суживота у будућој, обновљеној Краљевини Југославији“. Како је четничка премоћ уз италијанску помоћ створила нове односе, мноштво муслимана се приклонило новом јачем партнеру. Ускоро су основали многе муслиманске четничке јединице. Вође муслимана Равногораца су били идеалисти, као што су били Мустафа Мулалић, мајор Фехим Мусакадић, Мујо Пашић, др Исмет Поповац, Алија С. Коњхоџић.

¹⁸⁶ Имена 14 најугледнијих муслимана Сарајева тада нису саопштена због опасности по њихове животе, а после завршетка рата та имена су и даље остала непозната због репресије комунистичког режима (према писању Алије Коњхоџића).

¹⁸⁷ У једној борби са усташама је био тешко рањен и да не би жив пао у руке извршио је самоубиство активирањем ручне бомбе.

¹⁸⁸ Никола Жутић, *Муслимани српске националности 1918–1945*, Гласник Удружења архивских радника Републике српске бр. 5, Бања Лука 2013.

¹⁸⁹ *Поједи*, „Муслимани у четницима“, 17. марта 2013, из: Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и оштри историја четничког покрета*, том 5, Крагујевац 2010.

¹⁹⁰ Генерал Дража Михаиловић је одобрио формирање Муслиманске националне војне организације (МНВО) чије ће јединице бити у саставу Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО).

Међу истакнутим Равногорцима били си још Халид Чолакхоџић, Ју-суф Узуновић и многи други.¹⁹¹ Вође муслиманских четника – Алија Коњ-хоџић, др Иسمет Поповац, судија Мујо Пашић и мајор Фехим Мусакадић – као што је већ наведено, основали су Муслиманску националну војну организацију 31. децембра 1942. године на састанку у Калиновику којем је присуствовало око 40 угледних муслимана.¹⁹² Са тог састанка они су генералу Дражи Михаиловићу послали поздравни телеграм. Командант истуреног дела Врховне команде, четнички мајор Захарије Остојић, пренео је садржај Резолуције те организације као и два примерка летка који ће се делити муслиманима 5. јануара 1943. године. По Чајничком срезу су те летке делили мајор Фехим Мусакадић и др Иسمет Поповац. Муслиманска национална војна организација послала је лично генералу Дражи Михаиловићу Резолуцију која у својим тачкама наводи да су: „Муслимани Босне и Херцеговине и цијеле земље саставни дио Српства“, да осуђују усташке злочине „који су узрок свега зла међу једнокрвном браћом Србима православне и муслиманске вјере“, да осуђују све муслимане који су приступили усташама, све официре и подофицире муслимане који су прекршили заклетву краљу и пришли поглавнику Павелићу итд. Такође је МНВО дефинисана као саставни део четничког покрета под командом генерала Драже Михаиловића. Истакли су да је циљ покрета и борбе „чврста сурадња Срба обију вјера у борби за краља и отаџбину, ради стварања народне државе под краљем Петром II на начелима демократије и социјалне правде у којој ће муслимани бити равноправни грађани...“¹⁹³

Због значаја који је имала међу муслиманима, а и што је добро примљена код православних Срба, сматрамо да треба ту Резолуцију са свим њеним тачкама представити у целини.¹⁹⁴

I Муслимани Босне, Херцеговине и свих крајева наше земље су саставни и нераздвојиви дио Српства и као такви сматрају се поробљени у усташкој хрватској држави и под другим окупаторима, које су све творевине са гледишта етничког у нашим крајевима неприродне и нама силом наметнуте.

II Најоштрије осуђујемо све нечувене поступке усташких зликоваца, које сматрамо за узрок свега зла у нашем народу и за почетак свих неспоразума и зала међу једнокрвном браћом Србима православне и муслиманске вере.

¹⁹¹ Екмечић, *нав. дело*, стр. 505.

¹⁹² АВИИ, Ча, к. 226, рег. бр. 2/6.

¹⁹³ АВИИ, Ча, к. 289, рег. бр. 5/1.

¹⁹⁴ АВИИ, Ча, к. 226, рег. бр. 2/6.

III Најодлучније осуђујемо све муслиманске отпаднике, који су приступили усташком покрету и с тиме покушали упрљати узвишену традицију сношљивости и сарадње међу једнокрвном браћом.

IV Исто тако осуђујемо све оне муслимане официре и подофицире који су прекршили заклетву дату на верност Њ. В. Краљу Петру II Карађорђевићу и умјесто да се у народним редовима боре за слободу, служе издајнику и крвопији Павелићу.

V Муслиманска национална војна организација је саставни дио Четничког покрета, под Врховном командом Господина Министра војске и морнарице и ваздухопловства армијског ђенерала Драже Михаиловића, и једина је прави представник муслимана у Босни, Херцеговини и другим крајевима наше земље.

VI Циљ нашег рада и борбе је чврста сарадња Срба обију вјера удружених у борби за Краља и ослобођење поробљене Отаџбине, како би се створила народна држава на челу са народним Краљем Петром II Карађорђевићем, која ће бити организована на принципима демократије и социјалне правде у којој ће и муслимани бити равноправни грађани.

За Извршни одбор: др Исмет Поповац, мајор Фехим Мусакадић и судија Мустафа Пашаић.¹⁹⁵

Потписници резолуције су истакли да „овака једна резолуција пада у добар час, тј. баш у времену када се је ова сарадња између једнокрвне браће обе вјере и тражила, пошто је заиста крајњи моменат да се спасе оно што се може спасити. Ми ову резолуцију примамо исто тако као што у нашу организацију примамо све родољубиве и поштене грађане Краљевине Југославије, а који нису у Павелићевој Хрватској или у партизанским редовима, било лично или посредно, упрљали своје руке Српском крвљу“.¹⁹⁶

Под утицајем четничке војне премоћи, знатан део муслимана у овој области прихватио је ту политику, па су тада основане и бројне муслиманске четничке јединице. Детаљним прегледом делом сачуване архивске грађе може се закључити да су на подручју одређених срезова, као што су Невесиње, Коњиц, Гацко, Мостар и Столац, формиране муслиманске четничке јединице које су успоставиле сарадњу са четничким командама или су стављене под њихову директну команду. Од докумената у којима се ово питање спомиње, издаваја се Извештај команде Невесињског војног четничког корпуса команди оперативних јединица источне Босне и Хер-

¹⁹⁵ Никола Жутић, *нав. дело*, стр. 242–244.

¹⁹⁶ Исто.

цеговине, који је детаљно анализирао целокупну ситуацију у окрузима Гацко, Невесиње, Мостар и Коњиц. Посебна пажња посвећена је положају муслимана и њиховом понашању у четничким редовима. Између осталог, у овом документу је наведено:

„Сви муслимани невестињског округа организовани су у Муслиманску националну војну организацију (МНВО) на челу са др Поповцем и судијом Пашићем. У њиховом раду и ставу нема ништа сумњиво. Иначе ће њихов став у будућности највише зависити од става Турске, као што је речено међу муслиманима из округа о којем се говори (...)“¹⁹⁷

О улози и значају МНВО у Херцеговини писао је Врховној команди мајор, војвода и политичар Доброслав Јевђевић. То његово писмо је и као летак растурано по Херцеговини и Источној Босни.¹⁹⁸

Међу муслиманима је било и доста неповерења према четничкој иницијативи, као што је то било у Требињу, Чапљини и неким другим местима у Херцеговини. Веома много на то је утицала и бескрупулозна пропаганда свих непријатеља Равногорског покрета и ЈВуО (ушасте, домобрани, партизани, комунисти, Немци, балисти). Али, и поред тога ипак је било и значајних резултата. Формирањем МНВО, која је у Резолуцији од 31. децембра 1942. године навела да су „муслимани Босне и Херцеговине и свих дијелова наше земље саставни и нераздвојни дио Србије“, а МНВО „саставни дио четничког покрета“,¹⁹⁹ створени су предуслови за активнију иницијативу на терену. Битан подстицај четничкој акцији у Херцеговини дали су војвода Доброслав Јевђевић и др Исмет Поповац, који су 1942. и почетком 1943. године обишли херцеговачка места и убедили тамошње муслимане да се придруже четничком покрету. У својим говорима обећали су „миран живот муслиманима, у складу и љубави са православном браћом“. Као конкретан резултат ове агитације формирана су три муслиманска антикомунистичка батаљона у Благају, Дубравама (општина Мостар) и Жупи (општина Коњиц). Међутим, какве су биле стварне намере њих двојице, може се видети из текста војводе Доброслава Јевђевића, који је муслиманском становништву Херцеговине дистрибуиран као летак,²⁰⁰ у којем, између осталог, стоји:

¹⁹⁷ АХНК, ЗЧД, (Архив Херцеговачко-неретванског кантона, Збирка четничких докумената), К2-93, Извјештај команде Невесињског војног четничког корпуса Команди оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине, 24. децембар 1942, 2–4.

¹⁹⁸ АХНК, ЗЧД, К11, док. не. 623; АВИИ, Ча, к. 222, рег. бр. 54/5. *Лейтак Доброслава Јевђевића* (без датума и места издавања).

¹⁹⁹ АХНК, ЗЧД, К11, док. не. 623, *Лейтак Доброслава Јевђевића* (без датума и места издавања).

²⁰⁰ Исто.

„(...) Лично мислим да муслимани у будућој држави немају другог избора него да коначно и дефинитивно прихвате српску националну мисао и одрекну се шпекулативне тактике између српског и хрватског народа, посебно јер ће сва подручја у којима живе муслимани бити неспорна и неповредиви делови државне јединице (...) Муслимани могу да промене колективно расположење Срба према себи само ако се што пре приближе образовању својих националних српских јединица, борбеном типу који не би имао никакве везе са нама, али би се почео борити против усташких поборника и муслиманске и друге вере. Крв се може опрати само крвљу (...)“²⁰¹

Мајор Захарије Остојић је затим пренео молбу др Исмета Поповца да се генерал Дража Михаиловић једном изјавом обрати муслиманима. Том приликом је Остојић дао и свој коментар у којем је рекао: „Верујем да би то имало огромног успеха међу муслиманима, али питање је како би то примили наши“. Генерал Михаиловић је прихватио Остојићев савет да се уместо њега муслиманима обраће „наши из Лондона“. Даље, мајор Остојић је писао о захтеву др Исмета Поповца да се на чело једног министарства у Југословенској влади у Лондону постави муслиман. Тог муслиманског министра привремено би заступали „Срђа или Грол“, док би др Исмет био његов делегат у Дражином штабу.²⁰² Мајор Остојић је о томе наставио: „Поручићу му да је сад сужен кабинет, па нека мало причека“, што је генерал Дража такође прихватио.²⁰³

„Рад на придобијању муслимана је врло важан. Наставите свом снагом. Немци полако одлазе из Србије на Источни фронт, па да будемо спремни“, стајало је поред осталог у Дражином одговору Остојићу од 8. јануара 1942. године.“²⁰⁴

Мајор Остојић је јавио генералу Михаиловићу: „Немци врше присилну мобилизацију око Сарајева. Муслимани беже у масама ка нама са и без оружја. Прихватамо их.“²⁰⁵

Ипак су односе између муслимана и православних условавале различите околности, а пре свега однос снага на терену. У целини гледано, дешавало се оно што је Дража предвидео 27. априла 1941. године. Усташе су увлачиле муслимане у своје крваве пирове и злочине над српским мирним грађанима. Попут Драже Михаиловића и других водећих личности

²⁰¹ Исто.

²⁰² АВИИ, ЧА, К. 226, рег. бр. 2/8.

²⁰³ АВИИ, ЧА, К-189, рег. бр. 5/1.

²⁰⁴ АВИИ, ЧА, К-292, рег. бр. 17/1.

²⁰⁵ АВИИ, ЧА, К-293, рег. бр. 2/1.

Покрета, то су покушавали да спрече и многи муслимански лидери, укључујући и припаднике највиших установа Исламске заједнице. Штавише, у резолуцији од 18. октобра 1941, преко 100 истакнутих муслимана града Сарајева директно је оптужило Независну Државу Хрватску за изазивање међусобних покоља муслимана и православних.

Знатан број муслимана, а посебно оних пројугословенски и просрпски патриотски оријентисаних безрезервно су приступили у редове ЈВуО, или су се на посредан начин укључили у рад равногорске организације. Многи нису ступали у редове ЈВуО или четнике, али су били за „Краља и Отаџбину“ и обнову Краљевине Југославије, јер се комунизам и комунистичка идеологија косила са њиховим верским убеђењима. О томе има доста сачуваних докумената. Тај део наших муслимана успео је да оснује равногорску организацију у свим већим местима Босне и Херцеговине. Поменућемо само неке истакнутије организаторе тог покрета: мајор Фехим Мусакадић Муса из Сарајева, лекар из Коњица др Исмет Поповац, један од водећих организатора у Херцеговини, Мујо и Абид Мехмедбашић, Омер Калајић, правник Мустафа Капић, сви су из столачког среза, Мујо Кашић и имам Џемал Џема Кршлаковић организатори покрета у Коњицу, Хивзија Зупчевић организатор у селу Растовац код Требиња, Ариф Беговић из Бегове (Беговића) куле у Херцеговини, Мустај-бег Хаџихусеиновић и мајор Хасан (Шефкет?) Дедић организатори покрета у Херцеговини, судија Мустафа Мујо Пашић и новинар и публициста Смаил-ага Смајо Ђемаловић из Мостара, Авдо Пргуда из Гацка, Ђамил Хасанагић из Калиновика, инг. Суљага Салихагић из Бањалуке (касније прешао на другу страну), Есад Вехабовић из Босанске Градишке, Мустафа Лехо из Благаја, хафиз и члан Улема меџлиса Мухамед Панџо из Сарајева, Заим Заимовић из Босанског Шамца, Муниб Османагић и многи други.²⁰⁶

Муслимански борци су распоређивани у јединице заједно са борцима других националности. Генерал Дража Михаиловић је поставио мајора Фехима Мусу Мусакадића из Сарајева, у којег је имао пуно поверење, за команданта свих бораца муслимана у ЈВуО.²⁰⁷ Мајор Фехим и иначе је био омиљен код четничких команданата због своје оданости идеји Равногорског покрета и генералу Дражи лично. Овом приликом поменућемо само неке истакнутије личности и активне старешине ЈВуО који су били муслимани: Мухамед-бег Прељубовић (познат као „Генерал Ђерзелез“), командант групе муслиманских корпуса из Бијељене, Абдулгафар Наки-

²⁰⁶ Nadan Filipović, *Muslimani-četnici u Drugom svjetskom ratu* (2), Bošnjačko oko 2011.

²⁰⁷ *Рат и мир Генерала*, књ. I, стр. 335, 336; АВИИ, ЧА, 226-10-9, Зборник 14-2, стр. 503–506.

чевић, командант I бригаде, Нурија Хасанбеговић, командант III бригаде и Хато Карић, командант VI бригаде VI муслиманског корпуса, Вејсил Прељо, командант муслиманског батаљона Невесињске бригаде, Мустафа Берберовић, предратни председник Благаја и командант батаљона, Мулаз Абдулах Рамановић, начелник штаба VI муслиманског корпуса, наредник Јусуф Узуновић, командант четничког одреда код Коњица, мајор Шефкет Хасандедић, поручник Омер-бег Ченгић, потпоручник Хамдија Ченгић, сва тројица организатори муслиманских четничких јединица у околини Мостара почетком 1942. године, др Асим Ђемерлић из Тузле, Рамо Мујовић из Новог Пазара, Хасан-ага Звиздић, председник Управног одбора Сјенице, капетан Ђамил Прашовић, командант муслиманске милиције у Сјеничком срезу, капетан Хусеин Ровчанин, командант Комаранског одреда у Бродареву код Пријепоља, Хамдија Кријешторац, командант Ковачког четничког одреда и муслиманске милиције у Пјеваљском срезу, Салко Ђатић, поручник Салко Хаџихасановић и многи други.²⁰⁸ Др Милутин Живковић пише да се Хасан Звиздић потпуно отворено ставио у службу генерала Драже Михаиловића и да је требало да се састане са генералом Михаиловићем у Врховној команди ЈВуО ради даљих активности.²⁰⁹ То је значило да се и муслиманска милиција Сјеничког среза, којом је командовао капетан Ђамил Прашовић, укључује у састав ЈВуО и да ће заједно водити борбе против партизана, што се на терену и остварило.²¹⁰ Академик Милорад Екмечић пише да је Звиздић тада имао 2000 људи под својом командом.²¹¹

Међу онима који су били непосредно ангажовани у јединицама ЈВуО и Равногорском покрету током Другог светског рата поменућемо само неке као што су: Мустафа Мулалић, проф. др Мухамед Беговић, Алија Коњхоџић, мајор Фехим Муса Мусакадић, др Исмет Поповац, судија Мустафа Мујо Пашић, капетан и хоџа Хусеин Ровчанин, Мустафа Берберовић, Муниб Османагић, Мустајбег Хаџихусеиновић, Абид Пргуда активни поручници југословенске војске Омер и Хамдија Ченгић и многи други. Та група Равногораца није била многобројна, али су то били углавном

²⁰⁸ Исто; Влајко Андрић, *Рахметили Узеираја Хаџихасановић у: Споменица „Братство“*, Торонто 1974, стр. 351, 352.

²⁰⁹ Милутин Живковић, *Сјара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, књ. I, Београд 2020, стр. 421.

²¹⁰ Приликом ауторових теренских истраживања у разговору са Мухаремом Шаљићем, који је командовао муслиманском милицијом на подручју велике општине Кладница, сазнао је да је та милиција после прихватања сарадње са ЈВуО 17 пута ишла у борбу против партизана заједно са четницима у долини Лима и Доњем Колашину.

²¹¹ Милорад Екмечић, *нав. дело*, стр. 505.

интелектуалци, угледни појединци из беговских, аганских и трговачких породица и школовани краљевски официри.²¹²

Нема сумње да прво место међу муслиманима-четницима заузима мајор Фехим Мусакадић. Њега је генерал Дража Михаиловић волео као мало кога. Био му је један од најближих сарадника.²¹³ Мусакадић је био српски добровољац у Првом светском рату, када је одликован највећим ратним орденом, Карађорђевоом звездом са мачевима, а и са четири друга висока одликовања. У Сарајеву је до почетка Другог светског рата био начелник полиције и старешина Сокола.²¹⁴ Одмах по избијању Другог светског рата ставио се на располагање пуковнику Дражи Михаиловићу, који га шаље у источну Босну у штаб војводе Петра Баховића. Мајор Мусакадић је одмах основао Коњички муслимански четнички батаљон. Убили су га комунисти 1943. године у околини Невесиња (сада село код Калиновика – С. С.). Пред саму смрт узвикнуо је: „Живио Краљ, живио Дража, доље Тито“!²¹⁵ Стрелян је заједно са мајором Јоцом Пантићем, бив. среским начелником Јовићем, поручником Ковачевићем из Гацка, носиоцем Карађорђевог звезде с мачевима, наредником Станишићем и наредником жандармерије Иваном Хрантом.

На другом месту је познати судија Окружног суда у Мостару, Мустафа Мујо Пашић којег су усташе стрпале у затвор. Њему су усташе нудиле да буде председник Окружног суда у Мостару, што је он одбио. Успео је да из њиховог затвора побегне и прикључи се покрету Драже Маихаиловића. Умро је јуначки и мученички у злогласном логору Јасеновац.²¹⁶

Трећа личност је др Исмет Поповац, лекар из Коњица. Међу првима је отишао у редове четника-муслимана. Убрзо је постао командант Коњичког муслиманског четничког батаљона. Др Поповац је увек носио четничку униформу са кокардом на капи. Пре Другог светског рата био је председник општине Коњиц. Његов четнички батаљон је 20. јануара 1943. године, заједно с Невесињском, Коњичком, Калиновачком и Другом сарајевском бригадом, успео да ослободи од усташа јако утврђено муслиманско насеље Бјелимић. На свиреп начин убили су га партизани у Требињској шуми августа 1943. године.²¹⁷

²¹² Расим Хурем, *Босна и Херцеговина у Другом светском рату 1941–1945*, стр. 266, 319–343.

²¹³ Инг. Владимир Зечевић, *Муслимани Равнојорци у: Споменица „Братства“ 1954–1974*, Торонто 1974, стр. 412.

²¹⁴ Фехим Мусакадић је био жандармеријски мајор и официр у српској војсци за време Великог рата. Прошао је српску голготу и Солунски фронт.

²¹⁵ N. Filipović, *Portal Bošnjačko oko* (4), 2011.

²¹⁶ Милослав Самарџић, *Муслимани у четницима*, Погледи.рс.

²¹⁷ Да би се од муслимана сакрило то свирепе убиство које су извршили партизани пуштена је прича да су др Исмета Поповца убила нека непозната лица.

Истакнути муслимански представници у Равногорском покрету били су и Мустајбег Хаџихусеиновић, поручник Енес Ченгић (ушаше га закладе у Мостару), Муниб Османагић, Смајо Темаловић из Мостара, Мустафа Берберовић из Благаја, Абид Пргуда, Омер Калајџић, Мухамед и Абид Мехмедбашић из Стоца, Мустафа Леко из Благаја, Џемал Кршлаковић, имам и мудрис из Коњица, хафиз и члан улме меџлиса у Сарајеву Мухамед Панцо, академик др Мухамед Беговић, професор универзитета у Београду, имам Абдулах Хоџић из Београда и управник „Гајретовог“ дома у Београду Мехмед Темаловић и многи други.²¹⁸

Познати историчар из Пљеваља Милета Војиновић је у једној од својих књига написао: „...У Косаницу (Пљеваљски срез – С. С.) су први стигли пљеваљски четници, а за њима Васојевићи. Мајор Цемовић је једну ноћ заночио у Леверима (Горњим) поред ватре са својом пратњом. Ту је дошло и неколико четника муслимана, међу којима је било и Ђурђевића, са којима се Томовићи и Цемовићи рођакају. Ујутру је за њима наишао Орле Ђурђевић носећи пушку. На њега навале два Васојевића намеравајући да му отму пушку и говорећи да не може бити Турчин у четницима. Орле се бранио. Видео то Цемовић, па их дозвољава и рече да не дирају Ђурђевиће, јер су они рођаци са Цемовићима и Томовићима.“²¹⁹ Томовићи из Колашинских поља пре неколико година редовно су позивали муслимане Ђурђевиће да дођу на њихов заједнички састанак, који су Томовићи одржавали скоро сваке године у Колашинским пољима.“²²⁰ Историчар Војиновић је у истој књизи поменуо и учитеља и каснијег песника Изета Садагића²²¹ који је те, 1941. године био полазник једног курса за младе и перспективне четничке старешине.²²²

На ауторову молбу публициста и правник из Завидовића, Амир Чамџић, је аутору послао интернетом кратак текст у којем је написао: „Мој предак је био припадник Озренског четничког одреда. Име му је било Емин а звали су га Еминчић. Био је командант јединице од неких стотинак муслимана. Убијен је у засједи од партизана у Шабином потоку на чувеној планини Озрену у Босни. Било је муслимана у четницима, није

²¹⁸ Rasim Hurem, Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945, str.266, 319-343.

²¹⁹ Ђурђевићи су пореклом од православних Куча и исламизирани су у првој половини 19. века.

²²⁰ Милета Војиновић, *Пућеви и раскрића. Сећања и казивања 1941-1992*. Пљеваља 1998, стр. 52.

²²¹ Изет Садагић је преживео Други светски рат и као просветни радник и песник живео је у Зеници.

²²² Исто, стр.102, 149.

да није било“.²²³ Према казивању господина Душана Шарчевића из Врбаса у Озренском четничком корпусу, којим је командовао војвода потпуковник Цвијетин Тодић, било је скоро увек око 100 муслимана-четника који су се искрено борили „За краља и Отаџбину“. Господину Шарчевићу су о томе причали и отац и деда.²²⁴ У Бихору (Средње Полимље) је радио на сарадњи муслимана и православних председник општине Лозна и предратни народни посланик Јусуф-бег Ћоровић. Убијен је 1943. године.

Не треба заборавити и не поменути из тих дана посебно име Заима Заимовића, ујака познатог политичког лидера Странке демократске акције у БиХ Сулејмана Тихића, о којем су својевремено писали многи медији у Босни и Херцеговини. Заимовић је био познат по томе што је спасао Алију Изетбеговића у Другом светском рату чиме се он никада није хвалио. Заим Заимовић је у четницима био под командом легендарног Требавског војводе проте Саве Божића.²²⁵ Заим је до деведесетих година прошлог века имао своју пекарску радњу у Босанском Шамцу. Сваком грађанину у Шамцу је било познато да је Заим у току Другог светског рата био у четницима. Нажалост, локалне власти Републике Српске на почетку нашег трагичног грађанског рата (1992–1995) у Босни и Херцеговини нису се према њему понеле онако како је он заслужијао. Он је тада због некоректног односа према њему отишао из Шамца. Заимовић није никада показивао наклоност према муслиманском екстремизму, већ баш супротно, важио је у граду као доследан Србин и Југословен, и као озбиљан, поштен и одмерен човек.

На територији Босне и Херцеговине, која се тада налазила у оквиру НДХ, осим у појединим случајевима није било једнонационалних јединица. Тек током 1944. године формирана је Група муслиманских корпуса, која због тешког и хаотичног стања није имала нека озбиљнија ратна дејства, а било је и бројног осипања људства, па и прелазака у партизане. Многи муслимани, посебно у западној, северозападној и североисточној Босни, сарађивали су са јединицама ЈВуО и штитили српско православно становништво од напада усташа и својих острашћених сународника од којих је један број био и у активном усташком саставу.

²²³ Изјава публицисте Амира Џамџића аутору 16. 5. 2017. године у интернет комуникацији.

²²⁴ Душан Шарчевић живи и ради у Врбасу, а пореклом је са планине Озрен где и данас има имање.

²²⁵ Командант Требавског корпуса ЈВуО, прота и славни четнички војвода Саво Божић, био је доследан присталица за јединство православних Срба и муслимана. У његовим јединицама је било доста муслимана из требавских и села око десне стране реке Спрече. Муслимани су у проту Саву имали велико поверење и био је омиљен човек.

Муслимани у четицима. Североисточна Босна 1944.

Ради придобијања нових присталица међу муслиманским становништвом др Исмет Поповац и судија Мујо Пашић су путовали широм Херцеговине. Уз др Поповца су тако стали столачки председник и секретар Махмут Мехмедбашић и Авдо Мехмедбашић. У име Одбора Муслиманске војне организације Столац они су обавестили др Поповца да се у Дубравама формирају привремене чете нове муслиманске војске. Батаљон у Аладинићима са три чете, батаљон муслиманске милиције на подручју између Мостара, Чапљине и Стоца, те у Благају Благајски муслимански милицијски батаљон. Прочетничка милиција формирана је и у Коњицу, а на њезином челу се налазио имам Џемал Кршлаковић. У Благају је одржана и смотра две војске: четничке са 400 људи и батаљона муслиманских милиционера са 200 пушака под командом Мустафе Берберовића. У села изнад Коњица са 90 четника муслимана дошао је из Невесиња поручник Хамдија Ченгић. У Бјелимићима је организован стални центар МНВО. Непосредно пре тога солунски борац и мајор жандармерије Фехим Мусакадић је именован за команданта свеколике муслиманске војне организације у саставу ЈВуО. Само на простору коњичког, невесињског, мостарског и столачког среза, од „муслиманских антикомунистичких милиција“ формирано је тада седам четничких батаљона Муслиманске националне војне организације. Ти батаљони су стављени под директну команду генерала Драже Михаиловића. У четничким бригадама и корпусима нашли су

се и прочетнички муслимански батаљони као и групе и појединци. У Бијелом Пољу код Мостара, уз раније окупљене четнике, стигло је и 100 муслимана припадника Добровољачке милиције др Исмета Поповца. Била је то прва група од 400 очекиваних милиционера. У том тренутку је било осам батаљона са око 2.500 бораца. То је свакако представљало извесну војну снагу МНВО на том делу Херцеговине. Ове муслиманске четничке јединице су биле под командом мајора Фехима Мусакадића.

Када су у Мостару 4. јуна 1943. године италијанску команду и њену управу замениле немачке турпе, Немци су расформирали МНВО. Један број њених припадника, са Мустафом Мујом Пашићем, ухапсили су и отпремили у логор у Зеници. Након месец дана су их ослободили али под условом да пређу у злогласну 13. СС дивизију. Немци су Мују Пашића поново ухапсили, јер није хтео да се одрекне своје заклетве краљу. Они су га предали усташама који су га спровели у концентрациони логор Јасеновац где је и убијен на свиреп начин. Усташе су 19. маја 1943. године убиле и поручника Хамдију Ченгића који је побегао из домобрана у четнике. Поручник Ченгић је био први активни муслимански официр који се прикључио пуковнику Дражи Михаиловићу. Мајор Фехим Мусакадић, командант МНВО-а, заробљен је од стране 10. херцеговачке народноослободилачке бригаде у засеоку Пискавице код Улога. Убијен је од стране партизана са још неколико својих бораца у селу Странама код Калиновика 1943. године.

Муслимани су били активни у Равногорском покрету и у јединицама ЈВуО и у другим крајевима земље. Тако је, на пример, управник болнице Другог равногорског корпуса био хирург мајор др Мехмед Хоџић, а геометар Назиф Реџић је био на командним положајима у Ражањској бригади Делиградског корпуса.²²⁶ Лични пратилац капетана Драгослава Рачића, команданта Церско-мајевичке групе корпуса, био је Назиф Амзић, а ађутант војводе и мајора Јездимира Дангића наредник Гицо Сулејман. Нурија Хасанбеговић је био командант 3. бригаде Шестог муслиманског корпуса. У кући Сулејмана Репуха у Добруну (БиХ) је био последњи боравак генерала Драже Михаиловића пред његово заробљавање од старне злогласне ОЗН-е. Треба поменути и каплара Меха М. Подруговића, Мула Абдулаха Османовића, начелника штаба 4. муслиманског корпуса, наредника Мехмеда Кица, Муја Кашића, мајора Хасана Дедића, Мусу Јушковића, команданта батаљона у Гајтанској четничкој бригади итд.²²⁷

²²⁶ Према сећањима неких припадника Другог равногорског корпуса, др Мехмед Хоџић је био одличан лекар и човек па је био веома цењен. Партизани га нису стрељали јер им је као хирург био веома потребан.

²²⁷ www.telegraf.rs/vesti/813374-muslimani-a-cetnici-borili-se-s-drazom-za-kralja-nikad-s-titom-foto; www.srpskikulturniklub.com/stranci-u-jvu

1. Дража Михајловић, 2. Мак Даул, амерички пуковник, 3. Мустафа Мулалић, 4. Мухамедбег Прељубовић, 5. Мухамедбег Пашић, 6. Ибрахим Прељубовић, 7. Химзо Салихабеговић у Дворовима код Бијељине 28.септембра 1944. (Борба 28.02.1997/21)

Сиг.нег. А-279/35

Према првој идентификационој верзији фотографија је снимљена у Босни 26. септембра 1944. године када се генерал Дража Михаиловић састао са неким члановима Муслиманског четничког комитета.²³⁰

При Команди Јужне Србије (Горски Штаб 110) деловао је Јабланички корпус који је обухватао до 1943. године два среза, Јабланички и Ђилански. Нешто касније, територија Ђиланског среза је припала новоформираном Првом косовском корпусу. Занимљив је податак да је Јабланички корпус једини у Србији имао једнонационалне јединице. Ради се о Арнаутској (муслимани) бригади „Хоџа Зејнели“ и Гајтанској бригади. Обе ове бригаде су у свом саставу имале Албанце. Командант бригаде „Хоџа Зејнели“ био је наредник Ариф Демировић, а нешто касније команду над овом јединицом преузео је поручник Јован Лабус. Један од малобројних запамћених старешина из Гајтанске бригаде био је и командант батаљона Муса Јушковић. Припадници ових јединица албанског порекла и њихове породице били су изложени двоструком терору: од својих сународника балиста и од партизана. То је иначе важило и за муслимане у Босни и Херцеговини и Старој Рашкој. Огромна већина муслимана је била против комунизма међу којима је било доста монархиста и радикала што није морало значити да су истовремено и четници. Примера ради наводимо да су у Старом Расу (Стара Рашка) за монархију били председник Управног одбора Сјеничког среза Хасан-ага Звиздић, командант муслиманске милиције Сјеничког среза капетан Ђамил Прашовић, чувени хоџа Ибрахим еф. Макић на Пештеру, Рамо Мујовић (Црновршанин) у Новом Пазару и др. Ови људи, као и многи други, сарађивали су са четницима па су тако спречена многа зла и са једне и са друге стране. Наводимо један вредан податак. Партизани су напали град Сјеницу 21/22. децембра 1941. године

²³⁰ Лист Борба од 28. 2. 1997/21; Инв. бр. III-5744, Син. нег. А-279/35.

када је страдао велики број младих партизана.²³¹ Међутим, четници никада нису напали овај муслимански град. Сјеничка муслиманска милиција се заједно са јединицама ЈВуО борила против партизана.²³²

Када је Врховна команда ЈВуО стигла у североисточну Босну, у јесен 1944. године, генерал Дража Михаиловић је увео у оптицај и један нови елемент: верски рат против комунизма. Конкретније, то је, уствари, политика општег верског рата. Она је сада само до краја јасно дефинисана, јер су муслимани већ одавно сарађивали са православнима и из верских разлога, јер су знали да је комунизам, по својој идеологији, противник сваке вере. Муслиманима су упућиване поруке и предлагана искрена сарадња која је већ и постојала у неким деловима североисточне Босне. Примера ради, презентујемо поруку Мустафе Мулалића Ибрахиму Пјанићу, команданту муслиманске легије у Грачаници која је послата са радио-станице Врховне команде 7. марта 1944. године преко мајора Манојла Пејића, делегата Врховне команде за Централну Босну. Износимо ту Мулалићеву поруку Ибрахиму Пјанићу у целини:

„Глас о твојим јуначким подвизима, као и о исправном држању грачаничких муслимана, наших истомишљеника, допрео је до Врховне команде Југословенске војске и министра војног ђенерала Драже Михаиловића, код кога се и ја налазим да му помогнем у његовом племенитом залагању за братски споразум између Срба и муслимана. Поносан твојим успесима и срећан што си успео да очуваш наше пријатељске и идејне везе у том питомом крају, хитам да те поздравим, а преко тебе и остале пријатеље, нарочито Мустафу Пурића из Жељине, Мују Буљубашића, Мурата Куртовића и Алију Кушаковића из Грапске, Хусејина Ђурића из Лукавице, Јусуфа Мустафића из Клокотнице.

Све вас уверавам да сте на добром путу и да ће ваше жртве бити залога спаса и опстанка свих исправних и честитих муслимана, као и исламског напретка у будућој Југославији. Кажи свима муслиманима да ђенерал Дража Михаиловић у име Њ. В. краља Петра Другог жели само искрен братски споразум са нама муслиманима, основан на принципима наше народне етике, наше старе бесе, чојства и јунаштва, и решење свих наших политичких, социјалних, културних и приватних проблема на основама братске узајамности. Он нам пружа руку, треба да је прихватимо у пуној

²³¹ Салих Селимовић, *Сјеница 2*, Графичар, Ужице 2015, стр. 261. Тада су погинула 52 партизана, 25 рањено и 18 заробљено. Сви рањени и заробљени су побијени осим једног (Хилмија Хасанагић).

²³² Аутору је приликом теренских истраживања на територији између Сјенице и планине Јавора командир јединице муслиманске милиције испричао да је са својом јединицом 17 пута учествовао у борбама против партизана заједно са четницима. За све време Другог светског рата само једном је дошло до борбе са једном Моравичком четничком бригадом која је била напала једно муслиманско село. Касније су сазнали да су ту завађу направили комунисти.

извесности да је она у овој нашој општој трагедији једини фактор и гаранција мира, поретка и државности.

Све друге пропаганде одбацујте јер нас заводе у нову дефинитивну пропаст. Енглеско помагање партизанима има значај комунистичког уништавања. Ко има здрав разум лако ће просудити да Југославија само као краљевина може да буде и наша и међународна стварност. Само такав поредак може нама да јамчи за опстанак ислама.

Нека се муслимани не заварavaju илузијама, које ствара та нова пропаганда, јер партизанство одводи у комунистички поредак, а онда и у читу пропаст ислама. Чувај муслимане да у овој прилици не погреше, јер разбијеној чаши нема лека. ... Изрази моје веровање да ћемо се, инш Алах, скоро видети у слободи. Јавићу ти се писмом у првој прилици, а ти мени и све што знаш о насилничком одвођењу муслиманских девојака у комунистичке логоре. Теби желим јуначку срећу. Мустафа Мулалић из штаба Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини.²³³

У својим говорима, писмима, наредбама и порукама уз муслимане и православне генерал Михаиловић је често помињао и католике, али то је више била формална ствар. Тако је у радиограму капетану Нешку Недићу, команданту Ваљевског корпуса, од 25. децембра 1944. године, Дража писао: „Месном становништву муслиманском, православном и католичком указујте пуну пажњу и заштиту. Ми овамо сарађујемо са муслиманском милицијом, која гине у нашим редовима“. Другим речима, многи муслимани заиста су гинули под заставом Краљевине, док са католицима то није био случај, изузев у неким деловима Далмације. Једну од карактеристичних наредби по овом питању Дража је послао свим командантима 11. фебруара 1945. године:

„Државна политика коју водимо иде на то да уједини све народне масе, без обзира на веру, у борби противу комунистичке тираније. Сви наши грађани су равноправни и сви подједнако уживају заштиту ЈВуО. Највећу штету општим интересима наносе оне јединице које о овоме не воде рачуна и старешине које дозвољавају пљачку било муслиманских, било католичких, било православних села. Штете од тога су неизмерне и нека свако зна да ће ово комунисти искоришћавати противу јединственог народног фронта. Свима треба да је познато, да обједињене народне снаге, без обзира на веру, су најсигурнија гаранција наше победе, јер комунисти представљају бедну мањину, уколико их ми не би ојачавали нашим поступцима.

На ово скрећем пажњу последњи пут и нека сви имају на уму народну изреку: 'Брат је мио, које вере био.'²³⁴

²³³ Милослав Самарџић, *Хронограф*, 17. октобар 2018.

²³⁴ Исто.

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ САРАДЊЕ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА СА МУСЛИМАНИМА

Према радиограму који је Дража 21. јануара 1945. године послао у Лондон, муслимански прваци који су сарађивали са четницима тражили су обнову Краљевине Југославије као тројне федерације, наглашавајући: „Како ми, муслимани, живимо искључиво на српском етничком подручју, то је разумљиво да тражимо да сви неподељени уђемо у састав српске федеративне јединице“. Њихова жеља била је да се у српској федералној јединици оснује „једна велика самоуправна област, способна за живот, и са пуном административном аутономијом“. Сматрали су да би на тај начин допринели и „правилном решењу српско-хрватског питања“.

Генерал Михаиловић се у Босни често састајао са муслиманским првацима. Организовани су и масовни народни скупови. Један од најмасовнијих скупова приређен је на српску Нову годину 1945. године у Модричи. Тада су муслимани, у знак захвалности за ослобођење вароши од хрватских усташа, пред којима је раније избегао и део муслимана, организовали свечану вечеру у Соколском дому испред којег су направили славолук, на коме је писало: „Бог, Краљ и Дража“. Била је истакнута и велика краљева слика. Дража је питао муслимане како су успели да сачувају тако велику краљеву слику, на што су они одговорили: „Тако што смо преко ње 1941. године ставили Павелићеву слику“. Наводимо и један карактеристичан пример који говори да муслимани ни по завршетку рата нису прихватили комунистички режим. Да су и након завршетка рата многи муслимани били уз Дражу доказује и поступак Есада Вехабовића из Босанске Градишке који је ухапшен зато што је јавно тражио да се окачи слика „бесмртнога Драже уместо Броза зликовца“.²³⁵

По селима на десној обали реке Босне генерал Михаиловић се кретао са свега два пратиоца, сретајући и муслимане. Дуго се препричавао један догађај из Копривне, када је неком муслиманском кириџији, из фамилије

²³⁵ <https://forum.krstarica.com> (Wikipedia-2020).

Исић из Таревца, код куће Воје Лазића коњ из запреге пао са моста и положио предње ноге. Исић је замолио неког четника да убије коња, да се не мучи, што је он и учинио. Сељак није имао куд, јер је издржавао фамилију превозећи робу на пијаци у Добој. Док је седео на колобрану држећи се за главу, наишао је Дража и запитао шта се десило. „Дража је сјахао с коња, пришао кирицији и након краћег разговора видјели смо како Дражин ађутант даје паре том очајном човјеку. По изразу лица видјело се да је кириција задовољан. Они који су били ближе, тврдили су да је накнада исплаћена у златним фунтама“, сведочи Сретен Лазић, очевидац догађаја.

Четничка идеологија

Четничка идеологија је обухватала појам Велике Србије, која би се остварила расељавањем становништва да би се створиле етнички хомогене области. Делимично због ове идеологије и делимично као одговор на насиље, стравичне злочине и геноцид над српским народом које су спроводиле усташе и њима придодате муслиманске снаге, четници су извршили бројне масакре.

Фамозна инструкција почетком децембра 1941. године црногорским четничким командантима, мајору Ђорђу Лашићу и капетану Павлу Ђуришићу, у којима прописује чишћење одређених простора од несрпског становништва, неки историчари приписују генералу Михаиловићу. Међутим, има и оних који сматрају да су те инструкције фалсификат који је направио капетан Ђуришић пошто није успео да нађе генерала Михаиловића на Равној гори, јер је морао да под притиском надмоћних немачких снага напусти тај положај.²³⁶ Има мишљења да је тај фалсификат урадио неко у Врховној команди за који генерал Михаиловић уопште тада није ни знао, што је највероватније тачно.

Инструкције су највероватније биле лажне с обзиром на то да је добро познат толерантан став генерала Михаиловића према муслиманима, али је генерал Михаиловић сигурно био свестан идеолошког циља чишћења и насиља којим је оно спровођено.

У Шаховићима је почетком јануара 1943. године одржана конференција неких четничких команданата на којој је договорен напад на муслимане ради етничког чишћења.²³⁷ За главнокомандујућег те операције је

²³⁶ То су били неки крајеви насељени већинским муслиманским становништвом као што су Бихор, Буковица, гранични крајеви каснијих република Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе.

²³⁷ На тој конференцији је договорено да се нападне муслиманска села ради освете и етничког чишћења у Бјелопољском, Сјеничком, Пљеваљском, Прибојском срезу. Биланс акције су

изабран капетан Павле Ђуришић, са којим је генерал Михаиловића већ имао затегнуте односе. У фебруару 1943. године капетан Ђуришић и мајор Војислав Лукачевић су извршили масакр над више хиљада муслиманских старца, жена и деце. Генерал Михаиловић ништа није могао да предузме против таквих самовољних и неодговорних четничких војвода чији злочини су наносили велику штету Равногорском покрету и ЈВуО и лично Дражи Михаиловићу.

Спашавање савезничких пилота и Светосавски конгрес у селу Ба

Савезничко ратно ваздухопловство је од друге половине 1943. и током 1944.године систематски бомбардовало немачке положаје на источном фронту, посебно изворе нафте и рафинерије у Румунији. Немачка противавионска артиљерија је обарала и савезничке бомбардере из којих су искакали пилоти и на нашој териотрији коју су контролисале јединице ЈВуО. Четници су пилоте спашавали и чували до марта 1944.године. Американци су у сарадњи са ЈВуО организовали евакуацију пилота. Они су тој операцији дали име „Ваздушни мост“. Та операција „Халијард“ почела је у марту 1944.године, када је командант Југословенске војске у отаџбини армијски генерал Драгољуб Дража Михаиловић, наредио изградњу импровизоване писте са које је обављана позната ваздушна евакуација савезничких пилота. У припремању те писте и учествовали су мештани Прањана и околних села. Са импровизованог аеродрома у Прањанима успешно је евакуисано око 500 авијатичара.²³⁸

Операција Халијард (Операција „Ваздушни мост“) сматра се једном од најуспешнијих спасилачких мисија иза непријатељских линија у историји савремених ратова.

Генерал Дража Михаиловић је почетком 1944. године покушао да поправи организацију свог покрета. Тако 20. јануара 1944. године Дража стиже у село Ба код Љига где, уз помоћ Живка Топаловића, припрема Светосавски конгрес. Тај вишестраначки Југословенски национални конгрес је одржан од 25. до 29. јануара 1944. године и на њему су присуствовала 272 делегата из 11 различитих политичких партија. На крају тродневног заседања усвојена је Башка резолуција, која је предвиђала обнову и демократско уређење Југославије као парламентарне монархије са три

страшни злочини и паљевине. Међутим, у извештајима су претерани подаци о броју побијених цивила и попаљених села.

²³⁸ Са терена које су контролисале јединице ЈВуО је спашено укупно преко 1500 савезничких пилота, а са терена који су контролисали партизани евакуисано је нешто око 900.

федералне јединице, Србијом, Хрватском и Словенијом, у којој би била загарантована сва људска и грађанска права њених држављана. На Конгресу је било и рекација на произвољно и неодговорно понашање неких четничких команданата.

Амерички војници са генералом Дражом Михаиловићем
Извор: wikipedia

Генерал Дража Михаиловић са члановима америчке војне мисије, у јесен 1944. С лева на десно: Пуковник Роберт Мекдавел, капетан Џорџ Мусулин, капетан Ник Лалић, Дража и поручник Мајкл Рајачић

ЕНГЛЕСКЕ ИНТРИГЕ И ЊИХОВА ИЗДАЈА РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА И ГЕНЕРАЛА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

Американци, слабије обавештајно присутни на Балкану од Британаца, били су мање упућени у реалност југословенског грађанског рата. Због тога су били мање ентузијастички око британског напуштања антикомунистичког Михаиловића и уздржанији према партизанима. У мисији Халјарда, евакуисано је и неколико Југословена, међу њима и Живко Топаловић, који су покушали да придобију већу подршку за Дражин покрет, али је овај покушај дошао прекасно да би се преокренула савезничка политика. САД су такође послале обавештајне мисије код генерала Михаиловића у марту 1944. године, али су их повукле пошто је Черчил саветовао Рузвелта да би сва помоћ требало да иде Титу и да би настао потпуни хаос ако би Американци подржавали генерала Михаиловића.

У јулу 1944. године Иван Шубашић, бивши бан Бановине Хрватске, је у Лондону формирао нову југословенску владу у којој генерал Михаиловић више није био министар. Он је тада ипак остао званично начелник штаба Врховне команде Југословенске војске у отаџбини. На препоруку своје нове владе, краљ Петар II је 29. августа краљевским декретом распустио Врховну команду и тако укинуо Михаиловићево место,²³⁹ а 12. септембра преко радија из Лондона објавио суштину декрета од 29. августа и позвао све Србе, Хрвате и Словенце да ступе у Народноослободилачку војску

²³⁹ Краљ Петар II је 25. августа 1944. одлучио да се „указ В. К. Број 661 од 10. јуна 1942. године, уколико се односи на образовање Штаба Врховне команде југословенске војске у окупираној Отаџбини, стави ван снаге...“. После четири дана донет је нов Указ: „Ми Петар II по милости Божјој и вољи народној Краљ Југославије на предлог Нашег Министра војске, морнарице и ваздухопловства, решили смо и решавамо: да се разреши дужности Начелник Штаба Врховне команде у окупираној Отаџбини армиски ђенерал Михаиловић М. Драгољуб и стави на расположење Нашем Министру војске, морнарице и ваздухопловства. Наш Претседник Министарског савета и Министар војске, морнарице и ваздухопловства нека изврши овај Указ. О. Бр. 881. 29. августа 1944. год. Лондон. Председник Министарског савета, Министар иностраних послова и Министар војске, морнарице и ваздухопловства, Др. Иван Шубашић с.р. ПЕТАР с.р.“

под вођством маршала Тита.²⁴⁰ Такође је изјавио да оштро осуђује „злоупотребу имена Краља и ауторитета Круне, којим се покушала оправдати сарадња са непријатељем“. Иако краљ Петар није поменуо генерала Михаиловића, било је јасно на кога се то односило. Према својим мемоарима, краљ Петар II је издејствовао од Британаца да не каже ниједну реч против генерала Драже Михаиловића. Краљева порука је имала поразан ефекат на морал четника. Многи су припадници ЈВуО напустили генерала Михаиловића после ове поруке док су неки остали само због оданости према њему и идеји Равногорског покрета.

И поред тога ЈВуО није престала да постоји, генерал Михаиловић се, попут многих других припадника поражених војних формација у тадашњој Југославији, надао скором почетку Трећег светског рата, односно подршци западних савезника новом герилском, овај пут антикомунистичком покрету под његовим вођством. Управо због тога је његово хватање постало један од приоритетних задатака нове југословенске службе безбедности, злогласне Озне, односно предмет једне од најопсежнијих и најбоље организованих обавештајних операција у историји комунистичке Југославије.²⁴¹ Операцији, коју је водио пуковник Слободан Пенезић Крцун, битно је допринело заробљавање мајора Николе Калабића, бившег команданта Горске гарде и блиског Михаиловићевог пријатеља. Калабић је пристао на сарадњу с Озном тако што ће ступити у контакт с Михаиловићем и под изговором наводног сусрета с представницима англоамеричких обавештајних служби предати га Озним агентима. Михаиловић је ухваћен у селу Репушевићи у околини Вишеграда 13. марта 1946. године. Министар унутрашњих послова ФНР Југославије, Александар Ранковић је 24. марта 1946. године у свом експозеу у Народној скупштини обзнанио да се генерал Драгољуб Михаиловић од 13. марта налази у рукама народне власти. Пре тога Ранковић је из Београда јавио Титу, који се налазио у Варшави, да је Дража ухваћен, а овај је специјалним телефонском позвао Стаљина да му вест лично саопшти. Вест о хапшењу генерала Михаиловића обишла је свет муњевито и различито је примљена. Од

²⁴⁰ Краљ Петар II је 12. септембра, у говору преко Радио Лондона, позвао све Србе, Хрвате и Словенце да се уједине и приступе Народноослободилачкој војсци под маршалом Титом, а „Сви они који се ослањају на непријатеља против интереса свог властитог народа и његове будућности, и који се не би одазвали овом позиву, неће успети да се ослободе издајничког жига ни пред народом, ни пред историјом“.

²⁴¹ Одељење за заштиту народа (ОЗН) је била контраобавештајна служба НОВЈ у Другом светском рату у Југославији и ДФЈ-ФНРЈ. Основана је 13. маја 1944. године наређењем Јосипа Броза, а марта 1946. године реорганизована је у Управу државне безбедности (УДБ) и Контраобавештајну службу Југословенске армије (КОС).

комунистичког Истока са великим одушевљењем; у јавности Запада, са извесном скепсом и огорчењем. Већ 21. априла 1946. године, лист *Борба* је обеледанио вест да је указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ група бораца Југословенске армије одликована, износећи и појединачно њихова имена. Начин на који је генерал Михаиловић ухваћен био је обавијен велом тајне пуних 16 година. Од 5. августа до 17. септембра 1962. године београдска *Политика* је објављивала фељтон под насловом „Како је ухваћен Дража Михаиловић“.

(О околностима и операцији заробљавања генерала Драже Михаиловића опширније у: Никола Миловановић, *Дража Михаиловић*, Слово Љубве, Београд 1983) и фељтон у *Политици* од 5. августа до 17. септембра 1962. године).

НЕКИ АУТОРИ О МУСЛИМАНИМА РАВНОГОРЦИМА²⁴²

Из поштовања према доследним равногорцима и патриотама у емиграцији, као и према онима који су остали у Југославији, дајемо простора једном броју аутора.

Равногорац Алија С. Коњхоџић о муслиманским вођама у четницима

Као најистакнутије муслимане у четницима Алија С. Коњхоџић, такође равногорац, познати новинар листа *Брајтсјиво* и уредник *Сјоменице „Брајтсјиво“ 1954–1974*, наводи мајора Фехима Мусакадића, Мустафу Пашића, др Исмета Поповца и поручника Омер-бега Ченгића. О њима је написао:

Фехим Мусакадић је био носилац Карађорђевог звезде из Првог светског рата, као добровољац Српске војске. Уочи Другог светског рата био је шеф полиције у Сарајеву. Од 1942. године организовао је муслиманске четничке јединице у Херцеговини и био је члан штаба Оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине мајора Петра Баћовића. „Мило ми је што Вам се Муса допада.“²⁴³ У њему се никад нећете преварити. Ово што сад ради је његов животни циљ“, писао ја Дража 8. јануара 1943. мајору Захарију Остојићу о мајору Фехиму Мусакадићу.²⁴⁴

Комунисти су мајора Мусакадића убрајали у ред својих главних непријатеља, јер је већ самом својом појавом реметио њихову пропаганду. Лично је Тито наредио да се он што пре ликвидира. Повољна прилика се указала почетком јуна 1943. године, када је стигла информација да се део штаба Оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине са ма-

²⁴² Mugdim Karabeg, *Muslimani u četnicima*, priredio za portal Bošnjačko oko проф. др Надан Филиповић (*Muslimani u Drugom svjetskom ratu 4*), 30. novembar 2011.

²⁴³ Муса је мајор Фехим Мусакадић.

²⁴⁴ АВИИ Београд, ЧА, К-292, рег. бр. 17/1.

лим обезбеђењем налази у Странама код Улога, у тадашњем Невесињском срезу. То је било у време Операције „Шварц“, када су четничке јединице, које су успеле да се извуку из обруча, добиле наређење да се раздвоје у мање групе док не прође немачка главнина. Поред мајора Мусакадића, комунисти су заробили и Баховићевог заменика, мајора Јована Пантића, и још неколико официра, подофицира и војника. Сви су мучени и убијени, осим једног четника, који је успео да побегне.

Мустафа Мујо Пашић је уочи рата био судија Окружног суда у Мостару. Априла 1941. године јавио се у усташку команду, по наређењу да сви Срби, Јевреји и Цигани морају да предају оружје, радио-апарате, бицикле, и сл. Познајући судију Пашића, усташе су га питале зашто је дошао, на што је уследио одговор: „По вашем наређењу“. Када су му рекли да се наређење односи само на Србе, Јевреје и Цигане, он је узвратио: „Ја сам Србин, наређење се односи и на мене“. Пашић је тада ухапшен, али је ускоро пуштен на интервенцију родбине и пријатеља. Током 1942. године приступио је четницима, а 1943. године Немци су га заробили и предали усташама. Убијен је у концентрационом логору Јасеновац.

Др Исмет Поповац, лекар у Коњицу, од 1942. године сарађивао је са штабом мајора Баховића, а потом се једно време налазио у штабу мајора Захарија Остојића. Усташе су га заробиле и убиле у Требињској шуми, лета 1943. године. Према неким другим изворима убили су га партизани.

Према Коњхоџићу, активни поручник Омер-бег Ченгић ступио је у четничке редове почетком 1942. године, такође у Херцеговини. Вероватно је реч о потпоручнику Хамдији Ченгићу, кога Дража помиње у радиограму мајору Баховићу од 22. децембра 1942. године (прим. С. С.) Тај радиограм гласи: „Добио сам извештај о раду потпоручника Хамдије Ченгића. Врло добро ради. Доведите га у везу са Мусакадићем“.²⁴⁵

Сва четворица – Мусакадић, Пашић, Поповац и Ченгић – били су организатори муслиманских четничких јединица у Херцеговини.

Муслиман на највишим положајима у покрету био је Мустафа Мулалић. Рођен је у Ливну 1898. године, а уочи рата је живео у Београду, где је радио као публициста и народни посланик. Од средине 1943. године до краја рата налазио се у Дражином штабу. Као представник муслимана Босне и Херцеговине био је потпредседник Централног националног комитета Краљевине Југославије. Јануара 1944. постаје члан председништва Народног конгреса у селу Ба, на коме је поднео један од укупно шест реферата. Од лета 1944. године Мулалић је члан и Извршног одбора ЦНК,

²⁴⁵ Исто.

односно новопроглашене Југословенске владе. Уређивао је једно од централних гласила покрета – *Исџок*, лист муслиманских равногораца. Писао је чланке за тај лист, као и за радио станицу „Равна гора“. Заробљен је пролећа 1945. године у Босни. После др Ђуре Ђуровића и др Александра Аксентијевића, августа месеца те године, био је трећеоптужени на првом стаљинистичком процесу организованом у Београду. Осуђен је на вишегодишњу робију зато што је, како је наведено у пресуди, својим чланцима, и уопште својим радом, „ширио неистините клевете противу народно-ослободилачког покрета, настојећи да придобија муслиманске масе за оружану борбу противу Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, а у корист окупатора“. У пресуди је назначено да је Мулалић „вере исламске, по народности Србин“.²⁴⁶

Преминуо је одмах пошто су га пустили из затвора, из Главњаче у Београду, 1951. године (сигурно се ради о некој грешци, јер је Мустафа Мулалић после издржане робије радио и живео у Сарајеву где је и преминуо 1983. године. – С. С.)

(...)

Тако, између осталог, Алија Коњхоџић пише да је у Требавском корпусу српских четника, чији је командант био чувени прота и војвода Саво Божић, било и Срба муслимана. Петар Ђокић, један од преживелих бораца из овог корпуса (живи у Њујорку), објавио је чланак под насловом „Прота Саво Божић“, где између осталог пише:

„Плодови те слоге и снаге (Срба православних и муслимана, прим. С. С.) и данас би не само користили томе крају, већ би се и утростручили, да није дошло до катастрофе Југославије. У томе часу по наговору спољних душмана, организовали се унутрашњи злотвори да униште слогу међу браћом и тековине слободе, правде и напретка. То је проту Саву до срца заболело али не и обесхрабрило. Напротив, са крстом у једној а пушком у другој руци, прота Саво је повео прве заштитнике ојађених и осветнике недужно побијених. У тој невољи, притекле су му у помоћ не само најбоље снаге требавских светосаваца, већ и свесна муслиманска браћа околних села. Ови муслимани су заиста били верни борци и браниоци Династије Карађорђевића, што може да им служи на част и понос. Том слогом браће у невољи, прота Саво је спречио намеру душмана Српског народа, да искористе заблуде прошлости и тадашње интриге, у циљу међусобног истребљења Срба православних и Срба муслиманске вере. Уместо тога, под његовим мудрим вођством, браћа се објединила и

²⁴⁶ Мустафа Мулалић се тако и на суђењу изјаснио.

заједнички бранила од лажних хришћана – свирепих усташа и истинских безбожника – бездушних партизана. То братство, тада запечаћено, остало је тврдо до данашњих дана, доказано на свим Титовим 'изборима' да су Срби православни и Срби муслимани браћа једне крви и једног имена. За ово нека је слава и хвала проти Сави."²⁴⁷

Пише др Иван Авакумовић

Два најважнија команданта муслиманских борбених четничких јединица били су др Исмет Поповац и мајор Фуад (Фехим – С. С.) Мусакадић. Поповац је пре рата био председник Општине Коњиц. Немци су га држали на оку, али је ипак успео да оснује јак четнички одред (муслимански) и да са њим уз мале губитке 20. јануара 1943. ослободи муслиманско насеље Бејелимићи од усташа. Тада усташама долазе у помоћ њихови савезници комунисти и њима полази за руком да ликвидирају др Исмета Поповца. Па ипак, муслимани тог краја и даље су били за четнике, о чему сведочи и следећи комунистички документ:

„Ситуација у Бјелимићу и околини... слаба је. Друг Шатор није успео да мобилише никог. Сви избјегавају... Више су расположени четницима, него нама“.²⁴⁸

Мајор Фехим Мусакадић је пре рата био шеф полиције у Сарајеву, одакле бежи по наиласку усташа. Основао је Коњички муслимански четнички одред. Мајор Мусакадић је иначе био Солунац, тј. српски официр на Солунском фронту, па је и то био разлог што је направио веома добру јединицу.

Како су комунисти, као и нацисти, по сваку цену хтели да заваде Србе православне и муслиманске вероисповести, то је њихов вођа Тито ликвидацију муслиманских четничких првака ставио међу приоритете. Они су једноставно самим својим постојањем демантовали комунистичку (и нацистичку) пропаганду.

Када је реч о нацистичкој пропаганди, познат је њихов летак муслиманима који потиче из операције против четника познате под именом „Шварц“, вођене маја 1943. године, у ком нацисти позивају муслимане да не ступају у Дражине четнике.²⁴⁹

²⁴⁷ Петар Ђокић, *Пројца Саво Божић*, Равногорски борац бр. 201, Њујорк 1966.

²⁴⁸ Писмо Велимира Терзића Александру Ранковићу, Зборник докумената НОР-а, том 2, књ. 9, Београд 1960, стр. 172.

²⁴⁹ У Националном архиву у Вашингтону летак се чува под бројем T-315-67-000574.

Током операције „Шварц“ мајор Мусакадић се склонио у варошицу Обаљ и срећно је избегао Немце. Али, и њега су комунисти ускоро ликвидирали. После рата Тито је изјавио Влади Шегрту да га је „јакo обрaдовaлa“ вест о ликвидацији мајора Мусакадића и његовог четничког штаба.²⁵⁰ Сви ови подаци су изнети према књизи др Ивана Авакумовића, професора историје на универзитету Британска Колумбија у Ванкуверу (Канада).²⁵¹

Иначе, никада није утврђен број муслимана убијених од стране комуниста – других народа. Комунисти су објавили списак свих цивилних муслиманских жртава у Другом светском рату којих је било 8.000.²⁵² Међутим, није тачно речено од чије руке је пало тих 8.000 жртава, свакако зато јер комунисти крију свој злочин и јер им, с друге стране, не одговара саопштавање праве истине о броју муслимана убијених од стране четника. Наиме, та цифра је далеко мања од оне из њихове пропаганде, а нарочито од броја српских цивилних жртава палих од стране муслимана који су сарађивали са Хрватима.²⁵³

Чувени Комарански одред, формиран на терену између Бродарева, Бијелог Поља и Пријепоља, под командом капетана Хусеина Ровчанина бројао је неколико стотина бораца. Заслуга је капетана Ровчанина и његовог одреда да комунисти нису успели да пређу Лим, иако су у току 1943/44. покушавали неколико пута. Када је војвода Павле Ђуришић побегао из заробљеништва и састао се са својим борцима у Санцаку а одатле наставио пут преко Н. Вароши, Прибоја, Пријепоља, Бродарева, Б. Поља у правцу Берана, Колашина и у Црну Гору, капетан Хусеин Ровчанин, без икаквих ограничења ступио је са својим снагама у четничке одреде хероја и мученика војводе Павла Ђуришића. Сам је затражио да он са својим снагама први наступа и да пробија фронт Пека Дапчевића, који се нарочито био ушанчио и утврдио на положајима код Мојковца. После вишечасовне дневно-ноћне борбе, прса у прса, капетан Хусеин Ровчанин разбио је комунистички фронт и у тој борби погинуо. Доста је муслимана било у отаџбинској војсци и положило свој живот за отаџбину.

Дана 31. 12. 1942. у Калиновику издат је проглас у којем се сви муслимани позивају у отаџбинску војску и на верност краљу. Муслимански

²⁵⁰ Владо Шегрт, *Райне усьомене*, Београд 1964, стр. 326.

²⁵¹ Др Иван Авакумовић, *Михаиловић према немачким докуменцима*, Савез Ослобођење, Лондон 1969, стр. 71.

²⁵² А. Милетић–В. Дедијер, *Геноцид над Муслиманима*, Свјетлост, Сарајево 1990.

²⁵³ Авакумовић, *нав. дело*.

одреди су били формирани у тадашњим срезовима Мостару, Чапљини, Калиновику, Стоцу, Требињу, Невесињу и Гацку.

У штабској чети среског команданта у Коњицу Јова Бабовића са малим изузетком били су муслимани-четници, а у саставу Коњичке четничке бригаде налазили су се муслимани-четници из Коњичке Жупе, Бјелемића и Улошки батаљон. Коњичка бригада бројала је 330 бораца, Коњичка Жупа 200, Бјелемићи 200, а Улошки батаљон 150 бораца. Из Коњичког среза скоро сви муслимани способни за борбу били су у четницима. На положају Бјелашнице било је 400 муслимана четника од Умчана у заједници са Вукасовићем. Вукасовић је био командант 2. сарајевске бригаде. У Вишеградској бригади капетана Никића налазило се 200 муслимана четника. У борбама око Неретве-Главатићева потпуковник Јовановић, поред својих 200 бораца, имао је у своме саставу и 200 муслимана-четника на линији Бјелашница–Коњиц–Бијела. Код резервног поручника на положају Девојчин кук 70, у одреду Куртеша, који је бројао 550 бораца, било је 80 муслимана четника, и исто толико у саставу Херцеговачког одреда. Као што се из изложеног види, босанскохерцеговачки муслимани из Санцака били су на страни своје прогоњене браће Срба православне вероисповести. Они су активно учествовали у оружаним четничким одредима под вођством бесмртног Драже, писали резолуције и мушки, како доликује оцаковићима и коленовићима, протествовали против усташког насиља. Многи знани и незнани појединци, махом интелектуалци, на разне начине чинили су неоцењиве користи борби, коју је голоруки српски народ водио против усташких и партизанских хорди. Почетком 1942. године образован је у Сарајеву Муслимански четнички акциони комитет од 14 чланова, чија имена из разумљивих разлога ни данас не можемо објавити, јер многи живе и таворе своје дане под Титовим терором. У самом окупираном Београду био је образован Муслимански центар, који је сарађивао у разним видовима са Равногорским покретом и посебним каналима одржавао везе са Босном и Херцеговином. Одласком Мустафе Мулалића, бившег народног посланика на Равну гору, вођство муслиманског центра преузео је Абдулах Кемура, књиговођа Српске земљорадничке набављачке задруге, кога су партизани убили међу првима при заузимању Београда. Група је издавала илегално и лист *Истиок* под уредништвом Мустафе Мулалића, преко којег је одржавана веза са земљом. Лист се штампао у Дражином главном штабу, заједно са два централна листа: *Равна Гора* и *Равнојорска Мисао*. Писцу ових редова припада донекле заслуга за успешно функционисање обавештајне службе на те-

рену Босне и Херцеговине, која је дејствовала из Београда, преко проте Божића и Јездимира Дангића, а у којој су радили све сами Срби муслиманске вероисповести. Подземном раду овог обавештајног центра има се захвалити да су босанскохерцеговачки муслимани били обавештавани о приликама у свету, о стању у окупираној Србији и позивани да у свакој прилици прогоњеном брату укажу помоћ и заштиту. Да није уништена огромна архива комесаријата за избеглице у Београду, којем је на челу био велики српски родољуб и истакнути соколски првак Томо Максимовић, генерални директор светске фирме „Бата“ за Југославију, знало би се нешто више о раду Срба муслимана, како у Београду, тако и у Босни и Херцеговини. Комесаријат је саслушавао сваког избеглицу из Босне и Херцеговине, као и из осталих српских покрајина, чијим се исказима морало веровати. Велики број избеглих Срба изјавио је да су уз помоћ муслимана прешли Дрину и тако избегли сигурну смрт. Ми смо, износећи ове непотпуне податке о ставу босанскохерцеговачких муслимана за време Другог светског рата, као и о учешћу великог броја муслимана у четничким одредима, извршили своју дужност. Намера нам је да овим сачувамо истину од заборавља за познија српска поколења. Она ће у миру и слободи, без икаквих предрасуда, и на темељу многобројних и кудикамо убедљивијих чињеница, него што су ове, правилно оценити све напоре и жртве босанскохерцеговачких муслимана. Тако ће из свега извући још један доказ да су све то чинили као национално свесни Срби муслиманске вере и да нису жалили ни своје животе, када је била у питању судбина српског народа. И на крају, сетимо се великог и славног Његоша: „Не пита се ко се како крсти, но чија му крвца грије прси, чије га је млеко задојило“, као и оне „Брат је мио, које вјере био“.²⁵⁴

Из књиге *Сјоменица Брајсџива 1954–1974*, коју је приредио и објавио Алија С. Коњхоџић:

Слабо обавештени и неупућени често пута су се у току Другог светског рата питали: да ли у коме проценту муслимани у Босни и Херцеговини узимају учешћа у борби против окупатора, усташа и комуниста; да ли има муслимана у четничким јединицама под командом Драже Михаиловића. Ово питање се с времена на време понавља и у круговима српске емиграције. Није ни чудо, јер се зна да је један добар део муслиманског становништва у тзв. Независној Држави Хрватској пришао усташама и заједно с њима вршио највеће злочине над немоћним српским становништвом.

²⁵⁴ Исто.

Усташе и комунисти су тврдили, тврде и данас, да у четничким и равногорским редовима није било муслимана, већ да су ови били уз усташе односно уз комунисте. Ми не желимо да расправљамо ма какво питање, ни са усташама ни са комунистима, овим путем. Ми желимо да по овом питању дамо обавештење Србима који нису имали прилику да се у то увере, лично или на који други начин. Поред тога, ми, Срби, сматрамо за нашу дужност да одамо наше признање оним муслиманима који га заслужују.

Пише Вејсил Н. Прељо: Муслимани равногорци

Нема сумње да прво место међу Србима муслиманске вероисповести, који су се у самом почетку ставили на расположење неумрлом Чичи, узима пок. Фехим Мусакадић. Неумрли наш Чича волео је Мусакадића као ретко кога од својих команданата и четника. Мусакадић је био српски добровољац у Првом светском рату. Тада је одликован највећим ратним орденом, Карађорђевог звездом с мачевима. Био је у Сарајеву до почетка Другог светског рата Директор полиције. Он је живео за Српство, њему служио, њиме се поносио и, напослетку, за њега дао и свој живот. Пок. Чича га је доделио у Штаб Команде Источне Босне и Херцеговине, на

чијем је челу био чувени јунак, војвода Петар Баћовић. Пок. Мусакадић је ухваћен од стране комуниста почетком јуна 1943 године у Странама код Улога, срез невесињски, скупа са пок. мајором Јоцом Пантићем, бив. среским начелником Јовићем, поручником Ковачевићем из Гацка, носиоцем Карађорђевог звезде с мачевима, наредником Станишићем, наредником жандармерије Иваном (Хрант, чије сам презиме заборавио), и још неколико четника чијих се имена не сећам. Један од преживелих четника, који је успео да умакне комунистичким куршумима, причао је, како су се сјајно држали сви. Сви, и Мусакадић, пред саму смрт, узвикнуо је: „Живео Краљ, живео Дража, доле Тито!“

На друго место долази, свакако, познати судија окружног суда у Мостару, Мујо Пашић. Ко од раније није познавао овог дивног човека и Србина, упознаће га из неколико следећих редака. Било је то у априлу 1941. године. Хрватске усташе и у Мостару, као и у осталим градовима и местима наредише, под претњом смртне казне, да сви Срби, Јевреји и Цигани морају да одмах предају усташкој полицији своје радио-апарате, евентуално оружје и муницију. Наређење се, зна се, односило искључиво на Србе православне вере, Јевреје и Цигане. Међу Србима налази се и судија Пашић са својим новим бициклом. „А што сте Ви дошли са бициклом?“ упитале су усташе судију Пашића. „По вашем наређењу“, одговорио им је Мујо. „Па, ми смо наредили само Србима, Јеврејима и Циганима, него вратите се кући и носите ваш бицикл“, рекоше му усташке звери. „Ја сам Србин, наређење се односи и на мене, ево вам бицикл“, одвратио је судија Пашић. Оставио је бицикл, али је зато одведен у затвор. На заузимање његових бројних сродника и пријатеља успело се да га пусте на „слободу“. Какав се показао на овом месту, такав је био и остао кроз цело време борби у редовима ген. Драже, све док није био заробљен од Немаца и предан усташама. Умро је јуначки и мученички у расаднику „хрватске хиљадугодишње културе“, логору смрти, Јасеновцу.

Трећа личност, др Исмет Поповац, лекар из Коњица, долази у прве редове четника-муслимана. Због своје сарадње са четницима и свога отвореног сукоба са Хрватима и партизанима гине као четник у Требињској шуми, близу Требиња, 1943. године.

Поручник Ченгић, млади активни официр, придружио се четницима већ почетком 1942. године. Послат од стране четничке команде са специјалном мисијом у Мостар, бива ухваћен и заклан од усташа. Напред наведена четири Србина-муслимана били су муслиманско вођство у четничким редовима за Источну Босну и Херцеговину. Било их је још, но њи-

хова имена не смео овом приликом да помињемо, јер се, можда, још који од њих налази у животу у земљи најцрњег терора, Титовој Југославији.

Мусакадић, Пашић, д-р Поповац, поручник Ченгић и други њихови ближи сарадници-муслимани, нису били команданти без војске, како би злонамерни људи хтели, кад им устреба да тврде. Нису заборавили неколико преживелих сведока наш оружан план и напад, 18. и 19. јануара 1943, на чисто муслиманску-усташку тврђаву Бјелемиће (срез Коњиц). Скупа са невесињском, коњичком, калиновачком и другом сарајевском четничком бригадом, под мојом командом и командом пок. Крста Ковачевића, активног капетана, раме уз раме борили су се и два батаљона муслимана-четника. На челу муслиманских четничких батаљона били су Фехим Мусакадић, Мујо Пашић, д-р Поповац. Кад смо освојили општину Бјелемиће, власт је преузео лично мајор Фехим Мусакадић. Муслимани-четници су, тада, стреляли тројицу муслимана-устаха из места.

Кад смо у пролеће 1943. године, водили огорчене борбе са партизанима, у нашим четничким редовима имали смо два батаљона муслимана: један у саставу невесињске бригаде којом сам ја командовао, а други у саставу мостарске бригаде, којом је командовао кап. Владо Милутиновић, сада у Канади. Многи су од њих пали на пољу части, за слободу. Пали су поред Срба-четника. Њихове жртве, њихова крв, њихови млади животи неће се заборавити док траје нас који смо с њима делили зло, а добра је било онда врло мало. С тога, нека је слава и хвала њиховим палим жртвама.

А сада, пред завршетак, хтео бих да замолим све Србе који се баве политиком и који се боре против комунизма, фашизма и нацизма, да не смећу с ума, кад будемо ударили темеље нашој националној држави, да су Босна и Херцеговина српске земље, да су муслимани Босне и Херцеговине у огромној већини Срби, да муслимане из ових двеју српских покрајина треба да води дух и идеја муслимана-Равногораца: Фехима Мусакадића, Муја Пашића, д-р Исмета Поповца, Срба-мученика, а не неких сумњивих, самозваних вођа, који су служили усташама и Анти Павелићу.

Фехиме, Мујо, Исмете и остали четници-муслимани, који дадoste своје животе за Краља Петра, за неумрлог Чичу Дражу, за Равногорство и Српство, нека је: Рахметулахи алејхи разметен васиах!²⁵⁵

²⁵⁵ Вејсил Н. Прељо, лист *Брајство*, мај 1954, Буенос Аирес.

Пише Бранко М. Јевтић: Муслимани приступају у редове ЈВуО

Бранко М. Јевтић пише да је велики број пројугословенски и српски патриотски оријентисаних муслимана безрезервно приступио у редове ЈВуО или су се на посредан начин укључили у рад равногорске организације. О тим активностима сведоче многи сачувани документи. Муслимани су формирали разгранату равногорску организацију у свим већим местима Босне и Херцеговине. Поменућу само неке истакнутије организаторе: лекар др Исмет Поповац, један од водећих организатора у Херцеговини, Мехмедбашић Мујо и Абид, Калајџић Омер, правник Капић Мустафа, сви из столачког среза, Кашић Мујо и имам Кршлаковић Џема, организатори покрета у Коњицу, Зупчевић Хивлија, организатор у селу Растовац код Требиња, Беговић Ариф из Бегове куле у Херцеговини, Хаџихусеиновић Мустај-бег и мајор Дедић Хасан организатори покрета у Херцеговини, судија Пашић Мустафа Мујо и Ћемаловић Спајо из Мостара, Пргуда Авдо из Гацка. Хасанагић Ћамил из Калиновика, Салихагић Суљага из Бањалуке, Вехабовић Есад из Босанке Градишке. Лехо Мустафа из Благаја, хафиза и члан меџлиса Панџо Мухамед из Сарајева и други.²⁵⁶

²⁵⁶ Бранко М. Јевтић, НСПМ, 13. септембар 2013.

МУСЛИМАНИ ХЕРЦЕГОВИНЕ У ЧЕТНИЦИМА

У јуну 1941. године у источној Херцеговини је спонтано букнуо устанак српског становништва, јер су усташе према свом злочиначком и геноцидном програму извршили праве масакре над српским цивилима са циљем уништења Срба и протеривања у избеглиштво оних који преживе. У редовима усташа било је муслимана што је код Срба изазвало велики револт. Због тога је дошло до четничких освета и одмазди. То је, уствари, и био циљ властима тзв. Независне Државе Хрватске и њених злочинаца усташа. Да би што више и ефикасније изазвали сукобе и међусобне крававе обрачуне усташка пропаганда је то смишљено и бескрупулозно пропагирала и подржавала. Често су Хрвати усташе носили фесове (тадашње муслиманске капе) и у ноћним злочиначким акцијама по српским селима се дозивали муслиманским именима како би Срби мислили да злочине и паљевине чине муслимани. Тако би долазило до српских освета. Да би се таква усташка злочиначка активност и крвопролиће зауставили ангажовали су се бројни муслимански интелектуалци који су били просрпски и пројугословенски оријентисани или су се једноставно сматрали Србима и добронамерним људима. Међу њима су се посебно истицали мајор Фехим Мусдакадић, предратни начелник сарајевске полиције, др Исмет Поповац, лекар из Невесиња и бивши градоначелник Коњица, Мустафа Мујо Пашић, окружни судија из Мостара и публициста и народни посланик Мустафа Мулалић из Ливна. Они су били главни идеолози и пропагатори четничког покрета генерала Драже Михаиловића међу муслиманима Херцеговине, источне и североисточне Босне. Они су већ од почетка 1942. године радили на оснивању муслиманских четничких одреда који су доста допринели заустављању стравичних усташких злочина над српским православним становништвом.

Усташка тајна полиција, односно Унса (Усташка надзорна служба), пратила је преко својих инфилтрираних доушника активност др Исмета Поповца и Мустафе Пашића у Херцеговини. Средином децембра 1942.

године ова двојица су одржали тајни састанак са четрдесетак својих виђенијих истомишљеника. Сврха тог састанка је била да се муслимани што масовније придруже четницима у њиховој борби против усташа и Независне Државе Хрватске. У циљу боље организације основана је и Муслиманска национална војна организација (МНВО). Тада је усвојен и закључак да се у Источној Херцеговини формира барем пет-шест муслиманских четничких батаљона.

Већина муслимана била је неповерљива према четничкој иницијативи, посебно у Требињу, Чапљини и неким другим местима у Херцеговини. И поред тога било је у тој активности значајних резултата. Оснивањем МНВО, која је у својој Резолуцији од 31. децембра 1942. године изразила да су „муслимани Босне и Херцеговине и свих дијелова наше земље саставни и нераздвојни дио Србије“, а МНВО „саставни дио четничког покрета“.²⁵⁷ Тако су створени прави предуслови за активнију иницијативу и рад на терену. Основни подстицај четничкој акцији у Херцеговини дали су војвода и мајор Доброслав Јевђевић и др Исмет Поповац. Они су крајем 1942. и почетком 1943. године посетили многа херцеговачка места, организовали скупове на којима су објашњавали потребу да се мештани муслимани што пре и масовније прикључе четничком покрету. У својим говорима обећавали су „миран живот муслиманима, у складу и љубави са православном браћом“. Резултат овог њиховог рада је био формирање три муслиманска антикомунистичка (четничка) батаљона у Благају, Дубравама (срез Мостар) и Жупи (срез Коњиц). Занимљиво је обраћање мајора и војводе Доброслава Јевђевића, које је муслиманском становништву Херцеговине прослеђено као летак у којем, између осталог, пише: „... Лично мислим да муслимани у будућој држави немају другог избора него да коначно и дефинитивно прихвате српску националну мисао и одрекну се шпекулативне тактике између српског и хрватског народа, посебно јер ће сва подручја у којима живе муслимани бити неоспорни и неповредиви делови државне јединице (...) Муслимани су могли да промене колективно расположење Срба према себи само ако се што пре приближе образовању својих националних српских јединица, борбеном типу који не би имао никакве везе са нама, али би се почео борити против усташких присталица и муслиманске и друге вере. Крв се може опрати само крвљу...“²⁵⁸

Почетком 1942. Михаиловићев покрет ширио се и у Босни и Херцеговини и Хрватској. Понајвише због тога што је генерал Михаиловић од

²⁵⁷ Mensur Seferović, *нав. дело*, стр. 89.

²⁵⁸ АХНК, ЗЧД, К. 11, док. не. 623, Летак мајора Доброслава Јевђевића (без места и датума).

снага које су му изражавале лојалност све чешће тражио да се не свете хрватској и муслиманској деци и женама, а да према муслиманима воде помирљивију политику. У томе је у неким деловима Босне и Херцеговине имао и успеха, о чему сведочи босански четнички командант војвода мајор Доброслав Јевђевић, који је са својим херцеговачким колегом војводом и мајором Петром Баховићем, на захтев генерала Михаиловића, радио на помирењу с муслиманима:

– И Баховић и ја и у Дрежници и у Коњицу у присуству све војске и муслиманских првака одржали смо говоре у којима је изложена наша нова линија према поштеним муслиманима, што је трупку дисциплинирало, а међу муслиманима изазвало огромно одушевљење.

– Јуче после тих говора и пошто су кроз Мостар прошли муслимански прваци у шајкачама и са орловима на капи, састало се синоћ у Мостару преко стотину најугледнијих муслимана и сви су силно загрејани за ту сарадњу видећи у њој једину могућност спаса.

– Од својих пријатеља у (италијанској) армији сам сазнао да Италијани желе да наоружавају муслимане против Срба, па сам хтео да онда то наоружање (муслимана) вршимо ми преко наших људи и да место противника формирамо ми од апсолутно сигурних људи чете савезника.

– Ја сам непрекидно одржавао везу са шефовима националних муслимана већ девет месеци и сад их могу повести у сваку акцију пре него ико други.

Тако је у Босни и Херцеговини формирана муслиманска национална војна организација, која је саопштила да су „усташки зликовци узрок свега зла у нашем народу“, осуђујући „све муслиманске отпаднике који су приступили усташком покрету“.

Јевђевић је, међутим, имао проблема са деловима своје војске, јер су се неки његови борци „страшно острвили“ према муслиманима. Обавештавајући о томе генерала Михаиловића, навео је да су гатачки четници побили „стотинак недужних муслимана, међу којима и једног који је спасао десетине Срба“, а да су приликом напада на Фочу убијена и „два најбоља српска пријатеља“.

У својим каснијим говорима Доброслав Јевђевић, и поред злочина неодговорних појединаца и група из редова четника према муслиманском становништву, веома често је инсистирао на сарадњи Срба и муслимана. У једном извештају је писало да су муслимани мостарског округа на источној страни Неретве организовани у МНВО и да сарађују са нама (В.: Velagić Adnan, *Četnički pokret i Muslimanska nacionalna vojna organizacija i*

Hercegovini u svjetlu arhivskih dokumenata, Filozofski fakultet, Mostar). Мора се рећи да су др Исмет Поповац и војвода Доброслав Јевђевић за свој рад имали потпуну подршку Талијана у Херцеговини, који су их штитили од устшких истражних органа.²⁵⁹

Ступању муслимана у четнике допринео је низ околности: традиција, јер су као Срби исламске вере учествовали у српским националним покретима од друге половине XIX века до Другог светског рата, затим идеализам неких њихових вођа, страх од комунизма као атеистичког покрета, бекство од мобилизације за Источни фронт, долазак америчког пуковника Мекдауела у Дражин штаб, итд.

Међутим, главни фактор опредељења муслимана на ову или ону страну био је однос снага. Зато је крај рата већина војно способних муслимана, укључујући и бивше есесовце, дочекала у комунистичким редовима.²⁶⁰

Чим је пуковник Драгољуб Михаиловић одбио да призна капитулацију и дигао устанак на Равној гори, угледни Срби муслиманске вероисповести у Босни и Херцеговини одмах су се придружили Дражиним снагама. Међу првима се јавио мајор Фехим Мусакадић, добровољац из Првог светског рата и витез Карађорђевог звезде с мачевима, па активни официр поручник Омер-бег Ченгић, затим лекар др Исмет Поповац, судија Мујо Пашић и други истакнути Срби муслимани. У Херцеговини, у местима где је било претежно муслиманско становништво, образоване су посебне четничке муслиманске јединице, које су бројале на хиљаде бораца и оперисале под вођством својих команданата Срба православне вероисповести инж. Владимира Зечевића, сада у Чикагу, капетана Владе Милутиновића, сада у Канади, пок. Косте Ковачевића и других. Ови четнички батаљони, састављени од Срба муслимана, на чијем су челу били мајор Фехим Мусакадић, судија Мујо Пашић и др Исмет Поповац, учествовали су у заузимању муслиманско-усташке тврђаве Бјелемићи (срез Коњиц) и након заузећа Бјелемића власт је лично преузео мајор Фехим Мусакадић. Под командом четничког команданта мајора Воје Лукачевића било је неколико стотина муслимана четника, а њихове операције извођене су на великом фронту Сплит–Мостар–Коњиц–Прозор–Грачаница–Гламоч–Главатичево–Сарајево–Невесиње–Фоча–Калиновик. У доњем току Неретве, око Мостара, био је под командом четничких војвода Јевђевића и Баћевића

²⁵⁹ Почетком октобра 1942. године усташке власти покушале су да ухапсе др Исмета Поповца. Италијани су то спречили. В.: АХНК, ЗНД, К1-22 (четници у Херцеговини), Сарајево, 12. октобра 1942. године.

²⁶⁰ Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и његова историја четничког покрета*, 5. том, Погледи, Крагујевац 2010.

велики број добровољне антикомунистичке милиције, од којих највећи на положају зоне Пасичина.

Муслимани су такве јединице формирали често ради лакшег наоружавања и заштите свог становништва. Тако се наводи да је 1. фебруара 1943. године у Бјелимићима формиран Муслимански батаљон Бјелимићи, који се састојао од три чете. Командант овог батаљона био је Јусуф Узунковић,²⁶¹ његов помоћник био је Авдо Тафро, а команданти чета: Џафер Шурковић (I чета), Омер Дркић (II чета) и Ибро Хебибовић (III чета). Ово је било важно и за успостављање добросуседских односа са Србима и заштита муслиманског становништва.²⁶²

↑

У књизи др Ивана Авакумовића, професора историје на универзитету Британска Колумбија у Ванкуверу, у Канади.²⁶³

Током 1943. и 1944. године поново се појачала четничка агитација, којој се придружио и сам врх, предвођен генералом Дражом Михаиловићем. О томе сведочи и документ у којем четнички потпуковник Захарије Остојић обавештава јединице на терену да „ујак (конспиративно име генерала Михаиловића – С. С.) наређује да се предузму све мере како би се привукли коректни и лојални муслимани и укључили у борбу против комуниста“. „Чисто муслиманске јединице требало би да се формирају под командом наших бригада и корпуса. Известите шта сте учинили у вези с тим и колико муслимана имате под својом командом.“²⁶⁴ У једном другом документу потпуковник Остојић упозорава јединице на терену и тражи од њих да привуку муслимане упорним радом „али само оне који су национално коректни“.²⁶⁵ „Нека се формирају у одвојене јединице и нека учествују у борби са нашим. Боље их је имати код нас него против нас. Наш

²⁶¹ Јусуф Узунковић је пре рата био мајор Југословенске краљевске војске. Захваљујући његовом угледу и поштовању сва околна муслиманска села нису страдала од четничких одмазди иако је он касније прешао у партизане.

²⁶² АХНК, ЗЧД, К11-631, Команда 101 - Команда 800 (Команда оперативних јединица Источне Босне и Херцеговине, 1. фебруара 1943., 1-2. У документу се наводи да батаљон Бјелимић има 292 пушке.

²⁶³ Др Иван Авакумовић, *нав. дело*, стр. 71.

²⁶⁴ АХНК, ЗЧД, К1-10, Команда 250 – Команданту 251, 12. августа 1944, 4.

²⁶⁵ АХНК, ЗЧД, К12-663, Горски штаб 200 – потпоручник Бошков, 19. јануар 1944, 2; АХНК, Збирка немачких докумената (даље: ЗНД), К1-17, Писмо војводе Доброслава Јевђевића муслиманима (Schreiben des Dobroslav Jevdjević an die Muselmanen), 9. октобар 1942, 1-2. У овом писму Јевђевић, између осталог, наводи: „Четници верују да је, упркос свему, потребно повезати муслимане и четнике у заједничкој борби.“ И сам краљ је у једном свом говору нагласио „да се сви грађани исламске вере сматрају једнаким као Срби. Они се не требају бојати, већ треба да приступе српском народу слободно, ако нису починили злочине“.

окрутни третман ће их све одвести у комунизам, и не смемо дозволити да наш рад ојача редове комуниста.“²⁶⁶

Своју четничку активност др Исмет Поповац и Мустафа Пашић углавном су усредсредили на подручја Мостара, Гацка, Коњица, Невесиња, Стоца, Калиновика. Према тврдњама војводе Доброслава Јевђевића муслимански четници су бројали око 8.000 људи.²⁶⁷ То је тада било приближно око 12% борбеног састава ЈВуО.²⁶⁸ Разумљиво је да су усташе настојале да што више умање број муслимана у јединицама ЈВуО смањујући број на 2000 и тако прикрију стварно стање и одређење за Равногорски покрет и ЈВуО знатног дела муслимана у Херцеговини и делу источне Босне.

Др Исмет Поповац је написао на десетине писама генералу Дражи Михаиловићу. У тим писмима он је изражавао своју пуну приврженост генералу и четницима, запараво ЈВуО и Равногорском покрету. Став генерала Драже Михаиловића је био да муслимани југославенске и српске оријентације приступају у што већем броју четницима и да што активније учествују у обрачунима са усташама, а посебно муслиманима који су се налазили, односно већ били у усташама. Ипак, генерал Михаиловић је био и јако опрезан када је било у питању наоружавања муслимана. Имао је бојазан да се они не окрену против четника када се добро наоружају.

Због његовог значаја и оригиналности навешћемо у целости једно од најзначајнијих писама др Исмета Поповца генералу Дражи Михаиловићу.

Писмо др Исмета Поповца од 21. јула 1942.

Дражи Михаиловићу

о ставу муслимана према НДХ и четничком покрету
и мерама за њихово придобијање²⁶⁹

„Уважени господине Министре²⁷⁰

Користим ову прилику, да Вам се преко г. ...²⁷¹ обратим са слиједећим писмом:

Драго ће ми бити ако нисам ја први од Муслимана који сам с Вама директно ступио у контакт. У колико ја будем први, то је вјероватно зато, што други нису имали ове могућности.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ Зборник НОР-а, док. бр. 188, ИВ-9, стр. 421–423.

²⁶⁸ Нажалост, према неким подацима, у саставу домобрана и усташа било је око 30% муслимана.

²⁶⁹ Оригинал писма је писан ћирилицом и мастилом. АВИИ, ЧА, к. 171, рег. бр. 26/2 (БХ-В-2046).

²⁷⁰ Министар је био генерал Дража Михаиловић.

²⁷¹ На том месту је било име лица избрисано деловањем лепка са налепнице на којој је била пређашња сигнатура.

Из Вашег става према Муслиманима²⁷² као и из става кр. Владе који је вишекратно објављен путем радија, видим да сте и Ви и кр. Влада стали у погледу Муслимана на једно исправно становиште, што закључујем да је последица доброг информисања о стању ствари и бриге за нас на чему ће Вам сви исправни Муслимани бити захвални.

Овом приликом хоћу да Вам подвучем једну важну чињеницу, а та је, да Муслимани никада нису као цјелина и путем неког свог квалификованог форума признали хрватску државу. Што су учинили појединци па и неки истакнути, учинили су то на своју руку, и без консултовања било народа, било својих политичких истакнутих истомишљеника. То признање и та сарадња, макар и појединаца, ускоро су изгубили сваки стварни дубљи значај, јер је демантовано познатим резолуцијама истакнутих Муслимана из готово свих мјеста Босне и Херцеговине, који потписаше резолуцију не само истакнути Срби Муслимани, већ и велика већина оних Муслимана који су се у Југославији истицали као Хрвати – Муслимани. Значај ових резолуција може се оцијенити истом онда, ако се узму у обзир све околности под којима су оне писане, а те су непостојане икакве политичке слободе, нити какве личне и друге сигурности у држави Хрватској.²⁷³

На овоме, што сте кр. Влада односно Ви објавили свој став према Муслиманима, држим да не треба стати, већ рад међу Муслиманима треба наставити у жељеном правцу, јер друга страна не мирује, већ се свим дозвољеним и недозвољеним средствима труди, да Муслимане одржи у својим рукама и употреби у своје паклене циљеве.

Мени, и као Србину и као Муслиману, стало је до тога, да се што више Муслимана за које сам освједочен да су исправни, приведе нашој националној заједници, и употреби за наше национално оздрављење и васкрс наше државе и слободе.

У томе правцу требало би да се учини доста предрадња, од којих је она доброг поступка четника према Муслиманима у новије вријеме већ показала добре резултате и добар одјек у нашем свијету. Потребно би било гдје то иде, а ја вјерујем да би поред свега већ сада ишло на неким мјестима, узимати Муслимане у било заједничке било посебне четничке одреде, што би послије првих случајева ишло у много већем броју. Ствар с овим наиме износим с резервом зато што су се поступцима четника,

²⁷² О ставу Равногорског (четничког) покрета према муслиманима в.: док. бр. 6, нап. 7; док. бр. 34, 130, 161 и 173; Проглас мајора Јездима Дангића муслиманима од 1. септембра 1941. (АВИИ, ЧА, к. 222, рег. бр. 3/4; Проглас војводе Доброслава Јевђевића из августа 1942. (АВИИ, ЧА, к. 222, рег. бр. 54/5).

²⁷³ У јесен 1941. године у неколико већих градова у Босни и Херцеговини одржани су скупови најугледнијих Муслимана. На тим скуповима су доношене резолуције против усташког терора и покоља над српским цивилним становништвом. Организатори и потписници тих бројних резолуција били су интелектуалци и представници улеме и буржоазије.

односно можда туђих провокатора међу њима, по многим мјестима у Босни, а нарочито у Фочи и Горажду, односи између православних и Муслимана доста пореметили. У почетку хрватске државе, а нарочито послје познатих резолуција Муслимана, особито оне сарајевске и мостарске, расположење муслиманских маса, изузимајући један мали број усташа, противу хрватске државе а за потпуну слогу са Православним било је јако напредовало. Међутим горњи инциденти и пропаганда Хрвата и комуниста, створиле су међу Муслиманима доста мучну ситуацију и неповјерење према Србима (четницима), која се ипак добром вољом и планским радом може уклонити.

Једна важна ствар у погледу повјерења Муслимана у ову нашу акцију, а обзиром, да на нашу несрећу нема муслиманског претставника у кр. Влади, било би и то, да би сте Ви узели себи једног истакнутијег Муслимана, који има добар глас и политичког корјена у народу, давши му одговарајући ранг претставника Муслимана и савјетника по свим питањима која се односе на крајеве у којима Муслимани живе.²⁷⁴

Ову ствар сматрам за најважнију, и уколико би се прихватила требало би јој дати највећи популаритет, зато што се непријатељска пропаганда служи свим могућим подвалама, као на примјер оном о намјери Срба да потпуно искоријене Муслимане и слично. Када у кр. Влади у Лондону могу да сједе два Хрвата²⁷⁵ и то у врло важним функцијама, чија су сабраћа и јучерашње политичке присташе скоро колективно дејствовала у пљачкама и злочинима над Србима, а да се ни један од њихових ранијих присташа није јавно оградио од тих злочина и пљачка, онда је мој горњи захтјев односно приједлог потпуно разумљив и оправдан, не само са гледишта Муслимана, него још више са гледишта српског, односно са гледишта цјелине.

Издајући Вам и предлажући горње, и ја и сви исправни Муслимани признајемо с болом у души и гнушањем, да су се многи Муслимани одрекли не само својих братских него и човјечанских обзира, и починили злочине које ми најодлучније осуђујемо. Ми смо сви за то једнодушно, да се сви ови злочинци приведу заслуженој казни кад за то дође моменат. Ми

²⁷⁴ У недатираном писму, вероватно у октобру 1942. године, др Исмет Поповац је предлагао генералу Михаиловићу да предложи југословенској избегличкој влади у Лондону да муслимани добију једно место. Та личност би била у земљи уз генерала Дражу Михаиловића, а радио би на терену где живе муслимани. У Лондону би га замењивао неко од владиних министара који је познат међу муслиманима. Др Поповац је и предложио да то буду Милан Грол, Срђан Будисављевић и Мића Трифуновић. По др Поповцу то би било веома важно и због сузбијања комунистичке и усташке пропаганде да избегличка влада и генерал Михаиловић нису пријатељи муслимана (АВИИ, Ча, к. 226, рег. бр. 2/8).

²⁷⁵ Ради се о стравичном покољу четника над муслиманским становништвом у Фочи и Горажду у време њихове власти у тим градовима што се оправдавало одмаздом за раније почињене усташко-муслиманске злочине над српским живљем.

идемо још и даље и кажемо, да ћемо привести казни и оне који су у моменту српске трагедије били пасивни, а могли су нешто помоћи.²⁷⁶

Верујем господине министре, да сам с овим писмом, односно са изложеним у њему, погодио и Ваша интимна осјећања и расположења, па Вас молим да и овом приликом примите моје искрено поштовање и вјерујте у моју оданост. –

Невесиње, дне 21. јула²⁷⁷ (1942)

Ваш Др Исмет Поповац

Наређено Баћовићу да предузме потребно.²⁷⁸

²⁷⁶ АВИИ, ЧА-5/7, к. 226, октобар 1942.

²⁷⁷ Уместо јула било је написано августа па прецртано.

²⁷⁸ Црвеном оловком је ту белешку дописао Дража Михаиловић.

ПРОГЛАС МУСЛИМАНИМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

У Архиву Војно-историјског института у Београду сачуван је документ који је у ствари проглас муслиманима Босне и Херцеговине у којем др Исмет Поповац, Мустафа Пашић и остали водећи муслимански четници оптужују муслимане што нису спречили масовна убијања Срба од стране усташа. У истом „прогласу“ се наводи да су „муслимани, иако не сви, помогли усташама да до октобра 1942. године побију преко 700.000 Срба и да су зато дужни да одмах оснују муслиманске четничке одреде и да братски помажу четничке акције против свих непријатеља српског народа“.²⁷⁹

Још пре почетка Другог светског рата, безбожни комунисти су ковали планове о касапљењу Краљевине Југославије и српског народа. Комунистичка партија Југославије је на својим првим конгресима отворено заузела став да треба срушити Краљевину Југославију као „тамницу“ југословенских народа. Комунисти су на чувеном комунистичком конгресу у Дрездену децидирано одлучили и навели Србске Земље које су, после распада Краљевине Југославије и извођења њихове револуције, требале да постану државе. На том конгресу, нажалост, Србија није била поменута као будућа држава.²⁸⁰

Комунисти нису бирали савезнике у остваривању свог крвавог плана. Најдрастичнија потврда ове комунистичке бескрупулозности јесте уговор о усташко-комунистичкој сарадњи који су почетком тридесетих година XX века у сремскомитровачком затвору саставили и потписали Хрват Миле Будак, потоњи српски крволок и доглавник Анте Павелића, и Јеврејин Моша Пијаде, доглавник и најближи сарадник Јосипа Броза чија „Пасја гробља“ и данас сведоче о његовој улози у Другом светском рату на подручју Црне Горе и источне Херцеговине. Моша Пијаде и Миле Будак су у другом и трећем члану поменутог уговора прецизирали да:

²⁷⁹ АВИИ, Ча-5/7, к. 226, октобар 1942.

²⁸⁰ АВИИ, Недићева грађа, к. 1, ф. 1, л. 9-9а.

„вођство југословенске комунистичке партије, свесно своје улоге, признаје да се Балканско полуострво неће тако дуго моћи комунизирати, док се српству и православној цркви не сломи кичма, пошто је познато да су управо ова два фактора увек спречавала како продирања Османлија на Запад тако и комунизма и Аустрије према Истоку. Ради тога ово вођство сложено је у томе да припреми заједнички терен за комунизирање Југославије и Балканског полуострва и за уништење свега што је српско и православно.²⁸¹

Партизани и усташе

Извор: wikipedia

Вођство хрватске усташке организације предосећа, да ће у случају да не наступи брза промена, хрватски народ подлећи југословенској подлости и српској хегемонији, те нуди своју сарадњу свима подјармљеним народима Краљевине Југославије, а поготову комунистичкој партији, како би се пожурio ток догађаја, а према упутима овог вођства.

Члан 3.

Вођство хрватске усташке организације обавезује се да ће потпомагати и учествовати у свим материјалним издацима, демонстрацијама, манифестацијама и разним штрајковним акцијама, које проводе комунистичке формације.

Вођство комунистичке партије сматра хрватску усташку организацију као важног фактора и као помагача у уништењу постојећег стања, у постизању усташких идеала обећава своју помоћ.

²⁸¹ Исто.

Вођство ових партија обавезује се да ће између себе избегавати све несугласице и распре, на пример: путем јавних прогласа, приватних разговора итд. те да ће се обострано, безусловно потпомагати у случајевима демонстрација, револуција или рата, а особито што се тиче уништења свега оног што је српско и православно, као што је наглашено у тачки 2. овог Споразума.“²⁸²

²⁸² АВИИ, Недићева грађа, к. 1, ф. 1, л. 9-9а.

СТАВ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА ПРЕМА МУСЛИМАНИМА

Као што смо видели на почетку овог рада, први ратни сусрет са муслиманима Дража је имао још 25. априла 1941. године. Тога дана Немци су из Олова послали муслиманске усташе на Дразин Горски одред, а пуковник Михаиловић је лично командовао заседом која их је дочекала и разбила. Сутрадан, 26. априла, мештани суседног српског села Кусаче пожалили су се Дражи да их нападају муслимани из Жепе, да пале куће и чине злочине. Тада је он послао већу групу војника да доведе два најугледнија муслимана из Жепе, којима је саопштио: „Они (Немци – прим. аут.) су дошли и отићи ће, а ви ћете остати овде. Него, памет у главу, па пазите шта радите. Ако данас нестане српско село, сутра ће нестати муслиманско, и тако ћете се потаманити у овом крају.“²⁸³

Временом, у Дражином раду и односу према муслиманима јасно се оцртао следећи став: треба учинити све што је могуће да се муслимани придобију, или макар да остану неутрални, док оне њихове формације које чине злочине над Србима морају бити уништене. „Муслимани су уништавани као италијанска милиција, док су муслимани под вођством мајора Фехима Мусакадића са нама“, писао је, примера ради, Дража председнику Југословенске владе Слободану Јовановићу, 16. априла 1943. године.²⁸⁴

Од првог дана рата велики део муслимана стао је на непријатељску страну. Како је она била јача, то је муслимане учинило активним, а православне пасивним политичким фактором. О политици у правом смислу речи заправо и није било говора, већ о низу масовних ратних злочина, иза којих су уследиле српске одмазде. Тек када су учврстили своје позиције у једној мешовитој средини, а то је било у другој половини 1942. године у источној Босни и Херцеговини, јужно од линије Вишеград–Сарајево, четници су дошли у прилику да воде активну политику према муслиманима, која је подразумевала одвраћање муслимана од Сила осовине, а посебно

²⁸³ Милослав Самарџић, ФБР монитор, 11. јули 2013.

²⁸⁴ Исто.

од Независне Државе Хрватске, у корист равноправног суживота у будућој, обновљеној Краљевини Југославији.²⁸⁵

Под утицајем четничке војне премоћи, знатан део муслимана у овој области прихватио је ту политику, па су основане и бројне муслиманске четничке јединице. Ако су се муслимани определили за нову политику само номинално, из опортунизма, то се не може рећи и за њихове лидере, који су били идеалисти попут Алије Коњхоџића. Они су крајем 1942. године основали Муслиманску националну војну организацију, која је са састанка у Калиновику, 31. децембра, послала Дражи један пригодан поздравни телеграм. Мајор Захарије Остојић, командант Истакнутог дела Врховне команде, пренео је 5. јануара 1943. године садржај два летка која су мајор Фехим Мусакадић и др Иسمет Поповац растурали по Чајничком срезу, као и резолуцију Муслиманске националне војне организације послату лично Дражи. У тој резолуцији се поред осталог каже:

1. Муслимани Босне и Херцеговине и целе земље саставни су део Српства...

2. Најоштрије осуђујемо усташке злочине, који су узрок свега зла међу једнокрвном браћом Србима православне и муслиманске вере...

3. Најодлучније осуђујемо све муслимане који су приступили усташама.

4. Осуђујемо све официре и подофицире муслимане који су прекршили заклетву краљу и пришли крвопији Павелићу.

5. МНВО је саставни део четничког покрета под Вашом командом.

6. Циљ покрета и борбе је чврста сарадња Срба обеју вера у борби за краља и Отаџбину, како би се створила народна држава под краљем Петром Другим на принципима демократије и социјалне правде у којој ће муслимани бити равноправни грађани...²⁸⁶

Остојић је затим пренео молбу др Поповца да се Дража једном изјавом обрати муслиманима, али је одмах додао свој коментар: „Верујем да би то имало огромног успеха међу муслиманима, али питање је како би то примили наши“. Дража је прихватио Остојићев савет да се уместо њега муслиманима обрете „наши из Лондона“. Даље, Остојић је писао о Поповчевом захтеву да се на чело једног министарства у Југословенској влади у Лондону постави муслиман. Тог муслиманског министра привремено би заступали „Срђа или Грол“, док би Поповац био његов делегат у Дражином штабу. „Поручићу му да је сад сужен кабинет, па нека мало причека“, додао је Остојић, што је Дража такође прихватио.²⁸⁷

²⁸⁵ Исто.

²⁸⁶ Исто.

²⁸⁷ Исто.

„Рад на придобијању муслимана је врло важан. Наставите свом снагом. Немци полако одлазе из Србије на Источни фронт, па да будемо спремни“, стајало је поред осталог у Дражином одговору Остојићу од 8. јануара.²⁸⁸

Остојић се овим поводом поново јавио већ после три дана: „Немци врше присилну мобилизацију око Сарајева. Муслимани беже у масама ка нама са и без оружја. Прихватимо их.“²⁸⁹

Према томе, односе између муслимана и православних условљавале су различите околности, а пре свега однос снага на терену. У целини гледано, ипак се дешавало оно што је Дража предвидео 27. априла 1941. Попут њега и водећих личности покрета, то су покушавали да спрече и многи муслимански лидери, укључујући и припаднике највиших установа исламске заједнице.

Штавише, у резолуцији од 12. октобра 1941, 50 истакнутих муслимана града Сарајева директно је оптужило Независну Државу Хрватску за изазивање међусобних покоља муслимана и православних. У тој Резолуцији се каже:

Потписани муслимани размотривши тешко стање у коме се данас налазе муслимани Босне и Херцеговине и уочивши да се стање из дана у дан погоршава, осјетили су се и као припадници своје узвишене вјере Ислама и као људи дужним да констатују слиједеће чињенице и да затраже лијека невољама, у којима се данас налазе...

Многи католици, свјесно, за своја недјела која су провођена у последње вријеме, бацају одговорност на муслимане и претстављају ове догађаје међусобним разрачунавањем муслимана и православних. Такво исто мишљење имају и неки православни у погледу одговорности муслимана. Кад се ствари, међутим, правилније и изближе упознају, види се да муслимани нијесу криви, и зато они то набацивање најенергичније од себе одбијају. Чињеница што међу починитељима разних злодјела има људи и са муслиманским именима, не може кривицу и одговорност бацити на муслимане. Муслимани су се и раније ограђивали од разних злодјела која су провођена, те је и у резолуцији на главној годишњој скупштини организације свеукупне Илмије, одржаној 14. августа 1941, унесена и ова тачка: „Са болом у души и дубоком сућути сјећамо се свих оних невиних муслиманских жртава, које недужно падоше у свим немирима, који се ових дана мјестимично догађају. Осуђујемо све оне појединце муслимане, који су са своје стране направили какав било испад и учинили какво насиље. Конста-

²⁸⁸ Самарџић, *нав. дело*.

²⁸⁹ Исто.

тујемо и то, да су такво шта могли учинити само неодговорни елементи и неодгојени појединци, чију љагу одбијамо.“

И ми сада констатијемо да је злодјела могао чинити само олош и криминални типови, којих има у свакој заједници. Констатирамо и то да ни они нису то од себе чинили док им није дато оружје, униформа, овлашћење, а често пута и наредба. Стога ни у којем случају за та злодјела не сносе муслимани одговорност, нити су им они иницијатори. Констатирамо и то, да су у сврху, да се одговорност за недјела обори на муслимане, изабљивани фес и муслиманска имена. Наиме, стављали су немуслиманима фес, који је заведен као униформа све војске, вршећи разна злодјела, којом су се приликом називали међусобно и муслиманским именима. Муслимани нису ником спремали ни мислили никаква зла. Муслимани су и у својој прошлости толерисали без разлике све вјере и ником нијесу зулума чинили. Стога се не могу ни данас муслимани претстављати иницијаторима злочина.

Како је генерал Дража Михаиловић гледао на проблем наше муслиманске браће најбоље ће се видети из следећег телеграма, који је упутио 21. јануара 1945. године Краљевској југословенској влади преко једне од својих непосредних радио-веза које је имао с њом. У том телеграму објашњен је став муслимана у решавању југословенског питања. С обзиром да је генерал Михаиловић тај телеграм послао, очигледно је да се сложио с погледима наше муслиманске браће. Изјаву муслимана потписао је један од најугледнијих међу њима. Његово име, нажалост, не можемо објавити пошто се налази у земљи. Та изјава гласи:

„Ми, муслимани Краљевине Југославије, безусловно и непоколебљиво смо за уставно-монархиски облик владавине са династијом Карађорђевића и Краљем Петром Другим на челу.

Ми смо исто тако за федеративно уређење Југославије на етничком принципу, с трима федеративним јединицама: српском, хрватском и словеначком. Како ми, муслимани живимо искључиво на српском етничком подручју, то је разумљиво, да тражимо да сви неподељени уђемо у састав српске федеративне јединице.

Што се тиче Босне и Херцеговине, ми тражимо да те покрајине, заједно са суседним српским крајевима, као и са оним срезовима у Санџаку, који и саобраћајно и привредно гравитирају Босни и Херцеговини, образују у српској федеративној јединици једну велику самоуправну област, способну за живот, и са пуном административном аутономијом. Тој области мора се, с обзиром на географски положај и саобраћајне могућности, обезбедити приступ и на море, како на југу тако и на југозападу.

У културно-просветном погледу ми тражимо да нам се као целини обезбеди пуна верско-просветна аутономија.

Како су сви наши захтеви оправдани и етнички и историски и основани на потпуно демократским принципима, то смо уверени да ће наићи на пуно разумевање у свима непристрасним круговима и српским и хрватским, и да ће муслимани овим својим ставом допринети свој прилог правилном решењу српско-хрватског питања.

Наглашавамо да смо већ и као муслимани против комунизма и против терора а за пуну и истинску демократију, у чију победу чврсто верујемо.“

Ова резолуција муслимана, достављена Краљевској влади преко генерала Драже Михаиловића, најбољи је одговор свима онима који данас настоје да прогласе нашу муслиманску браћу Хрватима а Босну и Херцеговину некаквим хрватским покрајинама.²⁹⁰

У овим тешким приликама појављују се и нетрпељивости према Исламу од неких католика. То се одражава у писању, у приватним и јавним говорима и неједнаком поступку према припадницима Ислама. То се све појављује поред разних изјава са разних мјеста у којима се говори о једнакости и равноправности двију вјера. Ове наше констатације спремни смо увијек потврдити конкретним примјерима.

Након свих констатација тражимо од свих одговорних фактора и свих муслиманских политичких представника, да се заузму:

- 1) Да се заведе стварна сигурност живота, части, имовине и вјере за све грађане у земљи без ма каквих разлика.
- 2) Да се невини свијет стварно заштити јачом војном обраном!
- 3) Да се у будуће не дозволи да се подузимају ма какве акције које ће по својој нарави изазвати побуне и крвопролиће у народу.
- 4) Да се позову на судску одговорност сви стварни кривци који су починили ма какво насиље или злодјело, без разлике којој вјери припадали, те да се најстрожије казне, као и они који су ова злодјела наређивали или за њих дали могућност.
- 5) Да се онемогући свака вјерска нетрпељивост и да се најстроже казне они који у овом погледу направе какав било доказан изгред и
- 6) Да се што прије пружи довољна материјална помоћ онима који су недужно пострадали у овим нередима ...²⁹¹

Сличне резолуције потписали су и истакнути муслимани Бањалуке, Мостара, Тузле, Бијељине, Приједора. Међутим, с друге стране, историја памти многобројније полтронске и похвалне муслиманске резолуције Анти Павелићу, Адолфу Хитлеру, Бениту Мусолинију, Хакији Хаџићу и другим окупаторима и квислинзима.

²⁹⁰ Милослав Самарџић, ФБР монитор 2013; текст Резолуције је објављен и у листу *Брајтсџиво*, за март 1956.

²⁹¹ Милослав Самарџић, ФБР монитор, 2013.

О хипокризији, лутању и неодлучности муслиманских политичара у току Другог светског рата писали су и муслимански историчари Расим Хурем, Енвер Реџић, Дервиш Сушић и др. Расим Хурем у деветој глави варијанте муслиманске политике у току рата описује некохерентност муслиманских политичара и постојање више политичких варијанти у које се Босна и Херцеговина требала уклопити.²⁹²

„Највећи дио муслиманских првака био је наклоњен политици НДХ, која је опет унутар тога била подијељена на три групе. Прву су предводили Адемага Мешић, Алија Шуљак, Хакија Хаџић, Мунир Шахиновић Екремов, Акиф Ханџић, Исмет Муфтић. Друга група, коју су предводили Осман и Џафер Куленовић из Бихаћа, Хилмија Бешлагић, Мехо Мехичић, Асим Угљен и Хивзија Гавранкапетановић, била је најутјецајнија с обзиром на то да су двојица првонаведених обављали функцију потпредсједника владе НДХ са седиштем у Бањој Луци. Такозвану трећу муслиманску политичку групацију сачињавали су Узеир Хаџихасановић,²⁹³ Асим Шеремет и Хусеин Кадић.²⁹⁴ Ова је група са још неким српским политичарима била наклоњена тој старој и упорној идеји аутономног статуса Босне и Херцеговине али сада под немачким протекторатом, што је на крају коштало и живота једног броја српских политичара (али и самог Узеирагу Хаџихасановћа – С. С.).²⁹⁵ Босанскохерцеговачки муслимани током рата наставили су лутати стварајући муслиманске милиције, међу којима се нарочито истицала она под називом Добровољачки одел народног устанка бојника (мајора) Мухамеда Хаџиефендића која је деловала у подручју тузланског базена, па све до приклањања идеји аутономне Босне и Херцеговине, чији је иницијатор био Мухамед еф. Панџа.²⁹⁶ Група предвођена Панџом залагала се за стварање Жупе Босне са сједиштем у Сарајеву, која би имала властиту војску и самосталност под протекторатом Трећег Рајха. Меморандум који је ова

²⁹² Dr Rasim Hurem, *Muslimani Bosne i Hercegovine u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, str. 319–343.

²⁹³ Узеирага Хаџихасановић је био србофил и штитио је и спашавао сарајевске Србе са којима је био у веома пријатељским односима. То га је на крају коштало главе. Усташе су га толико сурово мучили да је сав скрхан и психички и физички умро убрзо пошто је пуштен из затвора на упорни захтев делегације најутљеднијих сарајевских муслимана (*Сјоменица „Брајискиво“*, стр. 350, 351).

²⁹⁴ R. Hurem, *нав. дело*, стр. 266.

²⁹⁵ Поглавник НДХ Павелић и његове усташе нису подржавали идеју аутономије Босне и Херцеговине, а поготово под немачким протекторатом, јер су тврдили да су Босна и Херцеговина хрватске земље иако за такву тврдњу не посоје никави релевантни докази.

²⁹⁶ Та муслиманска војна јединица је називана „Муслиманска легија“, заправо добровољачка домобранска милиција која је ратовала и против четника и против партизана. Та легија је била војнички најорганизованија и наоружанија муслиманска домобранска формација у североисточном делу Босне (тузланска регија).

група упутила Адолфу Хитлеру 1. XI 1942. године с циљем стварања државе с једнаким правима за све, без обзира на вјеру, није заживио.²⁹⁷

Када је Врховна команда стигла у североисточну Босну, у јесен 1944. године, Дража је увео у оптицај и један нови елемент: верски рат против комунизма. Прецизније речено, политика вођења општег верског рата сада је само до краја дефинисана, јер су муслимани већ сарађивали са православнима и из верских разлога, знајући да је комунизам, по природи ствари, против сваке вере. Примера ради, ово је порука Мустафе Мулалића Ибрахиму Пјанићу, команданту муслиманске легије у Грачаници, послата са радио-станице Врховне команде 7. марта 1944, преко мајора Манојла Пејића, делегата Врховне команде за Централну Босну:

„Глас о твојим јуначким подвизима, као и о исправном држању грачаничких муслимана, наших истомишљеника, допрео је до Врховне команде Југословенске војске и министра војног ђенерала Драже Михаиловића, код кога се и ја налазим да му помогнем у његовом племенитом залагању за братски споразум између Срба и муслимана. Поносан твојим успесима и срећан што си успео да очуваш наше пријатељске и идејне везе у том питомом крају, хитам да те поздравим, а преко тебе и остале пријатеље, нарочито Мустафу Пурића из Жељине, Мују Буљубашића, Мурата Куртовића и Алију Кушаковића из Грапске, Хусејина Ђурића из Лукавице, Јусуфа Мустафића из Клокотнице.²⁹⁸

Све вас уверавам да сте на добром путу и да ће ваше жртве бити залогом спаса и опстанка свих исправних и честитих муслимана, као и исламског напретка у будућој Југославији. Кажи свима муслиманима да ђенерал Дража Михаиловић у име Њ. В. краља Петра Другог жели само искрен братски споразум са нама муслиманима, основан на принципима наше народне етике, наше старе бесе, чојства и јунаштва, и решење свих наших политичких, социјалних, културних и приватних проблема на основама братске узајамности. Он нам пружа руку, треба да је прихватимо у пуној извесности да је она у овој нашој општој трагедији једини фактор и гаранција мира, поретка и државности.²⁹⁹

Све друге пропаганде одбацујте јер нас заводе у нову дефинитивну пропаст. Енглеско помагање партизанима има значај комунистичког уништавања. Ко има здрав разум лако ће просудити да Југославија само као краљевина може да буде и наша и међународна стварност. Само такав поредак може нама да јамчи за опстанак ислама.³⁰⁰

²⁹⁷ Rasim Hurem, *нав. дело*, стр. 319–343.

²⁹⁸ Исто.

²⁹⁹ Исто.

³⁰⁰ Самарџић, исто.

Нека се муслимани не заваљају илузијама, које ствара та нова пропаганда, јер партизанство одводи у комунистички поредак, а онда и у очиту пропаст ислама. Чувај муслимане да у овој прилици не погреше, јер разбијеној чаши нема лека. ... Изрази моје веровање да ћемо се инш Алах скоро видети у слободи. Јавићу ти се писмом у првој прилици, а ти мени и све што знаш о насилничком одвођењу муслиманских девојака у комунистичке логоре. Теби желим јуначку срећу. Мустафа Мулалић из штаба Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини.³⁰¹

Уз муслимане и православне Дража је често помињао и католике, али то је више била формална ствар. Тако, у радиограму капетану Нешку Недићу, командату Ваљевског корпуса, од 25. децембра 1944. године, он је писао: „Месном становништву муслиманском, православном и католичком указујте пуну пажњу и заштиту. Ми овамо сарађујемо са муслиманском милицијом, која гине у нашим редовима“.³⁰²

Другим речима, многи муслимани заиста су гинули под заставом Краљевине, док са католицима то није био случај. Једну од карактеристичних наредби по овом питању Дража је послао свим командантима 11. фебруара 1945. године:

„Државна политика коју водимо иде на то да уједини све народне масе, без обзира на веру, у борби противу комунистичке тираније. Сви наши грађани су равноправни и сви подједнако уживају заштиту ЈВуО. Највећу штету општим интересима наносе оне јединице које о овоме не воде рачуна и старешине које дозвољавају пљачку било муслиманских, било католичких, било православних села. Штете од тога су неизмерне и нека свако зна да ће ово комунисти искоришћавати противу јединственог народног фронта. Свима треба да је познато, да обједињене народне снаге, без обзира на веру, су најсигурнија гаранција наше победе, јер комунисти представљају бедну мањину, уколико их ми не би ојачавали нашим поступцима.

Према радиограму који је Дража 21. јануара 1945. године послао у Лондон, муслимански прваци који су сарађивали са четницима тражили су обнову Краљевине Југославије као тројне федерације, наглашавајући: „Како ми, муслимани, живимо искључиво на српском етничком подручју, то је разумљиво, да тражимо да сви неподељени уђемо у састав српске федеративне јединице“. Њихова жеља била је да се у српској федералној јединици оснује „једна велика самоуправна област, способна за живот, и са пуном административном аутономијом“. Сматрали су да би на тај начин допринели и „правилном решењу српско-хрватског питања“.³⁰³

³⁰¹ Исто.

³⁰² Исто.

³⁰³ Исто.

МУСЛИМАНСКИ ПРВАЦИ ПРОТИВ УСТАША И БАЛИСТА

Одмах после априлског слома Краљевине Југославије 1941. године Хитлер и Мусолини дали су Анти Павелићу и хрватским усташама поред Хрватске, Славоније и Срема, још и Босну и Херцеговину у оним границама које су биле за време бивше Аустро-Угарске монархије. Користећи почетну недефинисаност окупационих зона између Немачке и Италије Павелић је покушао да окупира и Стари Рас или Стару Рашку.

Талијански диктатор Бенито Мусолини је планирао и обнову Краљевине Црне Горе у оним границама које је имала до 1915. године сматрајући је талијанским миразом и претварајући је у протекторат.³⁰⁴ Касније су Италијани настојали да то буде обновљен простор некадашње простране Зетске бановине.³⁰⁵

Немачки фашистички диктатор Адолф Хитлер је у првим месецима окупације 1941. године оставио неке неодређене границе Србије према истоку (Бугарска) и југу (Косово, Албанија, тзв. Велика Албанија). Старом Расу (Стара Рашка) или некадашњем Новопазарском санџаку остављена је гранична линија која је од 1834. године постојала између Кнежевине Србије и Отоманске империје, а то је била и граница тзв. Недићеве Србије. Због тога су после слома Краљевине Југославије вароши Старог Раса: Прибој, Пријепоље, Нова Варош, Сјеница, Нови Пазар, Тутин и Косовска Митровица остале без сталног окупатора, а и Пљевља неко време. Ово у првим месецима окупације недефинисано стање искористиће Хрвати, запараво усташе и косовски Албанци. Усташе су окупирале Прибој, Пријепоље, Нову Варош и Сјеницу. Покушали су да окупирају и Пљевља и Бијело Поље, али то нису успели. Албанци су окупирали Косовску Митровицу, Тутин и Нови Пазар. Граница између тих окупираних територија била је Дуга Пољана, докле се већ тада простирала и немачка окупациона зона.

³⁰⁴ Италијанска краљица Јелена Савојска је била кћерка црногорског краља Николе Петровића.

³⁰⁵ Зетска бановина је била просторно највећа бановина у Краљевини Југославији.

Беома је занимљиво шта је о питању окупације Старог Раса са бројним муслиманским становништвом написао познати новинар, публициста и доследни равногорац Алија С. Коњхоџић. Тада су муслимански представници на челу са муфтијом Дервиш еф. Шећеркадићем доказали Немцима и Италијанима неоправданост усташке и балистичке окупације тих делова наше земље.³⁰⁶

Коњхоџић пише: „Овакво стање унело је прилично страха међу православним становништвом ових срезова, који је радије волео да му окупатори буду Италијани, па чак и Немци, него ли Усташе и Косовари. Но, брзо су се православни снашли обратили су се својој браћи по крви, Мухамедове вјере, ради заштите од Усташа и Косовара. Санџаклије, Мухамедове вјере, примили су се те заштите. Препоручили су православнима да буду мирни и да не предузимају никакав отпор, ни у ком случају, док њих не упознаду и обавесте.“³⁰⁷

„Народни правци из Санџака, Мухамедове вјере, одмах су се састали у Пљевљима и донели две одлуке. Прва је била: да се упозоре команданти усташких и косоварских одреда у Санџаку, да би муслимански народ у Санџаку узео у заштиту православни народ, ако би исти био изложен ма којој врсти прогона; и да би се муслимански народни прваци директно жалили Хитлеру и Мусолинију на команданта.

Друга пак одлука била је:

Да се упуте две истоветне преставке, једна Хитлеру а друга Мусолинију, у којима ће муслимани из Санџака молити, да се што пре повуку из Санџака и Усташе и Косовари, који немају ничега заједничког са народом у овом крају и да Санџак окупирају што пре било италијанске било немачке трупе.

Обе су одлуке одмах извршене.“³⁰⁸

„Прва је одлука изненадила и усташку и косоварску команду. Оба су команданта изјавила, да муслимански прваци из ових срезова треба да убеде и увјере православне, да никаквих прогона ни насиља неће бити ни према коме.

Друга је одлука изненадила и Павелићеву владу и Албанску владу, јер докази и разлози у преставци били су необориви, па ма са кога се гледишта и становишта пошло. И Павелићева и Албанска влада, добиле су преписе преставке од Италијанске владе.“³⁰⁹

³⁰⁶ Алија Коњхоџић, *нав. дело*.

³⁰⁷ Исто.

³⁰⁸ Исто.

³⁰⁹ Исто.

„Павелић је одмах одлетео у Рим, да моли грофа Ђана, да се ништа не предузима по тој преставци. И Албанска влада била је послала једног свог министра, да моли грофа Ђана, да се тој преставци не придаје никаква важност, и да трупе усташке и косоварске остану у Санџаку, где су.“³¹⁰

„Ипак, и Хитлер и Мусолини су друкчије поступили. Именовали су нарочиту комисију од признатих стручњака са задатком: да одмах отиде у Новопазарски санџак – Пљевља – и на лицу места провери потписе на преставци; продискутује са потписницима наводе у преставци; допусти дискусију члановима Павелићеве и Албанске владе са потписницима преставке и о свему томе поднесе извештај. Павелићевој и Албанској влади стављено је до знања, да одреде по два стручна лица, која ће пред комисијом побијати наводе у преставци и правдати свој став – окупацију тих крајева. У врло кратком року сви су се састали у Пљевљима.

По прочитању преставке, Санџаклије, потписници исте, остали су у свему при изнетом у преставци. Ниједан странац, који је ма када умочио перо и нешто написао о Босни и Херцеговини није остао не наведен у најкраћем изводу, па био он: Немац, Аустријанац, Маџар, Италијан, Енглец, Француз, Турчин итд. Детаљније су изложена мишљења о народу у Босни и Херцеговини писаца Маџара, Аустријанаца, Немаца и Италијана. Основ, темељ преставци био је: тврђење да Хрвата од Калиновика до Дрине и од Дрине до Косовске Митровице нити је када било, нити их има у том времену 1941. године, па према томе ни Усташе немају никаквог основа да тај крај окупирају.“³¹¹

„Прешло се је на део Новопазарског санџака, који су били окупирали Косовари (косовски Албанци). Обе су сранке признале, да не говоре једним језиком. Косовари су покушали да убеду Комисију, да у исповиједању вјере чине јединство. Рахметли Муфтија Дервиш Шећеркадић убедио је Комисију, да ни у верском исповедању не чине јединство. Тврдио је Комисији, да Албанци Мухамедове вјере имају посебан вјерски обред, да припадају посебној секти, како у исповиједању Мухамедове вјере тако и тумачењу неких мјеста из Курана. Кад су чули албански делегати ово објашњење, извинили су се, жалећи што за ову разлику нису знали.“³¹²

„На основи поднетих извештаја својих чланова Комисије, Хитлер и Мусолини наредили су Павелићевој и Албанској влади, да одмах из Старог Раса – Новопазарског санџака повуку своје трупе. Наређење су извршили одмах у реду и миру.

³¹⁰ Исто.

³¹¹ Исто.

³¹² Исто.

У срезове, које су били окупирали Павелићеви Усташе, ушле су италијанске трупе.

У она три среза, који су били окупирани од стране Косовара уведена је нека врста посебне администрације, по споразуму народа у том крају, и Недићеве и Албанске владе. Како у погледу административном, тако и у погледу снабдевања и издржавања сачињавали су неку врсту аутономне области на простору Недићеве Србије.³¹³

„Овим питањем руководили су: рахметли Муниб (не сећам се више презимена), бивши претседник општине у Чајничу, родом, мислим, из околине Праче, дакле из БиХ и рахметли Дервиш Шећеркадић муфтија, члан Шеријатског Апелационог-Касационог суда у Скопљу, родом из Пљевља – Новопазарски Санџак.“³¹⁴

„Ето, др. Крњевићу и Шатрићу, како се је народ у БиХ од Калиновика до Метаљке и у Старом Расу – Новопазарском санџаку, од Метаљке до Косовске Митровице изјаснио, у добу највеће силе и власти Павелићеве Хрватске и то пред вашим највећим пријатељима – Немцима и Италијанима. Као што видите, ни данашња прошлост, ни јучерашња прошлост не привлачи народ из БиХ и Санџака да буде у једној заједници са вама Хрватима из Загреба и Загорја, већ напротив одбија га.“³¹⁵ Дакле, и без масовног-колективног покоља Срба од стране органа целокупне државне силе Павелићеве Хрватске, покоља, коме у историји човечанства нема равнот, народ ових крајева није хтео никакву посебну заједницу са вама Хрватима из Загреба и Загорја. Јасно је за свакога, да после оног страшног по-

³¹³ Исто.

³¹⁴ Исто.

³¹⁵ Стручњаци Павелићеве владе нису спорили наводе појединих страних писаца изнетих у представци, да Хрвата нема од Калиновика до Косовске Митровице. Окупацију су правдали: а) истоветним говором, којим се служе народи у Хрватској, Босни и Херцеговини и Санџаку; и б) правом наслеђа. Навели су да су они представници Независне Државе Хрватске, која је природни наследник бивше Аустро-Угарске монархије, којој је Берлински конгрес 1878 г. дао поред Босне и Херцеговине још и Новопазарски санџак. Пошто је Хрватска постала самостална 1941. године и добила Босну и Херцеговину природно је да поседује и Новопазарски санџак, да би се одлука Берлинског конгреса у свему извршила.

Представници муслиманског народа из Новопазарског санџака одговорили су: а) да су Хрвати све до 1836. године говорили својим нарочитим језиком, па су на истом и писали. Навели су, да су се све до 1836. године називали Хорвати, па и новине су им се звале Новине Хорватске. Од те године, почели су примати језик, којим народ у Босни и Херцеговини и Новопазарском санџаку говори, српски језик; па су и своје име променили, и почели се звати Хрватима, пошто их тако назива и народ БиХ и у Ст. Расу – Санџаку. Према томе, језик, којим данас говоре Хрвати у Хрватској јесте језик народа у БиХ и Санџака; а не њихов хорватски. б) По питању права наслеђа представници муслиманског народа из Санџака одговорили су да они то право данашњој Хрватској не могу признати јер, ако би то право данас и постојало, онда би наследници могли бити Аустрија и Мађарска, а никако новостворена Хрватска.

коља Срба, у коме сте ви Хрвати из Загреба и Загорја са криминалцима из других крајева, показали своје тумачење 'слободе', 'правде', 'човјечности', 'вјерске трпељивости', 'народне припадности' итд., како то ви Шатрићу сада у месецу мају 1956. године гудите кроз Ам. Хрватски Гласник, да ни речи не може бити ни о каквом посебном јединству ових крајева са вама Хрватима из Загреба и Загорја.³¹⁶

„Но, сем овог изложеног, код нас постоји и једно укорјењено убеђење, које гласи: границе сваке независне и самосталне државе међе се људским главама, а не обичном оградом по нечијим захтевима и жељама, или пак наметањима и насртајима, као што то данас чине хрватски правци у емиграцији, предвођени Др Крњевићем, Шатрићем и њима сличним.

Јаваш ага хендек вар! Алија С. Коњхоџић“

Алија Коњхоџић у наредним редовима представља циљеве националног пројекта генерала Драже Михаиловића у којем имају своје место и наши муслимани. Коњхоџић пише:

„Генерална политика Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО) била је усмерена ка 'најискренијем зближењу Срба и муслимана, како би се излечиле све ране прошлости и створиле претпоставке за хармоничан и срећан живот у новој федеративној Југославији.' Тај пројекат генерала Михаиловића гарантовао је пуну верску слободу, без наметања српског националног идентитета, затим потпуну верску аутономију, са најширим законским компетенцијама, уз гарантовање права на слободну сарадњу са осталим исламским народима. У политичком погледу била је предвиђена пуна равноправност муслимана у српској федералној јединици. Било би омогућено и стварање Муслиманског националног комитета са сједиштем у Сарајеву као и у регионалним центрима у Бањој Луци, Мостару, Тузли, Београду, Новом Пазару и Косовској Митровици. У војном погледу било је планирано организовање посебних муслиманских одреда у оквиру Југословенске војске у Отаџбини. Војно организовање муслимана генерал Михаиловић је поверио мајору Шефкету Хасандедићу. Четничка пропаганда је уверавала муслимане да су судбински везани за Србе, па су из тог разлога требали што прије да напусте политику НДХ, усташа и комуниста, нарочито због чињенице што ће, како се очекивало, Немачка ускоро изгубити рат. Као и Срби православни и Срби римокатолици (Драгиша Васић, др Стеван Мољевић, Момчило Ђујић, Ђуро Виловић, Нико Бартуловић, Силвије Алфиревић, браћа Анђелиновић и други) и Срби муслиманске вере, нарочито либерали, антиклерикалци и југословенски нацио-

³¹⁶ Коњхоџић, *нав. дело*.

налисти (често и масони), приступили су Равногорском покрету генерала Драгољуба Драже Михаиловића. Највише их је било из Херцеговине и југозападне Босне”.

Већина тих знаменитих муслимана су током трајања Краљевине Југославије били антифашисти, антيناцисти и антикомунисти, југословенски националисти и либерали – антиклерикалци. Таква идеолошка одредница стајала је и уз шире вођство Југословенске војске у Отаџбини (Равногорског четничког покрета) генерала Драгољуба Драже Михаиловића.

Иницијатива у правцу стварања муслиманских четничких одреда појавила се још у јануару 1942. у Источној Босни, када је група Срба-муслимана (др Поповац, мајор Мусакадић и други) упутила летак муслиманском народу са позивом да се бори против усташа и комуниста (партизана). Први контакт са генералом Дражом Михаиловићем др Исмет Поповац успоставио је 21. јула 1942. године, када му је саопштио да муслимани никада нису путем „неког свог квалификованог форума“ признали хрватску државу: „Мени, и као Србину и као Муслиману стало је до тога да је што више Муслимана за четнике и Равногорски покрет.“³¹⁷

Четници ослободили Лозницу 31. августа 1941. године

Извор: wikipedia

У Србији, Босни и Херцеговини и Црној Гори припадници Југословенске војске у Отаџбини или четници су ослободили од Немаца многе градове пре партизана и Црвене армије.

³¹⁷ Алија Коњхоић, Четништво је еманација српства, Споменица четрдесетогодишњице устанка на Равној гори 1941–1945, Чикаго 1985, стр. 218-219.

Четници у ослобођеном Крушевцу октобра 1944.

Извор: wikipedia

Од 1941. до 1944. године припадници ЈВуО под командом генерала Драже Михаиловића ослободили су 34 града у Србији, БиХ и Црној Гори. После рата комунистичка пропаганда и литература те акције приписивала је партизанима иако су они у то време били на простору НДХ. Тада је партизана и комуниста у Србији и Црној Гори било веома мало и били су скоро сасвим неактивни.

Четници у ослобођеном Чачку октобра 1944.

Извор: wikipedia

О четничким ослобађањима наших градова пише Иван Милошевић. „Скоро пола вијека комунистичка идеологија проглашавала је само партизане ослободиоцима и борцима против окупатора. За Југословенску војску у отаџбини (четнике) били су резервисани термини издајника, сарадника окупатора и ратних злочинаца. У Црној Гори и данас влада таква слика, али вријеме је да се и овдје саопшти нешто што нас нико није учио, односно што је скривано од нас. Наиме, партизани су градове ослобађали већином крајем рата, и то након септембра 1944. године, и то након продора Црвене армије. Међутим, од 1941. до 1944. четници под вођством генерала Драже Михаиловића ослободили су 34 града у Србији, БиХ и Црној Гори, а послератна, комунистичка литература те акције приписивала је партизанима иако су они у то вријеме били у НДХ, а њихово присуство у Србији и Црној гори било је на нивоу статистичке грешке.

У овом тексту наводимо имена 34 града које су ослободили четници. Истина о томе највише је заслуга Милослава Самарџића, уредника и директора Издавачке куће „Погледи“ у Крагујевцу. Ти подаци се могу провјерити у литератури и о томе постоји обимна архивска грађа, како у домаћим тако и страним архивима. Уз то и према аутентичним сликама из Другог светског рата, које је у својим књигама објавио Милослав Самарџић, види се како припадници четничког покрета улазе у ослобођена места од Немаца, широм Србије.“

Ево списка градских насеља која су четници ослободили од Немаца:

1. Лозница (31. август 1941)
2. Богатић (1. септембар 1941)
3. Крупань (4. септембар 1941)
4. Бања Ковиљача (6. септембар 1941)
5. Горњи Милановац (29. септембар 1941)
6. Чачак (1. октобар 1941)
7. Страгари (4. октобар 1941)
8. Љубовија (октобар 1941)
9. Пријепоље (12. септембар 1943)
10. Прибој (12. септембар 1943)
11. Зворник (17. септембар 1943)
12. Бања Ковиљача (17. септембар 1943)
13. Бијело Поље (септембар 1943)
14. Рудо (18. септембар 1943)
15. Брза Паланка (18. септембар 1943)
16. Љубовија (30. септембар 1943)

17. Бајина Башта (30. септембар 1943)
18. Нова Варош (октобар 1943)
19. Вишеград (5. октобар 1943)
20. Чајетина (10. октобар 1943)
21. Рогатица (14. октобар 1943)
22. Мајданпек (26. август 1944)
23. Кучево (28. август 1944)
24. Лесковац (31. август 1944)
25. Власотинце (31. август 1944)
26. Сврљиг (2. септембар 1944)
27. Кадина Лука (2. септембар 1944)
28. Лазаревац (3. септембар 1944)
29. Подлугови (10. септембар 1944)
30. Бреза (11. септембар 1944)
31. Пљевља (септембар 1944)
32. Ражањ (октобар 1944)
33. Варварин (октобар 1944)
34. Крушевац (14. октобар 1944)

О НЕКИМ УСПЕШНИМ ЧЕТНИЧКИМ ЕМИГРАНТИМА

Многи значајни интелектуалци и официри су успели да емигрирају у неке државе запада где су постигли успешне каријере или се доказали као способни привредници. На пример, после завршетка рата пуковници Живан Кнежевић (некадашњи шеф војног кабинета лондонске владе у егзилу) и Славко Бјелајац (командант гатачке четничке зоне) постали су предавачи на Вест Поинту³¹⁸. Како на Вест Поинту неки тамо „колаборанти“ и „фашисти“? Како? Заиста се поставља једно разумно и логично питање.

Капетан Никола Радуловић, један од главнокомандујућих официра у бици на Неретви и Сутјесци, након рата постаје високи званичник аргентинског и чилеанског министарства одбране. Невероватно за једног „фашисту“ Милорад Драшковић, човек који је био у чувеном омладинском штабу за Београд ЈУРАО 501, након рата постаје професор на Стенфорд универзитету у Калифорнији. Врло чудно да амерички универзитети примају „фашисте“ за предаваче. Слична је судбина и мајора Борислава Тодоровића, шефа за односе са страним војним мисијама при Дражином штабу – постао је професор финансија на Хелсиншком универзитету. И данас постоји награда универзитета у Хелсинкију из области финансијског посредовања и брокера која носи име „Др Борислав Тодоровић“.

Не знам да ли знате за пешадијског поручника Драгана Сотировића који је, након бега из немачког логора, пришао покрету отпора пољског генерала Комаровског. Због исказане храбрости у борби добио је чин мајора пољске војске и постао командант једног коњичког пука који се звао „Генерал Дража Михаиловић“ у знак поштовања према овом савезничком команданту. Са овим пуком мајор Сотировић је учествовао у ослобађању данашњег украјинског града Лавова заједно са јединицама црвене армије. За храброст на бојном пољу чак је добио и нека совјетска одликовања.

³¹⁸ Вест Поинт је чувена Војна академија у САД.

Ето и он је као и сви остали славни српски команданти из Другог светског рата заборављен.

Истина јесте да је Мусакадић био начелник полиције у Сарајеву. Истина је да је по избијању рата отишао на брда око Калиновика и деловао са својом четом на увезивању одбране калиновићких муслиманских села, чак и на наоружавању. Тако да у том рату села нису страдала од четника; тачно је да су га партизани заробили и тражили да пређе на њихову страну. Али он је то одбио рекавши да се заклео краљу и да не може прекршити заклетву; стрељан је у селу Обаљ код Калиновика. Ово су изrekli његови сарадници као и његов ађутант, потврдивши да та његова група никад ни према коме није учинила зло. Они можда лажу? То је потврдило и доста становника из којих места могу и навести. Из места око Калиновика.

БАЈРАМСКА ПОРУКА МУСЛИМАНИМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

О Хаџи-Бајраму 1973. године.

Алија С. Коњхоџић, уредник *Брајтсјива*

Проф. Назиф Гачовић, сарадник *Брајтсјива*

Драга наша једнокрвна браћо,

Овогодишњи мубарек дани, Хаџи-Бајрама пали су у дане велике међународне напетости и ратних сукоба, у дане испуњене злослутном неизвесношћу за судбину не само појединачних народа но и целог човечанства.

Свесни те нездраве и оловно тешке међународне ситуације у свету, а посебно стања у коме се данас нализите под комунистичким безбожничким режимом, као браћа по вери и по народној традицији, упућујемо вам ове братске речи у уверењу да ћете их правилно схватити и разумети.

Историја босанско-херцеговачких муслимана стара је неколико векова. Она је уједно и историја нашег завичаја Босне и Херцеговине, чији смо аутохтони елеменат. Судбина нам није била наклоњена и кроз неколико векова били смо, нарочито после прелаза на Ислам, између наковња и чекића. За наш завичај бориле су се две доминирајуће вере – католичка и православна, а османлијска власт настојала је да затре и једну и другу. У том верском хрвању и верским ратовима, нарочито у средњем веку, били смо на штету наших интереса, код домородаца, на страни Османлија и тешко смо се огрешили о прописе Курана, који нам тумачи да „Имање и живот нека нам буду свети и неприкосновени као што је за нас све узвишен и овај месец, данашњи дан и место на коме се налазимо. Човек је дело Божје и нека је проклет онај који то руши...“ Поистовећујући веру са нацијом и служећи ропски Османлијама ми смо се својим злочинима према становништву Босне и Херцеговине, нарочито према Србима православне вере, тешко огрешили о прописе Курана, што нам је донело тешке последице, које и данас осећамо.

Но и поред те наше послушности Османлијама ни ми нисмо били поштеђени грубе силе освајача, који се такође огрешио о Куран заборављајући да „у вери не сме силе бити“. Требало нам је дуго времена да то осетимо и да пред крај турске владавине у Босни и Херцеговини устанемо у одбрану и откажемо нашу послушност. Устанак из 1831. под вођством Хусеин-бега Градашчевића – Змаја од Босне и устанак из 1849. под вођством Али-паше Сточевића Ризванбеговића против кабадахилука турских паша и везира, речито говоре да је у тим часовима у нама проговорила наша свест о нашој народној припадности и да примањем Ислама нисмо постали Турци, нити да смо се однародили.

Наш положај под језуитском и апостолском Аустро-Угарском монархијом, којој су нас продали Турци за 52 милиона круна, био је још тежи, али борба против новог освајача добила је други вид, народносни вид, јер у тој свакодневној борби против насиља црно-жуте аждаје нисмо били сами. Уз нас су били и једнокрвна браћа Срби православне вере, који су такође били предмет најтежих прогона од стране режима, коме су у борби против Српства били најбољи измеђари наше комшије католичке вере. Ово несносно стање довело је до заједничког устанка 1882. године у Херцеговини, када су Срби православне вере под вођством Стојана Ковачевића и Петра Гунгуза и муслимани под вођством Салке Форте и браће Хајдар-бега и Ибрахим-бега Ченгића, устали да се заједнички одупру насиљу Беча и Пеште. Устанак је угушен у крви, али је у Србима православним и нама муслиманима трасирао пут заједничке сарадње у будућности, а код нас муслимана пробудио национална осећања, која су дотле била затрпана верским фанатизмом и ропским служењима туђину.

Политика Беча и Пеште била је очигледна – да од Босне и Херцеговине учини своју колонију и да српски карактер ових покрајина измени у корист Хрвата, који су одувек били мањина у Босни и Херцеговини. Да би њихов број повећала, Аустрија је приступила усељавању католика из других покрајина свога царства, које је народ прозвао „куферашима“. Уз ове католике Пољаке, Чехе, Словаке, који ће се преко ноћи прогласити „Хрватима“, дошао је и злогласни језуита патер Антон Пунтингам да у Босни и Херцеговини милом, а ако буде потребно и силом, шири католицизам, нарочито међу нама муслиманима. Када су учестали случајеви насилног католичења малодобне муслиманске деце, попут Фате Омановић из Кута, крај Мостара, мостарски муфтија Али Фехим ефендија Џабић 1899. године подигао је устанак против овог насиља на нашу верску слободу. Пошто је било случајева да су и православна деца била насилно превођена на

католичку веру, то су се Џабићевом покрету придружили и браћа Срби православне вере.

Од тог историјског догађаја односи између православних и муслимана улазе у нову фазу, у фазу отворене борбе против заједничког непријатеља ради одбране својих освештаних права и своје вере.

Против ових нечувених насиља прозелитске католичке монархије босанскохерцеговачки муслимани подносе поглавару Босне и Херцеговине Вењамину Калају, 19. децембра 1900. године, претставку, у којој се између осталог каже:

„После двадесетогодишњице окупационе управе видео је исламски народ око себе порушене џамије, разрована и разграбљена исламска гробља, уништене задужбине побожних муслимана, џамије прерушене у католичке цркве, на исламским гробљима подигнуте католичке самостане, шеталишта и марвинска сајмишта, а са исламским надгробним каменицама калдрмисане друмове...”

Две године после тога као резултат заједничке борбе једнокрвне браће против насиља Аустрије и ујеза, потписан је 1902. године и Уговор између муслимана и православних о уређењу Босне и Херцеговине, који су потписали у име православних Глигорије Јефтановић и Војислав Шола, а у име муслимана Али-бег Фирдус и Бакир-бег Тузлић. Према чл. 11–15 тог Уговора: „Народни и службени језик је српски а писмо ћирилица. Не признаје се право завичајности никоме, ко је дошао са окупацијом или после ње, па ни њиховим потомцима, макар да су и у Босни рођени“.

Ово је први случај у нашој историји да смо овако недвосмислено и категорички, пред силом, која је тада свим средствима радила да затре Српство у Босни и Херцеговини, изјавили да је језик нас муслимана српски, а писмо ћирилица, што је најбољи доказ да смо коначно рашчистили збрку појма вере и нације.

Ускоро, 20. фебруара 1903. године, оснива се друштво „Гајрет“, које је у животу нас босанскохерцеговачких муслимана одиграло значајну улогу у националном отрежњењу широких муслиманских маса. Аустрија је свим средствима покушала да у зачетку угуши акцију „Гајрета“, који је под вођством Мухамед-бега Фадилашића, а доцније Османа Ђикића, недвосмислено зацртао свој циљ и своје национално обележје: борба против прозелитизма католичке вере у Босни и Херцеговини, што чвршће идејно повезивање са Србима православне вере, национално и културно-социјално подизање широких муслиманских маса, у првом реду школске и занатлијске омладине.

Какав је био положај нас босанскохерцеговачких муслимана у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, доцније Југославији, није потребно да о томе опширно пишемо, јер смо многи савременици тих догађаја и политичког развоја новостворене државе, коју је створила победоносна српска војска на рушевинама труле и зулумћарске монархије. Када је преко штампе покренута акција на челу са Др Ником Чокорилом, уз подршку Срба муслимана, да се вође „шуцкора“ изведу пред суд за почињене злочине према Србима за време рата, сам Пашић је поручио Стјепи Кобасици, уреднику *Српске Ријечи*, да се та кампања обустави. Чокорило је ућуткан, а вођа „шуцкора“ Адем-ага Меших оста да и даље сеје семе мржње између једнокрвне браће, из ког су семена никли усташе муслимани у Другом светском рату на челу са Адем-агом Мешихем, Др Џафером Куленовићем, Алијом Шуљком и другим муслиманским изродима. Злочини муслимана усташа су велика хипотека на наше односе са браћом Србима православне вере. Да нас ништа друго не веже са Српским народом, чији смо ми огранак, због ових тешких злочина усташа муслиманске вере требали би да данас у знак кајања, да нашој браћи Србима православне вере пружимо братску руку сарадње, као што су то и наши преци радили.

Вредно је подвући, да смо од првих дана живота младе заједничке државе, били третирани као равноправни грађани са пуним верским и националним слободама. О нашем се ставу водило рачуна, и у многим крупним државним догађајима реч представника босанскохерцеговачких муслимана била је пресудна.

Данашњи положај нас муслимана под комунизмом, који нам негира нашу етничку припадност Српском народу, је неподношљив. Режим је одузео све слободе, а у последње време озаконио и некакву „Муслиманску“ нацију, која никада није постојала и која се неће одржати и поред свих напора Реис-ул-улем Кемуре и комунистичких сатрапа Авде Хума, Хамдије Поздерца и Пашаге Манџића, званог „Шпањолац“.

Драга наша једнокрвна браћо,

С ових неколико чињеница, које су историјски документоване, изнели смо вам положај нас муслимана од доласка Турака па до устоличења Јосипа Броза на власт у Југославији. Учинили смо то у најбољој намери да из ових штурих излагања извучете поуку за ваш став и рад под комунизмом, који је завео црње и теже ропство и од турског и од швапског.

Наш вам је савет држите се са браћом Србима, који нису изневерили свој народ и постали измеђари комунизма. То је утабани пут нас муслимана од наше појаве у Босни и Херцеговини. Идући тим путем жњели смо

плодове, а скретање са њега одводило нас је на странпутицу, у братоубилачке ратове.

Ако желите себи и својим потомцима лепшу будућност она се једино може обезбедити у заједници са Србима православне вере, који су аутохтони елеменат у Босни и Херцеговини као и ми. Сваки други пут води нашој пуној пропасти.

Са овим братским речима, пуним бриге за вашу судбину, и као Срби муслиманске вере, окупљени око месечног часописа *Брајтсјво* (у Канади), који тумачи ова наша осећања према вама, изузимајући муслиманске изроде – усташе и комунисте, честитамо вам ове светле празнике Хаџи-Бајрама, уз:

Бајрам Мубарек Олсун!³¹⁹ Алија С. Коњхоџић, Торонто

³¹⁹ *Сјоменица Брајтсјво 1954–1974*, стр. 463–467.

МУСЛИМАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ НА СЕВЕРОИСТОКУ БОСНЕ

(Милослав Самарџић, *Генерал Дража Михаиловић и ошћѣа
истѣорија чѣйничкоѣ ѣокрѣѣа*, 5. том, Крагујевац 2010, одломак)

У војсци Драже Михаиловића био је велики број муслимана, који су увек радије прилазили Чичи него Титу, јер је комунизам за њих увек био безбожништво.

Новембра 1943. године, као и Баћовићу, Дража је наређења о придобијању муслимана слао и другим командантима у мешовитим срединама. Капитулацију Италије септембра 1943. пратио је нагли раст комунистичког покрета, захваљујући, с једне стране, подршци западних сила, а с друге малобројности немачких јединица. Поједине области Немци су потпуно препустили формацијама НДХ, да би их ове предале комунистима, верујући да је крај рата близу и да тако у прави час прелазе из губитничког у победнички табор. Међутим, видевши да се Западни савезници неће искрцати на Балкан, Немци су с Јадрана поново кренули ка унутрашњости. Тако су страдали и муслимани, најпре током комунистичких мобилизација и реквизиција, а онда, још више, у немачким операцијама. Управо то је Дража покушавао да искористи, а карактеристичан је његов радиограм мајору Манојлу Пејићу, делегату Врховне команде за централну Босну, од 26. новембра 1943:

Настојте најенергичније да преко попа Саве (Божића – команданта Требавског корпуса – прим. аут.) ухватите што чвршћу везу са муслиманима. Сад је веома повољан моменат, кад су искусили благодет комунизма.³²⁰

Или, ово је Дражин распис свим командантима од 15. јануара 1944:

Колико год можете утичите на муслимане да се организују за отпор против комуниста... Нарочито развијте пропаганду међу муслиманима да комунисти иду против скривања жена и да жене узимају у своје редове. У Босни су масу муслиманки одвели од куће.³²¹

³²⁰ АВИИ, Ча, к. 275, рег. бр. 21/1.

³²¹ АВИИ, Ча, к. 278, рег. бр. 18/1.

Потпуковник Захарије Остојић јављао је Дражи 5. јануара 1944. како мајор Милорад Момчиловић, командант Романијског корпуса, још „од раније одржава везу са Хасаном Дедићем“, кога је назвао „личним пријатељем“, додајући: „Сви моји команданти имају упутства за рад са муслиманима“.³²²

Генералштабни мајор југословенске краљевске војске, Шефкет Хасан-дедић, био је начелник штаба 3. зборног подручја НДХ, односно домобрана. Међутим, он је потајно сарађивао са четницима иза леђа Хрвата и Немаца.³²³

Међутим, на североистоку Босне већина муслимана од тада се или борила заједно са четницима, или их макар није узнемиравала. О првом значајном успеху Дражу је известио мајор Стеван Дамјановић, командант Мајевичког корпуса, 14. јануара 1944. године:

Зелени кадар има свога вођу Нешата Топчића, муслимански учитељ. Одметнуо се од Хрвата и Немаца.³²⁴ Зелени кадар у заједници са четницима води борбу против комуниста и заштићује муслимански живаљ од комунистичких и муслиманских банди. Ако га зна Мустафа (Мулалић, члан ЦНК – прим. аут.) нека напише једно писмо за њега преко мене, али све изгледа да њима командује генералштабни мајор Шефкет Хасандедић. Са њиме ћу ступити врло брзо у везу.³²⁵

Још лепше вести Дамјановић је послао 1. марта:

Министру војске морнарице и ваздухопловства господину Дражи Ми-хаиловићу, на данашњој конференцији којој су присуствовали представници Срба и муслимана Тузланског округа, којом је приликом изражена радосна жеља да дође до искрене и братске везе, коју не би никаква сила могла раскинути. Решено је да се потпуно духовно зближимо, оружаном сложимо, да братски и искрено наступимо против свих који раде на раздору и угрожавању нашег опстанка.³²⁶

Дража је 7. марта изразио „највећу захвалност на одржаној конференцији Срба и муслимана и њиховом поздравном телеграму“, додајући: „Само братским радом можемо спасти државу и народ“. Делеша са кон-

³²² Зборник докумената НОР, том 14, књ. 3, стр. 232, 233.

³²³ Исто, стр. 276.

³²⁴ Зелени кадар је била паравојна формација муслимана на подручју Тузле у Другом светском рату. У почетку су је чинили дезертери из хрватске и немачке војске. Касније су у ту формацију улазили и други муслимани. Ову независну војну формацију су НДХ власти толерисале, јер се борила против и партизана и четника, мада су имали повремену сарадњу и са једнима и са другима. Ипак је више нагињала и сарађивала са четницима. Када су партизани убили команданта Топчагића у Модрици, почетком 1944. године, Зелени кадар се практично распао.

³²⁵ Зборник докумената НОР, стр. 279.

³²⁶ АВИИ, Ча, к. 277, рег. бр. 2/1.

ференције православних и муслимана из Тузланског округа прослеђена је Југословенској влади и Западним савезницима. Генерал Михаиловић је 11. марта тражио од Остојића „да што пре ухвати везу са Хасандедићем и да поради на погодан начин да изађу у шуму у састав наших јединица“. Такође, требало је да поручи Хасандедићу „да пошаље своје представнике у Врховну команду, где се већ налази Мулалић“.³²⁷

Ипак, Хасандедић се није одлучио на тај корак, а коначно се преломио на другу страну после говора краља Петра од 12. септембра 1944. Претходних дана Остојић је очекивао Хасандедићев долазак у свој штаб, ради договора око заједничког преузимања власти у Сарајеву.³²⁸ Због краљевог говора, дакле, од тога није било ништа. Све се чуло са радио-станице пуковника Гојка Бороте, команданта Сарајева. Међутим, М. Рајковић је потпуковнику Остојићу 24. септембра 1944. послао контроверзан радиограм: „Овамо муслимани све више наклањени нама. Мењају оријентацију сваки час“.³²⁹

На североистоку Босне, муслимани су и даље остали уз четнике. „Авди-бег пита да ли да се прими да организује летећу муслиманску бригаду са седиштем у Јањи, а за ово да му даду Немци наоружање“, писао је 6. октобра потпуковнику Стевану Дамјановићу капетан Рајо Бањичић, начелник штаба 2. групе бригада Мајевичког корпуса. Дамјановић је одговорио потврдно, напомињући да Авди-бег „пази кога прима, да му црвени и други не убаце своје људе“.³³⁰

Нешто јужније од Јање, „Жепчани муслимани“ били су у партизанима, док су од Зворника и даље, као и раније, били у усташама.

Већ 22. октобра Бањичић је писао Дамјановићу: „Немци отишли из Бијељине, муслимани траже да ми одмах дођемо“. Муслимани су се бојали упада комуниста, јер њихове снаге нису биле довољне за одбрану вароши. „Данас 22. о.м. у 16 и 30 ушао сам са војском у Бијељину и поступио тачно по Вашем наређењу. Све је у реду“, јавио је Бањичић касније истог дана, док је сутрадан Дамјановић известио Дражу:

Бијељину смо заузели и успоставили нашу власт са муслиманима.³³¹

Такође истог дана, 23. октобра, Дамјановић је наредио Бањичићу:

Командант муслиманске бригаде... да одмах мобилише и реорганизује све њихове снаге од Бијељине до Теочка. Све да окупи и сумњиве да гони.³³²

³²⁷ Исто.

³²⁸ АВИИ, Ча, к. 281, рег. бр. 3/1.

³²⁹ АВИИ, Ча, к. 281, рег. бр. 2/1.

³³⁰ АВИИ, Ча, к. 281, рег. бр. 1/1.

³³¹ Исто.

³³² Исто.

Према Уредби о формацији Југословенске војске у Отаџбини, од 1. децембра 1944, поред српске, хрватске и словеначке армије, проглашено је и оснивање Групе муслиманских корпуса. Као командант Групе муслиманских корпуса наведен је „ђенерал Ђерзелез“.³³³

То је био псеудоним Мухамед-бега Прељубовића, команданта 6. муслиманског корпуса Југословенске војске у Отаџбини, јединог из Групе муслиманских корпуса за који се зна да је заиста основан, децембра 1944, у области Мајевице.³³⁴ Начелник штаба 6. муслиманског корпуса био је Абдулах Мула Османовић (у неким документима: Рамановић). Корпус се састојао од 1, 3. и 6. муслиманске бригаде, којима су командовали Абдул-гафар Накичевић, Нурија Хасанбеговић и Хато Карић.³³⁵

Док је формирање корпуса било у току, 27. децембра 1944, потпуковник Дамјановић је известио Дражу:

Муслимани се добро држе. Прељубовић је са Бањичићем доле, а начелник његовог штаба са мном. Формирамо муслиманске бригаде, али тешко иде скупљање, јер су се по групицама разбегли.³³⁶

Абдулах Мула Османовић је после неколико дана честитао Дражи Божић:

Господину министру Дражи Михаиловићу. У име муслимана са територије Мајевичког корпуса Југословенске војске у Отаџбини и своје лично, честитам Вам празник Христовог рођења, да под славном круном Карађорђевића и Вашим мудрим вођством ускоро доживимо пуну слободу у демократској Краљевини Југославији. Истичем пример братске сарадње муслимана на Мајевници са православном браћом и позивам све наше старешине као и сву браћу муслимане да овим путем пођу.³³⁷

Честитка је расписом пренета свим командантима. Дража је одговорио Османовићу 7. јануара 1945:

Најсрдачније и братски захваљујем начелнику штаба 6. муслиманског корпуса брату Абдулаху Мула Рамановићу (Османовић) и свој браћи муслиманима на његовој честитци за божићне празнике, нека да Бог да се све наше жеље испуне на срећу нашег народа.³³⁸

³³³ Зборник докумената НОР-а, том 14, књ. 4, стр. 430–432.

³³⁴ Не могу а да посебно не споменем Мухамеда Прељубовића, члана четничког Централног националног комитета, којег је у децембру 1944. године сам Дража Михаиловић именовао за команданта свих четничких муслиманских јединица у оквиру Српске, Хрватске и Словеначке армије. (АВИИ, Ча, к. 6, рег. бр. 26/1, Наредба начелника штаба Врховне команде за 20. јануар 1945.)

³³⁵ Зборник докумената НОР-а, стр. 700.

³³⁶ Исто.

³³⁷ АВИИ, Ча, к. 297, рег. бр. 23/1.

³³⁸ Исто.

Честитку за Српску Нову годину потписали су заједно Дамјановић и Османовић, а одговорили су им, 18. јануара, Дража и Прељубовић, који се налазио у Врховној команди:

Мухамед-бег Прељубовић и Чича, обојица заједно, захваљују на лепој честитци о Новој години, која је и делима доказана. Уверени смо да ћемо у Новој години остварити све наше идеале и слободу нашег народа, за слободу сваког појединца. Братски поздрав Чика Дража и Прељубовић.³³⁹

Да је и после два и по месеца све било у реду, видимо из Прељубовићевог радиограма Османовићу од 26. марта 1945:

Чича и ја смо сретни када смо прочитали твој извештај од 11. марта о.г. Овим путем ти потврђујем пријем твога писма. Материјална средства ћемо послати када се отвори канал. Твој рад је одличан и веза са Леком (Дамјановићем – прим. аут.) нас оба двојицу одушевљава. Констатујемо Чича и ја да је веза између муслиманских и православних јединица најбоља на Мајевици.³⁴⁰

У међувремену, комунисти су непрекидно понављали да четници кољу све муслимане на које наиђу. Када су четници заузели Кладањ, објавили су да је ово место потпуно спаљено и да у њему више нема ни једног живог муслимана. Зато је Дража 24. децембра 1944. послао деманти из Кладања, преко мајора Певеца, саопштавајући:

Срећни смо да можемо да објавимо да није пала ни једна длака са главе ни муслиманима ни другом становништву како у Кладању тако ни у другим областима којима влада Југословенска војска у Отаџбини.³⁴¹

Истог дана Дража је обавестио Певеца да је Кесеровићу „пришао један батаљон муслимана под командом поручника Феризовића“. А пуковнику Мирку Лалатовићу Дража је 1. јануара 1945. писао:

Прешао сам са јачим снагама кроз Кривају и задовољан сам држањем муслимана и католика. Свуда беже од комуниста, па су тако побегли и од нас, али су се вратили на први наш позив.³⁴²

Из Копривне, 14. јануара, Дража шаље радиограм капетану Илији Жутићу, команданту Кладањске бригаде, наводећи да је „задовољан ситуацијом“ на његовом терену. Жутићу је наређено да „продужи рад са муслиманима“.³⁴³

³³⁹ Исто.

³⁴⁰ АВИИ, Ча, к. 297, рег. бр. 25/1.

³⁴¹ АВИИ, Ча, к. 301, рег. бр. 5/1.

³⁴² АВИИ, Ча, к. 297, рег. бр. 23/1.

³⁴³ Исто.

У Грачаници, муслимани су се борили заједно са четницима до 25. фебруара, када су пришли партизанима. Мајор Младен Младеновић, командант Јужноморавског корпуса, тада је известио о „издаји муслимана“.³⁴⁴

У области Градачца, муслимани су се налазили под командом мајора Николе Калабића, до 11. марта 1945, када су комунисти заузели и ово место.

Пуковник Петар Симић, командант Северне групе босанских корпуса, известио је Дражу 31. децембра 1944. да су се на терену Озренског корпуса неке муслиманске јединице „пријавиле за сарадњу са нама и одмах ступиле у борбу“. Радиограмом од 4. јануара 1945. године прецизирао је да је код Сребреника заједно са четницима партизане нападало и 400 муслимана.³⁴⁵

*Генерал Дража Михаиловић, чланови америчке мисије
и муслимани у Босни 1944.*

Извор: НСПМ, 2013.

О ситуацији на територији Требавског корпуса Дражу је 6. јануара 1945. године известио потпоручник Душан М. Спајић, предратни саветник министра унутрашњих послова. Њега је Дража раније послао на Требаву, као свог обавештајца. Спајић је писао: „Муслимани, у тежњи да избришу утиске из 1941. године, када су се солидарисали са Хрватима, труде се да се сада покажу већим Србима но што смо и ми сами. У томе циљу гледају на свакоме кораку да изазову сукобе са Хрватима. Наши људи – борци, не увиђају да нам то не иде у корист, спремни су да у томе погледу вазда сарађују са муслиманима па ма и на штету опште ствари. Тако је пре извесног време-

³⁴⁴ Зборник докумената НОР-а, том 14, књ. 4, стр. 776.

³⁴⁵ Исто, стр. 712, 718.

на између усташа, којима је преко дана био слободан долазак у Модричу, и муслимана које су усташе тако покушале разоружати, избио сукоб. Вештим настојањем муслимана умешали су се и наши у овај сукоб и убили четири усташе. То је довело до затегнутог стања између нас и усташа у Посавини, те су усташе побиле неке наше људе у Шамцу, Црквини и Милошевцу.³⁴⁶

Током Другог светског рата највећи број војно способних муслимана налазио се у нацистичким формацијама. Само кроз две СС дивизије, „Ханцар“ и „Кама“, прошло је око 30.000 муслимана из Босне и Херцеговине (у тим непријатељским формацијама било је и муслимана из Старог Раса или Санцака – С. С.). Скоро толики број муслимана служио је у усташама, домобранима, зеленом кадру и локалним милицијама. Тако је бројно стање од по неколико хиљада муслимана у четничким и партизанским редовима, пре последње фазе рата било мало.

На територији тзв. НДХ, осим у појединим случајевима, није било једнонационалних јединица. Тек током 1944. године формирана је група муслиманских корпуса која због тешког стања није имала нека озбиљнија ратна дејства. Многи муслимани, посебно у Западној Босни, сарађивали су са јединицама ЈВуО и штитили српско становништво од напада усташа и острашћених сународника.³⁴⁷

Спајић даље наводи да је прота Саво Божић успео да изгради добре односе са муслиманима, али да их неодговорни појединци кваре. Тако, у Кожуху је на пазарни дан на улици убијен један муслиман, док је неколицина опљачкана. Зато су они престали да долазе, па се у Требавском корпусу осетио недостатак муниције, „коју су углавном на пијак доносили муслимани“. Починиоци убиства и плачке били су познати, али против њих још ништа није било предузето. (Из исте књиге, 5. том.)

Петар Ђокић, један од четника Требавског корпуса који је доспео у емиграцију, о напорима проте Божића поред осталог је записао

„Мухамед-бег Прељубовић (ђенерал Ђерђелез) је од старе и врло угледне муслиманске беговске куће у семберском селу Драгаљевцу. У лето 1941. године усташе су наредили да се сви пунолетни мушкарци у селу јаве усташкој команди, након чега је требало да као таоци буду одведени у тек основани Јасеновачки логор. Мухамед-бег је изашао пред усташког заповедника и својом главом и чашћу гарантовао за те људе, након чега су сви пуштени. Тај часни човек је тако од сигурне смрти спасио пар стотина својих православних сународника. Користећи свој утицај на хрватске вла-

³⁴⁶ Исто, стр. 555.

³⁴⁷ Исто.

сти, све време рата је одржавао везе са ЈВуО, да би им на крају, као искрени монархиста, и отворено приступио.“³⁴⁸

У првом плану је др Исмеј Појовац са шајкачом и кокардом, а поред њега је генерал Дража Михаиловић, између њих је Мустафа Мулалић, иза њега Лука Балетић и лево иза Исмеја је Ибрахим-беј Приђиловић (снимљено у Босни 1944). Извор: М. Самарџић, Албум Генерала Драже

Слике Драже с народом, али и ратне фотографије четничког војводе београдски *Телеграф* је објављивао у претходном периоду. Али, на конкурс писца Милослава Самарџића да се нађе слика Јосипа Броза Тита с народом пре рата још нико није одговорио. Што би се рекло: „Слика нема, па нема“. Чак је назначено да то не мора бити слика са српским цивилима. Нека буде, на пример, с муслиманима. Ако су муслимани заиста подржавали комунисте? Да ли је Броз бар једном посетио неко муслиманско село, насеље, кућу... Где је слика? – питао се историчар Милослав Самарџић.³⁴⁹

Генерал Дража Михаиловић јесте добро стајао са муслиманима. Имао је муслиманске јединице које су се бориле с њим раме уз раме, као што је била Авди-бегова Летећа четничка бригада чија је команда била у Јањи код Бијељине. Муслимани нису подржавали комунизам, јер су били верници, а знали су да је комунизам безбожништво.

³⁴⁸ Сјоменица „Брајсџива“ 1954–1974, стр. 408.

³⁴⁹ М. Самарџић, Албум генерала Драже.

НАЦИОНАЛНИ САСТАВ ЈВуО

После скоро шест година крвавих борби и десетине милионских жртава и тешко процењиве материјалне штете, 9. маја 1945. фашистичка Немачка је потписала безусловну капитулацију. Тиме је био завршен Други светски рат. Оружје је коначно ућутало. Свет се ослободио страха и ратних ужаса. Морало се кренути у брзу и одлучну обнову порушених земаља. Разорена Европа одушевљено је дочекала крај ратних страха и славила тешко стечену слободу. Трагична ратна искуства мирила су некада зарађене народе и сви су кренули путем опште обнове и стварања новог квалитетнијег и хуманијег друштва. Свима је рата, разарања и крви било преко главе. Али није у свим земљама било баш тако. У новој комунистичкој Југославији барутни дим је и после обуставе ратних дејстава замаљивао многе крајеве. Крвави и немилосрдни обрачун са преосталим припадницима побеђене краљевске војске трајао је још дуго. Преостале групе и појединци место предаје и понуђене лажне амнестије у страху за сопствене животе потражили су очајнички спас у планинским скровиштима где су прогоњени као звери хватани и одмах убијани од потерних одељења Озне. Тек по завршеном рату започео је прави обрачун са идеолошким противницима, монархистима, а као главни непријатељи новог комунистичког друштва означени су бивши припадници равногорског покрета и ЈВуО. Тада је започела хајка на идеолошке противнике која не престаје ни седам деценија после Другог светског рата а мрцварење давно побеђеног непријатеља и даље је актуелно. Послератни режимски историчари су све своје снаге усмерили у доказивање непријатељског деловања ЈВуО. На првом месту истицали су да је ЈВуО за време рата сарађивала са окупатором и на тај начин доказала своју припадност фашистичком блоку. Професионални режимски „антифашисти“ измишљањем фашизма у Србији и његовим везивањем за ЈВуО покушали су да дају легитимитет употребе свих средстава репресије, јер, забога, против злогласног фашизма све је дозвољено и оправдано. У напорима да докажу сарадњу ЈВуО са окупа-

тором прикривани су, фалсификовани и искривљено приказивани многи ратни догађаји.³⁵⁰

Други негативан и посебно истицан елемент деловања ЈВуО су злочини учињени највише према несрпском становништву у току рата. Грађански рат је по правилу много крвавији од класичног јер је ратом захваћена цела територија земље са комплетним становништвом. Нико није изузет, поштеђен нити заштићен. У таквим околностима увек су могуће неконтролисане и самовољне осветничке и злочиначке акције појединаца или група. Такви појединачни неконтролисани злочини, извршени без знања и дозволе виших команди, направили су велику штету ЈВуО. Сталним истицањем појединих, више усамљених, примера злочина (Вранић, Друговац, Топола...) доказивана је злочиначка природа ЈВуО. Без даљих анализа и следа каснијих догађаја вешто се замагљивала истина о тим догађајима. За сваки извршени злочин, чим се за њега сазнало у Врховној команди, издана су наређења вишим командама да сваки овакав случај испита, процесиура по важећим војним законима и починиоце најстроже казни!³⁵¹

Комунистичка/бољшевичка револуција својим идеолошким програмом била је непомирљиво супротстављена постојећем монархистичком демократском парламентарном поретку који су баштинили и бранили припадници краљевске војске. Комунисти су оружани устанак и слободарско народно расположење од самог почетка усмеравали на подизање бољшевичке револуције што је довело до трагичне поделе у српском друштву. Сукоб идеологија већ у доба устанка отупило је устаничку оштрицу и довело до отвореног међусобног непријатељства. Уместо на окупатора, пушчане цеви српских устаника све чешће су биле уперене у груди идеолошки супротстављених сународњака. Тако је започела највећа српска трагедија. За окупаторе и сваковрсне унутрашње непријатеље је било важно: усмерити Србе на Србе.

На крају као четврти „оптужујући“ елемент комунистички историчари су ЈВуО означили као националистичку и великосрпску творевину. За такву тврдњу морали су да прикрију стваран национални састав ЈВуО.

Вишедеценијским тумачењем и писањем комунистичких историчара створена је искривљена слика о националној припадности бораца ЈВуО. Вештом злоупотребом историјских извора и заменом теза развијана је теза да су припадници Равногорског покрета и ЈВуО били искључиво српски националисти. Истине ради, Срби као најбројнији народ у Краље-

³⁵⁰ Бранко М. Јевтић, *Национални сасијав Југословенске војске у Ошацибини*, Српски културни клуб, 2. септембар 2013.

³⁵¹ Исто.

вини, уз то традиционално наклонен монархији, слободарски и војнички васпитаван био је најзаступљенији у редовима ЈВуО.³⁵² То је било сасвим логично. Па и у партизанима је била велика већина Срба.

Југословенска војска у Отаџбини, као непокорени део Југословенске краљевске војске није признавала капитулацију, наставила је герилски (четнички) облик ратовања по старим војним законима и важећим уредбама. По тим законима сви војни обвезници Краљевине Југославије, без обзира на националну или верску припадност, имали су иста права и обавезе. Нико није постављао нити условљавао националном припадношћу улазак у редове ЈВуО него се, напротив, сматрало да је то обавеза сваког војног обвезника, јер заклетва се полаже само једном и под једном заставом. Не постоји ни један једини документ ЈВуО у коме се у негативном или у било ком смислу поставља питање националне припадности војника. Одбрана и ослобођење Југославије и свих њених народа био је и остао главни задатак и циљ ЈВуО.³⁵³

У војном законуку је писало да је сваки војни обвезник који у случају рата или ратне опасности пређе у неку другу непријатељску формацију тим чином извршио класичну издају, а уколико је вођа непријатељске формације странац онда се то сматрало за велеиздају. Можемо замислити како би рецимо британска војска третирала своје војне обвезнике да су у случају рата приступили другој зараћеној страни и борили се против британске монархије.³⁵⁴

Треба истаћи да нису сви народи са истим одушевљењем стали у одбрану окупиране Југославије. Неки нису имали симпатија за југословенску идеју и заједништво. Они су после капитулације Краљевске војске и окупације земље искористили прилику за остварење својих националистичких тежњи.

Сви они који су, без обзира на националну или верску припадност, остали верни заједништву и Краљевини Југославији, а нису прихватили комунистичку и фашистичку идеологију, приступали су у редове Југословенске војске у Отаџбини. Све време рата ЈВуО није променила свој став о заједништву и на све начине је спречавала сепаратистичке и националистичке активности у својим редовима. Декларација са Светосавског конгреса (27. јануара 1944) дакле, у претпоследњој ратној години, недвосмислено доказује непромењене идеје и јасне тежње за очување Краљевине Југославије. Вишенационални састав Централног националног комитета

³⁵² Исто.

³⁵³ Исто.

³⁵⁴ Исто.

довољан је доказ да ЈВуО (а и само име то говори) и политичке странке које су подржавале монархију нису били носиоци ни великосрпске ни било које друге националистичке идеје, како то желе да прикажу комунистички историчари.³⁵⁵

Ради подсећања прилажем национални састав председништва Централног националног комитета (ДМ):

Председник – др Живко Топаловић (Србин)

Потпредседници – Радомир Јанковић (Србин), Антон Крејчи (Словенац), Владимир Предавец (Хрват), Мустафа Мулалић (Муслиман), Велимир Јојић (Србин из Црне Горе), Димитрије Лазаревић (Србин)³⁵⁶

Треба истаћи да је ЦНК састављен од представника различитих политичких странака антифашистичке, антикомунистичке и прозападне оријентације а национална припадност чланова није била одлучујућа.³⁵⁷

Организација ЈВуО је урађена по предратним мобилизацијским плановима Краљевине Југославије. Међутим, због рата и новонасталих окупационих подела она је спровођена у нешто измењеним околностима. Током 1942. године приступило се формирању крупнијих војних јединица, корпуса, са јасно одређеном територијом односно зоном одговорности. Корпуси, а нешто касније групе корпуса, нису се развијали и дејствовали на исти начин у свим деловима окупиране земље. Изузев у неколико случајева, ЈВуО није стварала једнонационалне јединице нити је за то било потребе.

На територији злогласне Независне Државе Хрватске усташе су направили многе тешке злочине над српским становништвом па је на тим просторима било много теже успоставити пољуљано међунационално поверење. Врховна команда је улагала велике напоре да се неповерење између Хрвата, Срба и муслимана превазиђе и спречи међусобне сукобе. Прва војна једнонационална јединица помиње се у почетној фази „Мостарскојабланичке операције“ (Битка на Неретви или тзв. 4. офанзива). Тада је, још у фебруару 1943. године, у саставу Коњичке групе дејствовао Бјелимићки муслимански батаљон.³⁵⁸

(...)

У политичком раду равногорске организације најистакнутији муслимански лидери били су: Мустафа Мулалић из Ливна, члан Централног националног комитета, и муфтија пљеваљски Дервиш Шећеркадић, потпредседник Националног одбора Црне Горе.

³⁵⁵ Исто.

³⁵⁶ Исто.

³⁵⁷ Исто.

³⁵⁸ Исто.

„Муслимански борци су распоређивани у јединице заједно са борцима других националности. Дража Михаиловић је поставио мајора Фехима Мусакадића из Сарајева за команданта свих бораца муслимана у ЈВуО. Поменућу само неке истакнутије активне старешине ЈВуО муслиманског порекла: Прељубовић Мухамед-бег командант групе муслиманских корпуса, Накичевић Абдулграфар командант Прве бригаде Шестог муслиманског корпуса, Хасанбеговић Нурија командант Треће бригаде Шестог муслиманског корпуса, Карић Хато командант Шесте бригаде Шестог муслиманског корпуса, Прељо Вејсиљ командант муслиманског батаљона Невесињске бригаде, Берберовић Мустафа предратни председник Благаја командант батаљона, Рамановић (понегде пише Османовић – С. С.) Мулас Абдулах начелник штаба Шестог муслиманског корпуса, капетан Ровчанин Хусеин командант Коморанског муслиманског четничког одреда, наредник Узуновић Јусуф командант четничког одреда код Коњица, мајор Хасандедић Шефкет, поручник Ченгић Омер-бег и потпоручник Ченгић Хамдија организатори јединица у околини Мостара, капетан Прашовић Ђамил³⁵⁹ вођа муслимана у Сјеници и други.“³⁶⁰

На територији НДХ, осим у појединим случајевима, није било једно-националних јединица. Тек током 1944. године формирана је група Муслиманских корпуса која због тешког стања није имала нека озбиљнија ратна дејства. Многи муслимани, посебно у западној Босни, сарађивали су са јединицама ЈВуО и штитили српско становништво од напада усташа и острашћених сународњака.

„Муслимани су били активни у Равногорском покрету и у јединицама ЈВуО и у другим крајевима земље; рецимо управник болнице Другог равногоorskог корпуса био је хирург Хоџић др Мехмед, а геометар Реџић Назиф на командним задацима у Ражањској бригади Делиградског корпуса. Лични пратилац капетана Драгослава Рачића команданта Церско-мајевичке групе корпуса био је Амзић Наиф а ађутант капетана Јездимира Дангића Гицо Сулејман.“³⁶¹

³⁵⁹ Капетан Ђамил Прашовић је био командант муслиманске милиције у Сјеничком срезу. Његова милиција је заједно са четницима учествовала у борбама против партизана у Лимској долини. Никада Прашовићева милиција није имала отворен сукоб са ЈВуО ни са локалним четницима. Само је једном Моравичка четничка бригада под командом капетана Катанића напала муслиманско село Фијуљ код Сјенице, али је тај напад локално становништво успело да одбије. Уствари, тај сукоб су изрежирали комунисти, на челу са Миладином Радуловићем, како би се завадили муслимани са суседним Србима православцима на подручју Ивањице и суседног Штавља са којима су имали добре комшијске и пријатељске односе.

³⁶⁰ Бранко М. Јевтић, *нав. дело*.

³⁶¹ Исто.

„При Команди Јужне Србије (Горски штаб 110) деловао је Јабланички корпус који је обухватао до 1943. године два среза, јабланички и гњилански. Нешто касније, територија гњиланског среза је припала новоформираном Првом косовском корпусу. За нашу причу занимљив је податак да је Јабланички корпус једини у Србији имао једнонационалне јединице. Ради се о Арнаутској бригади „Хоџа Зејнели“ и Гајтанској бригади. Обе ове бригаде су у свом саставу имале Албанце. Командант бригаде „Хоџа Зејнели“ био је наредник Ариф Демировић, а нешто касније команду над овом јединицом преузео је поручник Јован Лабус. Један од малобројних запамћених старешина из Гајтанске бригаде био је и командант батаљона Муса Јушковић. Припадници ових јединица албанског порекла и њихове породице су били изложени двоструком терору, и од својих сународњака балиста и од партизана.“³⁶²

³⁶² Исто.

БИОГРАФИЈЕ НАЈПОЗНАТИЈИХ СРБА МУСЛИМАНА У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ И ЈЕДИНИЦАМА ЈВуО

Овом приликом, у овом другом издању, представићемо биографије најпознатијих припадника и сарадника Равногорског покрета и јединица ЈВуО.

То су: публициста и новинар Мустафа Мулалић, мајор Фехим Мусакадић Муса, лекар др Исмет Поповац, судија Мујо Пашић, академик проф. др Мехмед Беговић, новинар и публициста Алија С. Коњхоџић, новинар Смаил-ага Ђемаловић, хафиз Мухамед еф. Панџо, трговац Хасан-ага Звиздић, капетан Ђамил Прашовић и хоџа и капетан Хусеин Ровчанин.

МУСТАФА МУЛАЛИЋ

Мустафа Мулалић из млађих дана

Извор: Н. Жутић, *Мустафа Мулалић – Србин мухамеданац*

Мустафа Мулалић је рођен у Ливну 1898. године, тадашња Аустро-Угарска, а умро је у Сарајеву 1983. године, где је и сахрањен.³⁶³ Мулалић је био политичар и публициста из Босне и Херцеговине и један од познатих вођа и идеолога Равногорског покрета и члан политичког дела Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини.³⁶⁴ По идеолошком и политичком опредељењу је био радикал, али је нешто касније био као народни посланик Југословенске народне странке (ЈНС) за време Краљевине Југославије. Пре рата био је службеник у београдском листу *Соколски иласник*. У Ливну је завршио основну (мектеб – основна верска школа код муслимана) и трговачку школу. Још током школских дана код њега се, како је сам наводио, „будила свијест да припада српском племену“. Наводећи како му је и отац био србофил, у својим мемоарима упозорава да његово српство није било политичко нити интересно, већ искључиво идејно и културно, обликовано под утицајем српске књижевности, српских путујућих позоришта, српских музичких капела и других српских друштава.

Мустафа Мулалић се био пуно zaloжио и најзаслужнији је за градњу „Дома Османа Ђикића“ у Ливну 1927. године. Он је тада био и комесар те општине. Од 1934. до 1936. године је секретар Народне скупштине у Београду. Објавио је 1936. године веома запажену књигу *Оријент на Западу* која је била посвећена савременим културним и социјалним проблемима муслимана у Краљевини Југославији.

Након Шестојануарске диктатуре, 1929. године, Мулалић се укључио у политички живот Краљевине Југославије. То му је осигурало два мандата у Народној скупштини у Београду, где је заступао политику Југословенске радикално-сељачке демократије. Био је члан Југословенске националне странке (ЈНС) и њен посланик за срез Ливно 1931. и 1935. године у Скупштини Краљевине Југославије.³⁶⁵

Мустафа Мулалић је био потпредседник четничког Централног националног комитета (ДМ), тј. заменик Драже Михаиловића. Био је и потпредседник Равногорског светосавског конгреса у селу Ба, 28. јануара 1944. године, који је требало да буде пандан комунистичком тзв. Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу.³⁶⁶

³⁶³ Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, Sarajevo, str. 277, 278; Mensur Seferović, *Armija za jedno ljeto*, Sarajevo 1999, str. 87.

³⁶⁴ О Мустафи Мулалићу је у неколико књига опширно и документовано писао наш познати историчар др Никола Жутић.

³⁶⁵ Београдски лист *Време*, 17. мај 1927; 10. новембар 1931; 26. јануар 1936.

³⁶⁶ E. Redžić, *нав. дело, сѝр. 277–278*; M. Seferović, *нав. дело, сѝр. 187*.

Мустафа Мулалић је душом и срцем остао до краја на четничкој страни, иако су многи четници већ били свесни да је њихов покрет у распадању. Мулалић је крајем јануара 1945. године дао у „име Муслимана Босне и Херцеговине“ декларацију да се „Муслимани желе одредијелити за Федеративну Југославију на чијем челу ће бити Петар II Карађорђевић“.

Од лета 1944. године Мулалић је члан и Извршног одбора Централног националног комитета (ЦНК).

*Мустафа Мулалић у Дружном светском рају,
члан Извршног одбора и његов председник ЦНК ДМ*

Извор: Wikipedia

Мулалић је у листу *Истиок* у мартовском броју од 1944. године објавио „Поруку ђенерала Драже Михаиловића Муслиманима широм Југославије“. У тој поруци, Дража Михаиловић каже да „Муслимани стварају свој будући положај у новој долазећој држави управо сарадњом са Југословенском војском у Отаџбини и борбом против заједничког непријатеља ударају темеље своме положају“. Венерал Михаиловић, наставља Мустафа, муслиманима поручује „да ће бити равноправни и једнаки пред свим законима, да ће имати грађанске слободе, вјерске слободе, имовинске слободе, итд.“³⁶⁷ Дража, међутим, јесте добро стајао с муслиманима и имао је муслиманске јединице које су се бориле с њим раме уз раме, попут Авди-

³⁶⁷ АВИИ, Београд, к. 226, 10/6-1; *Истиок*, глас југословенских Муслимана бр.7, Слободне српске планине.

бегове Летеће четничке бригаде.³⁶⁸ Муслимани нису подржавали комунизам, јер су били верници, а знали су да је комунизам безбожништво.³⁶⁹

О Мустафи Мулалићу Дервиш Сушић пише даље: „Мулалић је пре рата био посланик Народне скупштине Краљевине Југославије, а шеф му је био радикал др Милан Стојадиновић, чија коалиција је окупљала већину Срба, муслимана и Словенаца. Комунисти су после осудили Мулалића на вишегодишњу робију, а у оптужници је писало да је он Србин муслиманске вере.“³⁷⁰

Мулалић је из Дражиног Централног националног комитета, 7. марта 1944. писао Ибрахиму Пјанићу из Грачанице у Босни: „Нека се муслимани не завањају илузијама које ствара та нова пропаганда, јер партизанство одводи у комунистички поредак, а онда и у очиту пропаст ислама“. Он наставља: „Кажи свима муслиманима да ђенерал Дража Михаиловић у име Њ. В. Краља Петра II жели искрен братски споразум с нама муслиманима, основан на принципима наше народне етике, наше старе бесе, чојства и јунаштва, као и решење свих наших политичких, социјалних, културних и приватних проблема на основама братске узајамности.“³⁷¹

У једном другом писму насловљеном Муслиманима у НДХ, Мулалић пише како је једини фактор мира, поретка и сугурности Дража Михаиловић. Он 15. јула 1944. године пише: „Окупљајте се сви у једно стадо, муслиманско стадо“, које ће, Мулалић је уверен, кренути за предводником Дражом Михаиловићем. Он позива Муслимане да се прикључе четничким јединицама: „Зато дођите што прије овамо да се увјерите у добронамјерност свих Срба, а нарочито да се увјерите да је ђенерал Дража Михаиловић уистину наш најдобронамјернији муслимански пријатељ.“³⁷²

Својим деловањем у четничком покрету упорно је Мулалић радио на придобијању муслимана за борбу против комунизма и партизана, истичући великосрпску идеју и монархистичку Југославију. Према Мустафи Мулалићу „једино рјешење за Муслимане је њихово прикључење српској федерацији“.

Након пропасти четничког покрета, Мулалић се предао властима Демократске Федеративне Југославије у Београду. Осуђен је као четнички идеолог на шест година затвора које је одлежао у београдској Главњачи. На робији је уживао велики углед и поштовање од стране других затворе-

³⁶⁸ Команда бригаде је била у Јањи код Бијељине.

³⁶⁹ Дервиш Сушић, *Парерјон*, Сарајево 1980, стр. 95, 96.

³⁷⁰ Телеграф.рс, 27. август 2013.

³⁷¹ Дервиш Сушић, *нав. дело*.

³⁷² Исто.

ника. Након рата и одлежане казне радио је као трговац у једном сарајевском предузећу и више се никада није политички декларисао. Умро је у Сарајеву у децембру 1983. године. Сахрањен је 26. децембра 1983. године испред Бегове џамије у Сарајеву. Мулалић је до краја живота остао доследан својој равногорској идеји. Био је активан члан покопног друштва „Бакије“ у Сарајеву. Написао је неколико романа, али они никад нису штампани, већ се налазе у Гази Хусревбеговој библиотеци у Сарајеву.

Активно је сакупљао народне песме, које никад није публиковао, а његова рукописна заоставштина сачињена од 10 томова, писаних на писањој машини, под називом „Југословенска мекамска музика“, чува се у Хисторијском архиву у Сарајеву. Хисторијски архив у Сарајеву је 2013. године објавио део његове рукописне заоставштине под називом „Нове кајде за старе севдалинке“ (приредио: Сејдалија Гушић), у којој се налазе нотни записи и текстови севдалинки. Такође је значајан његов рукопис „Кратка монографија народног инструмента који је бачен у заборав“, посвећен сазу, који се такође чува у Хисторијском архиву у Сарајеву. Тај чланак је објављен у књизи *Саз у Босни*, чији је аутор Шукрија Трако (Институт севдаха, 2003).

После слома Краљевине Југославије у априлу 1941. године Мулалић је остао да живи у Београду у ком се повезао са неким официрима Југословенске војске у Отаџбини. По једној верзији је са њима побегао на Равну гору, а по другој је отишао сам. После његовог одласка вођење Муслиманског центра у Београду преузео је Абдулах Кемура. Кемуру су комунисти одмах без суда стрељали по ослобођењу Београда у октобру 1944. године. У покрету генерала Драгољуба Михаиловића Мулалић је био један од најистакнутијих идеолога. Био је уредник листа *Равна Гора*. У Врховној команди ЈВуО је био аутор написа за радиографску емисију Југословенске војске у Отаџбини посвећену муслиманима.

За цело време Другог светског рата ангажовао се на пропагирању великосрпске идеологије и очувању Краљевине Југославије на челу са династијом Карађорђевића. Био је и доследан монархиста. Један од команданата муслимана-равногораца др Исмет Поповац тражио је од генерала Михаиловића крајем 1942. године да у свој штаб прими једног муслимана који „има добар глас и политичког коријена у народу“. Он је требало да буде муслимански представник и саветник по свим питањима која се одnose на крајеве у којима живе муслимани. Такву функцију ускоро је од генерала Драже Михаиловића добио Мустафа Мулалић.³⁷³

³⁷³ Никола Жутић, *Муслимани српске националности 1918–1945*. у: Гласник Удружење архивских радника Републике Српске, бр. 5, Бања Лука 2013, стр. 246.

Мустафа Мулалић је имао врло високо мишљење о генералу Михаиловићу и то је изрекао следећим речима: „Могу Вам рећи да ми муслимани нисмо имали бољег и сигурнијег заштитника од Чича-Драже. Ни у вријеме турских намјесника, међу којима бијаше више зулумћара но народних пријатеља, ни за вријеме аустријско и југословенско, ми нисмо имали сигурније гаранције да ће бити поштована наша права и да ће сва наша социјална, културна и привредна питања бити ријешавана у братској и пријатељској атмосфери. Муслиманско питање, овај наш истински пријатељ и заштитник, не поставља на основи политичко-партијског посматрања, преговарања, споразумијевања, нагодби и компромиса који се, према нашем искуству, или уопште не испуњавају, или врло кратко поштивају. Он не жели да се то питање ријешава слаткоријечивим надмудривањем и политичким засакаивањем, него га поставља само на националну основу и као такво жели га ријешавати, без постављања услова да носимо назив ма каквог цвијећа, ма какве срчике и ма какве кичме... У овог човјека ријеч је скупља и част је виша од живота. У такве особине овог племенитог човјека можемо ми муслимани вјеровати, а Ви на терену ускоро ћете се увјерити кад га у својој средини поближе упознате.“³⁷⁴

Мулалић се у Народној скупштини Краљевине Југославије, за време Намесништва, наводно, правдао због свог Српства. Он је морао на ту тему врло обазриво говорити и тврдити да то није „шовинистичка тежња једног југословенског националисте“, како не би увредио Хрвате па је изјављивао: „Ми муслимани који имамо сазнање о свом српском пореклу, сви исто толико волимо хрватство и сматрамо га једном здравом базом на оној страни за здрав југословенски национализам. Али господо, ја мислим да би било у интересу што бржег националног амалгамисања да се сврши што брже тај процес нашег духовног уједињења ако би сви Муслимани Југословени осећали своје српско порекло...“³⁷⁵

Срби исламске вероисповести су у покрету генерала Драгољуба Драже Михаиловића видели очување Југославије и династије Карађорђевића према којој су муслимани у већини гајли поштовање. Изражено српство поменутих „муслиманских националиста“ неминовно их је одвело у редове Равногорског покрета и у Југославенску војску у Отаџбини. На то је рачунало и вођство Равногорског покрета на челу са генералом Драгољубом Михаиловићем. С друге стране, присталице др Мехмеда Спахе, вође

³⁷⁴ Коста Николић, *Историја Равногорској йокреџи*, књ. 3, Београд 1999, стр. 304, 305.

³⁷⁵ Никола Жутић, *нав. дело*, стр. 244; Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, III претходни састанак, 14. јуни 1935; Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, II редовни сазив за 1936/37, књ. II, стр. 268.

ЈМО³⁷⁶ у великом броју прикључиле су се великохрватској и фашистичкој творевини тзв. Независној Држави Хрватској, усташама и њиховој злочиначкој идеологији.

Према историчару Кости Николићу, Равногорски покрет је у својој националној политици дужну пажњу посветио нашим муслиманима. Николић посебно апострофира изјаву генерала Михаиловића: „Иако од истог стабла, иако исте крви, иако истог језика, па и обичаја, ми Срби православни и муслимани у међусобној борби пролили смо више крви и на заједничкој нам груди засејали више гробова него два најкрвавија непријатеља“.³⁷⁷ Сва та крв била је проливена за рачун заједничког непријатеља – усташа и комуниста. Стога је позивао све муслимане у заједничку борбу са Србима против непријатеља.³⁷⁸

Мулалић је уређивао и новине *Равна Гора* и *Равногорска мисао*, а касније и лист *Истиок* (глас југословенских муслимана), у којем је у марту 1944. године објавио поруку генерала Драже Михаиловића муслиманима широм Југославије, у којој, између осталог, наводи да „муслимани стварају своју будућу позицију у новој држави која долази, управо сарадњом са Југословенском војском у домовини и борбом против заједничког непријатеља“. У истом броју, Мулалић је објавио чланак у којем своје придруживање српској федерацији види као једино решење за муслимане. Према његовој визији, Босна и Херцеговина би била самоуправна аутономна јединица у новој Југославији, којој би се придружили делови Хрватске са српским становништвом, као и већи делови Старог Раса (Санџака) који гравитирају Босни. У тако организованој Босни и Херцеговини, унутар југословенске монархистичке федерације, тј. унутар српске федералне јединице, муслимани би требали имати културну и верску аутономију.

Као декларисани и непоколебљиви Србин, Мулалић је био веома критичан према еуфорији у сарајевској чаршији која је насела на приче о Хитлеру као спасиоцу муслимана који ће им вратити беговске титуле и заштитити их од истребљења. У својим забелешкама спомиње да су муслимани, посебно они сарајевски, били уверени у чаршијске „приче“ да је Хитлер због своје мржње према Јеврејима још 1940. године прешао на ислам и да се више не зове Адолф, него Адил Хитлер. Мулалић наводи и да је непосредно након уласка Немаца у Сарајево причао са грађанима, па му је тако један познаник неки Авдага, звани Рале, рекао: „Адил Хит-

³⁷⁶ ЈМО је била муслиманска политичка организација за време Краљевине СХС и Краљевине Југославије до 1941. године. Њен председник је био др Мехмед Спахо.

³⁷⁷ Коста Николић, *нав. дело*.

³⁷⁸ Исто.

лер ће нам вратит све наше посједе, и све наше кметове, те ће нам вратит све наше агалукe и беглуке, а за фукару ће Адил-ефендија наредити да се наспред Башчаршије уздурише казан са врућом халвом и тахте са врућим сомунима, па граби народе колико ти у џам може да стане! Ће му је сад казан, мајку ли му курвањску и лоповску! Ће му је сад халва и ће су врући сомунити?! (...).“³⁷⁹

Др Алија Наметак је о Мулалићу написао следеће: „Мустафа Мулалић је 'преселио' на Ахирет 25. децембра 1983, а упопан је дан касније, 26. децембра 1983. године у Сарајеву.³⁸⁰ Он је умро, али, како су каснија догађања показала преживјеле су његове прочетничке и просрпске идеје које су као неку 'штафету' или неугашени идеолошки пламен преузели они који су дуго живјели 'инфицирани' његовом просрпском и прочетничком идеологијом. Џеназа му је била 26. децембра 1983. године испред Бегове џамије у Сарајеву, а на џенази је био импозантан број људи, међу којим је, уз ноторно присутне удбаше, било много његових поштоватеља старијих Срба, не само из Сарајева, већ и оних пристиглих, не само са простора БиХ, већ и из Србије. Џеназа је била уобичајена, сукладно традиционалним муслиманским погребним обичајима, али, можда није на одмет навести да је на табу-ту, повише рахметлијине главе био постављен фес. Све у свему, била је то велика џеназа сукладна свим исламским обичајима, само с напоменом да је након свих текбира, Субханеке, салавата џеназетске дове по муслиманским обичајима упопан један од највећих Срба међу босанским муслиманима, Србин који је живот провео као Србин 'са дна каце', односно Србин који је, по националном опредељењу био већи Србин од већине Срба.“³⁸¹

На молбу аутора ове књиге о Мустафи Мулалићу је проф. др Надан Филиповић, између осталог, написао: „Након коначног четничког слома и кад је ухваћен Дража Михаиловић сам је дошао у Београд и предао се у просторијама београдске Озне (Одјељење за заштиту народа). Услиједило је суђење и многи су очекивали да ће му бити изречена смртна казна или дугогодишња тешка робија. Осуђен је на шест година робије због четничке идеологије. 'Одежао' је пет година које је издржао у злогласној београдској робијашници Главњачи. Према сведочењима био је окружен само и искључиво четницима који су били осуђени на дугогодишње робије, тим својим затворским 'сапатницима' он је био највећи ауторитет, малтене четнички идол. Послије рата радио је као трговац у једном сарајевском по-

³⁷⁹ <http://bosnae.info/index.php/zapazanja-mustafe-mulalica-o-stanju-u-bosni-hercegovini-tokom-prve-godine-drugog-svjetskog-rata-u-jugoslaviji>

³⁸⁰ Ахирет је други свет, онострани или други живот, живот после смрти.

³⁸¹ Др Алија Наметак, *Сарајевски некролоји*, Сарајево, Библиотека Дани, 2004, стр. 311, 312.

дузећу. Није се више никад политички изјашњавао. Био је активан члан по-
копног друштва 'Бакије'. Написао је неколико романа, али они никад нису
штампани, већ се заједно са неким забиљешкама налазе у Гази Хусрев-бе-
говој библиотеци у Сарајеву. Неких осамдесетих, мој покојни отац ми га
је показао на Титовој улици, испред 'Шипадове' зграде у Сарајеву. Држао
је у рукама раширену београдску *Полиџику* коју је свакодневно куповао
све до краја живота. Сјећам се да се отац (познати историчар проф. др
Недим Филиповић, прим. аут.) с њим поздравио и задржао минуте-двије, а
кад смо кренули даље рекао ми је: 'Сине, овај човјек, с којим сам накратко
застао, је највећи муслимански Србин, односно муслимански четник. Он
се никад није потписао латиницом, већ увијек ћирилицом, а екавски гово-
ри боље од било којег Београђанина!'³⁸²

Мустафа Мулалић је аутор значајног и капиталног дела *Оријент
на Зайаду*, објављеног 1936. године у Београду. Написао је и *Хронику
Другої свјетскої рата* коју је приредио и објавио др Никола Жутић
2022. године у Београду.³⁸³ После издржане затворске казне бавио се
записивањем разних догађаја и тема али није ништа објављивано и све
је у рукопису похрањено у Гази Хусрев-беговој библиотеци у Сарајеву.
Историчар Жутић 2023. године је у тој библиотеци истраживао богату и
разноврсну Мулалићеву писану оставштину коју до тада нико није науч-
но обрађивао.

МАЈОР ФЕХИМ МУСАКАДИЋ

Фехим Мусакадић – Муса (1885–1943), рођен је у Сарајеву где је живео
до Другог светског рата. Био је српски војни и жандармеријски официр
у Првом светском рату, касније у чину жандармеријског мајора. Између
два светска рата био је резервни мајор Југословенске краљевске војске.
Био је и начелник сарајевске полиције и четнички командант у Другом
светском рату. Породица мајора Мусакадића је муслиманског порекла из
Херцеговине. Мусакадић се залагао за српски етнички идентитет наших
муслимана. Био је члан просрпске муслиманске организације „Гајрет“, ос-
новане 1903. године, као и члан Главног одбора тог културно-просветног
удружења.³⁸⁴

³⁸² Проф. др Надан Филиповић из Сарајева је интернет поруком доставио аутору ове цртице
о Мустафи Мулалићу.

³⁸³ Поменути историчар др Никола Жутић је о животу и деловању Мустафе Мулалића напи-
сао још две значајне књиге.

³⁸⁴ То друштво се од 1929. године назива српско-муслиманско просветно друштво.

*Мајор Фехим Мусакадић (снимљено у зиму
1942/43. године негде у источној Босни)*

Извор: Wikipedia

Део муслимана се придружио српској војсци у Првом светском рату, а већина је заговарала српски идентитет као и Мусакадић. Као официр Фехим Мусакадић је напустио аустроугарску војску у коју је био мобилисан почетком Првог светског рата и придружио се српској војсци за време борби у Србији. Са српском војском је прошао сву српску Голготу. Међу угледним муслиманским војницима и официрима у српској војсци, осим Фехима Мусакадића, били су тада Авдо Хасанбеговић, Шукрија Куртовић, Решид Куртагић, Хамид Кукић, Ибрахим Хациомеровић и др. Сви су се они борили као српски добровољци и официри и на Салунском фронту. Мајор Мусакадић је био међу најактивнијим у групи муслимана који су

се бавили југословенском пропагандом међу заробљеним аустроугарским војницима муслиманима. Одликован је Орденом Карађорђевог звезда са мачевима. После првог светског рата био је распоређен у резервни официрски састав Југословенске краљевске војске.

*Фехим Мусакадић као старешина Сокола у Сарајеву
преди Друштва светског рата*

Пре Другог светског рата Мусакадић је био шеф полиције у Сарајеву и старешина сарајевског Сокола.³⁸⁵ Током Другог светског рата било је босанских муслимана који су се придружили Југословенској војсци у Отаџбини, или четницима. Мусакадић се придружио четницима одмах након што је избио рат, а генерал Дража Михаиловић послао га је у источну Босну да се придружи војницима војводе Петра Баховића, заправо у штаб војводе Баховића. Мајор Мусакадић је основао муслимански четнички батаљон на подручју Коњичког среза (Коњички муслимански четнички батаљон). На почетку Другог светског рата муслимани четнички команданти у источној Херцеговини били су др Исмет Поповац, судија Мустафа Пашић, мајор Фехим Мусакадић и други.

³⁸⁵ Друштво Соко, основано почетком децембра 1929. године, у Краљевини Југославији је била јединствена витешка организација чији је циљ био физичко и морално васпитање свих југословенских држављана.

Дража Михаиловић 29. јануара 1943. године пише мајору Захарију Остојићу да усваја његов предлог да мајора Фехима Мусакадића – Мусу постави за команданта свих муслиманских четничких јединица. Дража Михаиловић у том писму, између осталог, каже „Муса мора постати највећа величина, јер је Југословен и Србин од главе до пете“. И генерал Драгољуб Михаиловић и мајор Захарије Остојић сматрали су да ће муслимани масовно похрлити у четнике кад виде да им је командант мајор Фехим Мусакадић.³⁸⁶

Фехим Мусакадић је током рата, све до погибије, био организатор јединица херцеговачких муслиманских четника. Са својом муслиманском четничком јединицом организује одбрану калиновичких муслиманских села од усташа. Истовремено је радио и на њиховом наоружавању. На тај начин су та муслиманска села, као и многа друга у том делу наше земље, сачувана од страдања и усташа и локалних четника, називаних „гибаничари“ који најчешће нису слушали наредбе и инструкције Врховне команде и генерала Дражу Михаиловића. Мусакадића су партизани успели да заробе и тражили су од њега да напусти четнике и пређе на њихову страну. Мусакадић је то одбио рекавши да се он заклео Краљу и Отаџбини и ту заклетву неће да погази. Партизани су га стрељали у селу Обаљ код Калиновика. Његов ађутант, који је успео да побегне са стрељања, ово је потврдио додавши да мајор Мусакадић и његова четничка јединица нису нигде и никоме направили никакво зло. То су потврдили и становници села око Калиновика.

Др Исмет Поповац

Др Исмет Поповац, лекар из Коњица и командант Муслиманског четничког батаљона. После капитулације Југославије ставио се на располагање генералу Дражи Михаиловићу.³⁸⁷ Један је од оснивача муслиманских четничких одреда у Херцеговини (Муслиманска национална војна организација – МНВО). Пре рата др Исмет Поповац је био срески лекар и председник општине Коњиц. Студирао је и завршио медицину у Београду, а затим радио као лекар.³⁸⁸ Као студент у Београду 1928. године био је председник самосталног демократског студентског клуба „Југославија“.³⁸⁹ Оженио се у априлу 1931. године у Београду Ружом Руњић.

³⁸⁶ Зборник НОР-а, ХиВ-2, док. бр. 25–28, И-1943, стр. 139 (оригинално писмо).

³⁸⁷ Алија С. Коњхоџић, *нав. дело*, стр. 404.

³⁸⁸ *Време*, Београд 20. април 1940.

³⁸⁹ *Правда*, Београд 1928.

*Др Исмет Поповац, један од идеолога Равногорској покрета
и команданта јединица ЈВуО*

Извор: Милослав Самарџић, Албум Генерала Драже

Др Поповац је био „активан на предратној југословенској политичкој сцени као самостални демократа“. Касније је постао члан просветно-културног друштва Срба муслимана „Гајрет“ у којем је било и Срба православних. Као средњи лекар у Коњицу радио је 9 година. У априлу 1940. године отпуштен је из службе решењем бана Хрватске бановине, којој је тада припадао Коњички срез, јер је био против да тај срез припада Бановини Хрватској. Доследно се залагао за очување Краљевине Југославије.³⁹⁰

После капитулације Југославије ставио се на располагање генералу Дражи Михаиловићу.³⁹¹ Један је од оснивача муслиманских четничких одреда у Херцеговини (Муслиманска национална војна организација – МНВО) и командант Муслиманског четничког батаљона. После капитулације Југославије ставио се на располагање генералу Дражи Миха-

³⁹⁰ Mensur Seferović, *нав. дело*, стр. 89.

³⁹¹ Алија С. Коњхоџић, *нав. дело*, стр. 404.

иловићу.³⁹² Један је од оснивача муслиманских четничких одреда у Херцеговини (Муслиманска национална војна организација – МНВО).. Др Поповац се придружио Равногорском покрету и Јединицама југословенске војске у Отаџбини генерала Драже Михаиловића. Био је антикомуниста и антифашиста. Искрено се залагао за сарадњу босанских муслимана са четницима и радио је на регрутовању муслимана у четничке редове. Задушно се борио против злочина било које стране. Први директни контакт са генералом Драгољубом Михаиловићем др Исмет Поповац успоставио је 21. јула 1942. године, када му је саопштио да муслимани никада нису путем „неког свог квалификованог форума“ признали хрватску државу: „Мени, и као Србину и као Муслиману стало је до тога да је што више Муслимана у четничком покрету“.³⁹³ Др Исмет Поповац и судија Мујо Пашић су сазвали састанак муслиманско-четничких вођа крајем новембра 1942. године када је одлучено да је циљ сачувати муслиманско становништво али и борба против партизана као и за Краљевину Југославију.

Да би помогли својој „браћи четницима у одбрани невиног и угроженог српског народа“ др Исмет Поповац и судија Мустафа Пашић упућују проглас муслиманима Чајничка и околине да под хитно сви ступе у редове муслиманских четника, јер је то у „циљу поштене заштите муслиманских интереса и обезбеђења сигурне будућности муслиманском народу на принципима узвишеног ислама, те поштивања слободе вере, светиње породице, поштивања приватне имовине, социјалне правде и демократских политичких слобода“. У истом прогласу др Исмет Поповац и Мустафа Пашић наглашавају да су већ формирани одреди муслимана-четника у срезovima Мостара, Чапљине, Калиновика, Стоца, Невесиња, Требиња, Коњица и Гацка, те да су „муслимани крвљу и земљом повезани са браћом православне вере“.

Др Исмет Поповац, лекар из Невесиња, Мустафа Пашић, судија из Мостара, и политичар Мустафа Мулалић, из Ливна, били су главни идеолози и пропагатори четничког покрета генерала Драже Михаиловића међу муслиманима Мостара и целе Херцеговине. Они су већ од почетка 1942. године радили на оснивању муслиманских четничких одреда у чему су имали знатног успеха и поред усташког терора и застрашивања муслиманског становништва.

³⁹² Алија С. Коњхоцић, *нав. дело*, стр. 404.

³⁹³ Алија Коњхоцић, *Четнички живот је еманација српства*, Споменица четрдесетогодишњице устанка на Равној гори 1941–1945, Чикаго 1945, стр. 218, 219; Зборник докумената ВИИ, том 14, књ. 4, бр. 126.

Усташка тајна полиција, односно УНС-а (Усташка надзорна служба), пратила је преко својих инфилтрираних доушника активност др Исмета Поповца и Мустафе Пашића у Херцеговини. Средином децембра 1942. године ова двојица су одржали тајни састанак са четрдесетак својих виђенијих истомишљеника. Сврха тог састанка је била да се муслимани што масовније придруже четницима у њиховој борби против усташа и Независне Државе Хрватске. Донесен је закључак да се у источној Херцеговини формира пет или шест муслиманских четничких батаљона.

Своју четничку активност др Исмет Поповац и Мустафа Пашић углавном су усредсредили на подручја Мостара, Гацка, Коњица и Невесиња. Према тврдњама војводе Доброслава Јевђевића муслимански четници су тада бројали око 8.000 људи. Према једном усташком документу, радило се можда о највише 2.000 муслиманских четника.³⁹⁴ Разумљиво је што су усташе криле и приближно тачан број муслимана-четника настојећи да минимизирају улогу и тако важну чињеницу, али и да сакрију своју непопуларност код муслимана у том делу Херцеговине.

Др Исмет Поповац је написао на десетине писама генералу Дражи Михаиловићу. У тим писмима он је изражавао своју пуну приврженост генералу и четницима. Стајалиште Драже Михаиловића је било да муслимани такозване југославенске оријентације приступају у што већем броју четницима и да што активније учествују у обрачунима са усташама, а посебно муслиманима-усташама. Међутим, генерал Дража Михаиловић је био јако опрезан у наоружавању муслимана, јер се бојао да ће се они кад се добро наоружају окренути против четника. Мора се признати да његова уздржаност није била без неког основа. Дешавало се да муслиман из четника пребегне усташама или партизанима, а било је и бежања кући. Додуше, и међу православним четницима било је пребегла партизанима или дезертирања.

Др Исмет Поповац је у једном свом писму генералу Дражи Михаиловићу објаснио став муслимана према Независној Држави Хрватској и четничком покрету као и о мерама за њихово придобијање. Део тог писма ћемо представити.³⁹⁵

„Овом приликом хоћу да Вам подвучем једну важну чињеницу, а та је, да Муслимани никада нису као цјелина и путем неког свог квалификованог форума признали хрватску државу. Што су учинили појединци па и неки истакнути, учинили су то на своју руку, и без консултовања било на-

³⁹⁴ Зборник НОР-а, стр. 421–423 (док. бр. 188).

³⁹⁵ Писмо је датовано 21. јуна 1942.

рода, било својих политичких истакнутих истомишљеника. То признање и та сарадња, макар и појединаца, ускоро су изгубили сваки стварни дубљи значај, јер је демантовано познатим резолуцијама истакнутих Муслимана из готово свих мјеста Босне и Херцеговине, који потписао резолуцију не само истакнути Срби Муслимани, већ и велика већина оних Муслимана који су се у Југославији истицали као Хрвати-Муслимани. Значај ових резолуција може се оцијенити истом онда, ако се узму у обзир све околности под којима су оне писане, а те су непостојање икакве политичке слободе, нити какве личне и друге сигурности у држави Хрватској.

Мени, и као Србину и као Муслиману, стало је до тога, да се што више Муслимана за које сам освједочен да су исправни, приведе нашој националној заједници, и употреби за наше национално оздрављење и учешће у одбрани слободе.“

У једном другом писму написаном и послатом 8. октобра 1942. године др Исмет Поповац извештава генерала Драгољуба Дражу Михаиловића да је он предузео велику кампању, те да је у свом обраћању муслиманима посебно нагласио да су муслимани „тешко згријешили према својој православној браћи и да је куцнуо последњи тренутак да се коначно пробуде и одуже отаџбини на тај начин што ће се масовно окренути против усташа и режима Независне Државе Хрватске“.

У октобру 1942. године упућен је проглас муслиманима Босне и Херцеговине у којем, др Исмет Поповац, Мустафа Пашић и остали водећи муслимански четници, муслимане оптужују што нису спречили масовна убијања Срба од стране усташа. У истом „прогласу“ се наводи да су „муслимани, иако не сви, помогли усташама да до октобра 1942. године побију преко 700.000 Срба и да су зато дужни да одмах оснују муслиманске четничке одреде и да братски помажу четничке акције против свих непријатеља српског народа“.³⁹⁶

Међу главним представницима прчетничке муслиманске струје у Херцеговини били су др Исмет Поповац, судија Мустафа Пашић и мајор Фехим Мусакадић. Поповац и Пашић су се прикључили српским устаницима још 1941. године. Одмах су радили на организовању муслиманско-четничке милиције у сарадњи са Италијанима. Др Исмет Поповац је писмом од 21. јула 1942. уверавао генерала Дражу Михаиловића како муслимани као целина или било на којем квалификованом кворуму нису признали хрватску државу, и како Муслимане треба окупити било у заједничку или посебну четничку јединицу. Да би му помогао у мобилизацији

³⁹⁶ АВИИ Београд, Ча-5/7, к. 226, октобар 1942.

Муслимана у четнике, Поповац је предлагао Михаиловићу „да би сте Ви узели себи једног истакнутијег Муслимана, који има добар глас и политичког корјена у народу, давши му одговарајући ранг преставника Муслимана и савјетника по свим питањима која се односе на крајеве у којима Муслимани живе“. Генерал Михаиловић је коначно именовао мајора Фехима Мусакадића, бившег начелника полиције Сарајева, заповедником муслиманско-четничких трупа, а другог муслимана, Мустафу Мулалића поставио за члана, а касније потпредседника четничког Централног националног комитета (ДМ).

У разговору са официрима генерала Михаиловића мајорима Петром Бачовићем и Доброславом Јевђевићем, крајем септембра или почетком октобра 1942. године, др Поповац се сагласио са формирањем једне муслиманско-четничке организације. Ту организацију је одобрила италијанска војна управа у Херцеговини као део њене Добровољачке антикомунистичке милиције. Истог месеца Поповац је на српско-националистичкој и антихрватској бази апеловао на муслимане у партизанским редовима да дезертирају и придруже се његовим трупама. Оваква сарадња муслимана и четника на антихрватској основи јесте до извесне мере заштитила херцеговачке муслимане које су мобилисали у италијанско-четничке милиције док су Хрвати морали да беже плашећи се одмазде због страховитих злочина које су починили од априла до децембра 1941. и у првој половини 1942. године.

Муслимански четнички батаљон, којим је командовао др Поповац, је 20. јануара 1943. године заједно са невесињском, коњичком, калиновичком и Другом сарајевском бригадом, успео да ослободи од усташа муслиманско насеље Бјелимић. Усташе су у овом селу изградили утврђење и створили веома јако упориште па су били велика претња околном српском становништву. Власт у ослобођеном насељу тада је преузео мајор Фехим Мусакадић.

Др Исмет Поповац је убијен у августу 1943. (датум није јасан у документу – можда 21. августа) на путу Требиње–Дубровник (0,5 км од Требиња), у аутомобилу Данила Тркље. Био је у друштву Милета Милутиновића и Милана Шантића, када је њихово возило зауставило шест наоружаних људи. Том приликом су нападачи извели све из камиона. Др Поповца су убили 20 метара од пута, а остале су пустили. У том документу се не наводи ко су биле убице, само се каже да су рекли да „нису ни комунисти,

нити партизани, ни четници“.³⁹⁷ Међутим, има тврдњи да су га убили партизани или, наводно, нека непозната оружана група. Сасвим је јасно да су то урадили комунисти, јер им је много сметао и политички, и идеолошки и војно.

Судија Мујо Пашић

*Мустафа Пашић означен сирелицом
(снимљено у Двору код Бијељине 1944)*

Мустафа (Мујо) Пашић је био српски правник, судија и члан Извршног одбора Муслиманске националне војне организације (МНВО). Уочи Другог светског рата био је судија Окружног суда у Мостару. Почетком 1942. године прикључио се четничком покрету. Био један од потписника *Резолуције Муслиманске националне војне организације* донете 31. децембра 1942. године. Резолуција је донета на састанку у Калиновику уз закључак:

„... овака једна резолуција пада у добар час, тј. баш у времену када се је ова сарадња између једнокрвне браће обе вере и тражила, пошто је заиста

³⁹⁷ АХНК, ЗУДД, КЗ-155, Поповац Др Исмет, вођа Муслиманске националне војне организације, убијен, Мостар, 26. августа 1943. године.

крајњи моменат да се спасе оно што се може спасти. Ми ову резолуцију примамо исто тако као што у нашу организацију примамо све родољубиве и поштене грађане Краљевине Југославије, а који нису у Павелићевој Хрватској или у партизанским редовима, било лично или посредно, упрљали своје руке Српском крвљу. Нека буде сретан почетак овај како би се једном за свагда спречило узалудно проливање крви, која је Српском народу тако драгоценa. Муслиманска национална војна организација радиће у саставу и оквиру Четничке команде и извршаваће све оне задатке које буду захтевали од ње Краљ и Отаџбина.“

Поред Мустафе Пашића потписници су били Исмет Поповац и Фехим Мусакадић. У јануару 1943. године, заједно са Поповцем и Мусакадићем, Пашић шаље проглас (отворено писмо) *Муслиманима Босне и Херцеговине и Санџака* у којем су истакли да је њихова организација основана и да ради на организовању и наоружавању муслимана у срезovima Мостар, Тузла, Коњиц, Грачаница, Столац, Невесиње, Требиње, Гацко, Чапљина и Калиновик. Био је један од организатора муслиманских четничких јединица у Херцеговини.

Немци су га 1943. године заробили и предали Хрватима. Касније је одведен у логор Јасеновац где је убијен, а претпоставља се да је жив спаљен. Угледни судија из Мостара, рођен је у старој српској муслиманској породици Пашић. Мујо је своје родољубље платио главом као и многи други. Након успостављања НДХ и доласка усташке власти у Мостар 1941. године, за Србе тога града дошли су тешки дани. Одмах су на снагу ступили антисрпски закони који су били претече геноцида над Србима у НДХ. Међу првим усташким наредбама била је она, да Срби (мислећи само на православне) предају своја бицикла у одређен дан. Мујо Пашић је, сматрајући да се ова наредба односи и на њега, међу првима дотерао своје бицикло. На то му је један од усташа рекао: Зар ти не знаш да се наше наређење тиче само Срба, а ти ниси Србин?

Мујо је на то одговорио:

„Ја нисам човјек берзе и спекулације. Стари су ми били Срби, српски мислили и осећали и када је свањавало и смркавало, како за вријеме Југославије, тако и под Турском и Аустријом. И ја не могу ништа друго бити. Ваше наређење односи се и на мене, и ево вам бицикло.“ Усташки „стожерник“ у бесу је притрчао и ударио Мују шаком у нос из којег је потекла крв. Након овога Мујо је поносито усташама рекао: „Бог и Српски народ неће вам остати дужни. Заборавили сте колико је коштала српска крв Турке, Швабе и Мађаре. Ничија није до зоре горила, па неће ни ваша“.

Судију Пашића су од усташке каме спасили протести и заузимање угледних муслимана. Једно време је провео у затвору, да би био пуштен на издржавање кућног притвора. Чим се нашао на слободи, са два сина и браћом Поповцима, отишао је невесињским четницима.

Током рата Пашић је обилазио муслиманска села и одвраћао сељаке од сарадње са усташама и комунистима заговарајући добре односе са православцима. Какав се показао на овом месту, такав је био и остао кроз све време борби у редовима генерала Драже Михаиловића све док није био заробљен од Немаца и предат усташама. Умро је јуначки и мученички у расаднику „хрватске хиљадугодишње културе“, логору смрти, Јасеновцу.³⁹⁸ По свој прилици је, према народном памћењу, жив спаљен као и Смаил-ага Ђемаловић.

„Судија Мујо Пашић и најугледнији муслимани су Резолуцијама безрезервно осудили усташке злочине, међу којима је било и муслиманског изрода, и ставили се на страну прогоњеног брата Србина православне вере.“³⁹⁹ Генерална политика Југословенске војске у Отаџбини била је усмерена ка „најискренијем зближењу Срба и муслимана, како би се излечиле све ране прошлости и створиле претпоставке за хармоничан и срећан живот у новој федеративној Југославији“. Михаиловићев национални пројекат гарантовао је пуну верску слободу, без наметања српског националног идентитета; потпуну верску аутономију, са најширим законским компетенцијама, уз гарантовање права на слободну сарадњу са осталим исламским народима. У политичком погледу била је предвиђена пуна равноправност муслимана у српској федералној јединици; било би омогућено и стварање Муслиманског националног комитета са седиштем у Сарајеву и регионалним центрима у Бањалуци, Мостару, Тузли, Београду, Новом Пазару и Косовској Митровици.

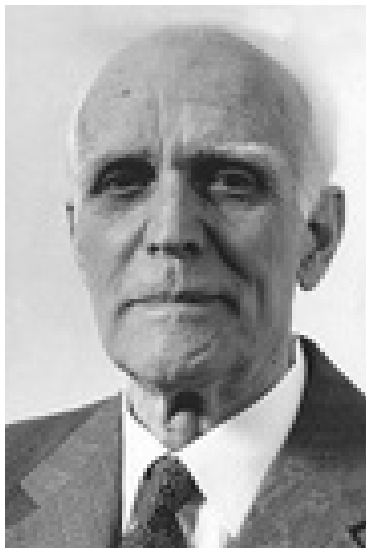
АКАДЕМИК ПРОФ. ДР МЕХМЕД БЕГОВИЋ

Мехмед Беговић је рођен 8. априла 1904. године у Лавти код Требиња, Босна и Херцеговина, тада Аустро-Угарска. Умро је у октобру 1990. године у Београду, а сахрањен у Сарајеву у гробљу на Барама. На његовој сахрани пред Беговом џамијом у Сарајеву 9. октобра 1990. године говорио је муфтија београдски Хамдија Јусуфспахић. Проф. др Мехмед Беговић је био академик САНУ и АНУ БиХ. У САНУ је одржао некролог академик

³⁹⁸ Forum srpskinacionalisti.com/viewtopic.php&t=6&t=17682&start=0 (2020)

³⁹⁹ Никола Жутић, *нав. дело*, стр. 242.

Радомир Лукић 1991. године. Академик Беговић је био босанскохерцеговачки и југословенски просветитељ и водећи стручњак за исламско право шеријатског, босанског и уопште југословенског порекла.

Академик проф. др Мехмед Беговић

Извор: wikipedia

Основну школу је завршио у родном селу. Пет година школовања је провео у гимназији у Сарајеву, тј. од 1914. до 1919. године, а наставио даље школовање у мостарској гимназији где је и матурирао 1922. године. Између 1922. и 1926. године студирао је на Правном факултету Универзитета у Београду где је и дипломирао. Од 1927. године је као стипендиста наше земље провео четири године у Алжиру где је наставио студије. У Алжиру је 1930. године докторирао право на тему „Еволуција шеријатског права у Југославији“. По повратку у Југославију 1931. године изабран је за асистента на Шеријатском одељењу за право Правног факултета у Београду које је основано 1926. године. За ванредног професора је изабран 1937, а за редовног 1946. године на Правном факултету Универзитета у Београду. Једно време је обављао и дужност декана Правног факултета у Београду.

Између 1949. и 1965. године Беговић је био и члан катедре за оријенталну филологију на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Пензионисан је 1975. године. Академик Мехмед Беговић је био и члан

оснивачких одбора Правног факултета Универзитета у Сарајеву 1946. и Исламског теолошког факултета у Сарајеву 1977. године. Професор Беговић је 1958. постао дописни, а затим 1965. године редовни члан Српске академије наука и уметности. Био је члан Председништва САНУ од 1974. до 1981. године. Био је председник Научног већа Балканолошког института САНУ и председник Научног већа Етнографског института САНУ. Због великог научног опуса и заслуга у развоју правне мисли и теорије проф. др. Мехмед Беговић је изабран за редовног члана Академије наука и уметности Босне и Херцеговине 1973. године.

Академик Беговић је био члан разних академијских одбора: Одбор за изворе српског права, председник од 1964-1990; Одбор за историју 16-18 века; Одбор за историју српске револуције 1804-1830; Међуакадемијски Одбор за оријенталне студије; Међуакадемијски Одбор за изучавање патријархалних друштава и култура; Међуакадемијска Комисије за објављивање заоставштине Валтазара Богишића; Одбор за астронаутику (Wikipedija).

Приступна беседа проф.др Мехмеда Беговића у САНУ била је: „О надлежности рударских судова по Закону о рудницима Деспота Стефана Лазаревића у турским рударским законима 15. и 16. века“. Посебна издања / САНУ. Споменица, 402 : 30 (1967) 7-17. Дато као прилог за Споменицу (Wikipedija).

За све време Другог светског рата Мехмед Беговић је боравао у Београду и био члан тајног одбора Равногорског покрета, као убеђени и доследни српски патриота и монархист, са многим угледним муслиманима који су живели у Београду.⁴⁰⁰ Професор Беговић је био тих, скроман и ненаметљив човек, сав посвећен својој струци и правној науци. Ни по чему се није посебно експонирао.

Академик проф. др Мехмед Беговић је аутор преко 100 стручних и научних радова.

Презентоваћемо само њих неколико.

1. *Положај и дужности муслиманки према исламској науци данас*, Београд 1931.

2. *О изворима шеријатској права*, Београд 1933.

3. *Шеријатско брачно право: са крајњим уводом у изучавање шеријатској права*, Београд 1936.

4. *Муслимани у Босни и Херцеговини*, Београд 1938, новинарска расправа.

⁴⁰⁰ Алија С. Коњхоџић, *нав. дело*; Rasim Hurem, *нав. дело*, стр. 266, 319–343.

5. *Породично право*, Део 1, *Брачно право*, Београд 1946.
6. *Породично право*, Део 2, *Родитељско право*, Београд 1947.
8. *Породично право*, Део 3, *Старатељско право*, Београд 1947.
9. *Породично право*, Београд 1948, 1952, 1953, 1957, 1959, 1961.
10. *Вакуфи у Југославији*, Београд 1963.
11. *Рударски басен код Србије у веку*, Београд 1971)

Академик Мехмед Беговић је добитник бројних признања од којих су најзначајнија: Седмојулска награда 1972. године; Орден рада са црвеном заставом 1965; Орден Републике са сребрним венцем 1974. године и многа друга (Wikipediја).

О академику Мехмеду Беговићу, између осталих, су написали вредне биографске и стручно-научне радове: Џанановић, Ибрахим, *Академик проф. др Мехмед Беговић (1904–1990)*, Гласник Ријасета исламских заговореника при СФРЈ, 1. 11. 1990, вол. 53, бр. 21; Хасани, Мустафа, *Академик Мехмед Беговић*, Зборник радова Факултета исламских наука Сарајево, вол. 14/2010.

Алија С. Коњхоџић

Алија С. Коњхоџић

Алија Коњхоџић, новинар и публициста, рођен је у Љубушком, у Херцеговини, 4. фебруара 1899. године, тада Аустро-Угарска, од оца Сулејмана и мајке Умије, рођене Махић. У браку са Фатимом имао је осморо деце: пет синова и три кћерке. Доследан и одан српски национални радник. Током Другог светског рата је био четнички илегалцац у Београду. Емигрирао је са четницима и у Канади је уређивао месечни лист Срба муслиманске вере *Брајтсџиво*. Уредио је и *Сиоменицу листиа Брајтсџиво*, која је објављена у Торонту 1974. године.

Његов блиски рођак Ђулага Вуковац (мајке су им биле рођене сестре) из Учитељске школе у Мостару је пребегао 1910. године у Србију. Сам Коњхоџић у својој биографији о томе пише: „О његовом бекству много се тада говорило не само у Љубушком већ и целој Босни и Херцеговини. Тада нисам могао у потпуности да схватим овај његов подвиг. Тек касније, када сам дошао у Сарајево, и почео да се дружим са српском револуционарном омладином, било ми је јасно да је то учинио као српски националиста и противник црно-жуте аждаје (Аустро-Угарске), која је једнако мрзела и уништавала и православне и муслимане.“

У Љубушком су односи између православних и муслимана били више него пријатељски. Коњхоџић даље пише: „Нешто их је везивало, нека по-тајна стрепња од охولة и непријатељске католичке већине, која је кроз уста својих фратара кова Солде, Микулића и других из језуитског гнезда са Хумца, испољавала најексклузивнији хрватски национализам и прозелитизам католичке цркве.“⁴⁰¹

Алијине комшије и најближи рођаци деловали су као српски освешћени људи. Такви су били Али-бег Фирдус, Мехмед-бег Капетановић Љубушак (касније градоначелник Сарајева), његов брат Салих и брат од тетке Ђулага Вуковац што је битно определило и Коњхоџића у његовом раду на националном освешћивању муслимана. Мехмед-бег Капетановић Љубушак је ишао стопама Вука Карацића и скупљао народне умотворине и објавио их као књигу *Народно блајо* 1887. године на српском језику, ћириличним писмом. Али-бег Фирдус је познати борац за културно-просветну аутономију муслимана за време аустроугарске окупације. Али-бег Фирдус је у тој борби тесно сарађивао са српским вођама и интелектуалцима.

У Сарајеву се Коњхоџић уписао у реалну гимназију 1909. године у којој је затекао веома затегнуте односе између ученика католика, на једној, и православних и муслимана на другој стани. Његов брат Салих је сарађивао у листу *Мусават* који је био орган Срба муслимана. Због учешћа

⁴⁰¹ Опширније видети: <http://www.scribd.com/doc/208806105/...a-S-Konjohodzic>

у демонстрацијама Срба у Сарајеву 1912. године био је избачен из гимназије са забраном да се три године не може уписати ни у једну школу у Сарајеву. Због тога се у Тузли уписао у Трговачку школу. У Тузли су деловали бројни Срби муслимани као Адем Бисо, Мустафа Бектић, инг. Ахмет Далипагић, Ферхад Азапагић, Изет Телалбашић, Алија Селимовић (отац Меше Селимовића) и многи други. Сви су они прогоњени од аустроугарских окупационих власти.

Трговачку школу Алија је завршио у Тузли 1915, и одмах се уписао на Трговачку академију коју је завршио по ослобођењу 1919. године. Иако малолетан 1916. године, аустроугарске власти су га мобилисале, као и многе друге младе Србе и Србе муслимане, како би били послати на фронт. Коњхоћић је дезертирао и крио се по Будимпешти и Бечу са још неким нашим бегунцима међу којима је било и Чеха.

У новостворену државу Краљевину СХС се брзо разочарао, јер је идеализам заменило политиканство. На сцену су ступиле присталице Јосипа Штадлера и Адмаге Мешиха. Алија је посебно био незадовољан што се муслимани у БиХ организују на верској основи, а Срби муслимани се запостављају и успорава се процес њиховог српског националног освешћивања.

Као добровољац јавио се за поход на Ријеку 1920. године како би је одбранили од Италијана. Добровољци су скупљени у Новом Саду, али су их власти растуриле. Тад се Алија учланио у познату Орјуну чији су се чланови сукобљавали са франковцима и другим антидржавним елементима. Одатле је по задатку прешао у Осијек 1921. године где је често учествовао у уличним сукобима са франковцима. Ту се запослио у Државној речној пловидби и почео се бавити новинарством када је у листу *Српска слиража* објавио свој први чланак.⁴⁰² У том листу је сарађивао и Омер Кајмаковић, познати Србин муслиман.⁴⁰³ Када је Коњхоћић рањен у једном сукобу са франковцима 1923. године, поново одлази у Нови Сад где сарађује у листу *Видовдан* који је био орган Орјуне.⁴⁰⁴ Касније прелази у лист *Јединство* где је уредник до 1927. године.⁴⁰⁵

Од 1931. до 1939. године боравио је и радио у Загребу када се после разочарања у југословенство вратио свом српству, јер су комунисти и Хрватска сељачка странка разарали државу. Ту је радио као новинар и

⁴⁰² Лист *Српска слиража* је био орган Радикалне странке за Славонију.

⁴⁰³ Омер Кајмаковић је био у дипломатској служби Краљевине Југославије. Аутор је студије о злочинима усташа.

⁴⁰⁴ Орјуна је организација југословенских националиста који су се залагали за стварање јединствене југословенске нације. Формирана је 1921. године.

⁴⁰⁵ Овај лист је био орган Самосталне демократске странке.

уредник *Југословенског гласника* који су били органи Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ). Тада је обављао и дужност секретара Одбора ЈРЗ-е за Савску бановину. Радио је на окупљању и повезивању српске омладине, јер је називао црне дане за српски народ и Југославију. Морао је да побегне из Загреба у Београд где је ухапшен 1939. године на изричит захтев потпредседника владе Краљевине Југославије Влатка Мачека. Тражено је и његово изручење властима у Загребу, али је на узимање многих угледних Срба то спречено. Али је зато упућен у интернацију у Скопље. Није хтео да оде у Скопље већ је био у бекству све до јануара 1940. године.

Почетком 1942. године, у Сарајеву је образован Муслимански четнички акциони комитет од 14 чланова, чији је секретар био Алија, а потом је био командант Невесињске бригаде. Учествовао је у нападу два батаљона муслимана-четника, 18. и 19. јануара 1943. године, на усташку тврђаву Бјелимиће (срез Коњиц). Након рата, тачније од 1954. до 1974. године, у Торонту (Канада), издавао је муслиманско-четнички лист *Сјоменица*.

У току Другог светског рата често је као четнички илегалца боравио у Београду. Успео је да се на крају рата повуче са остацима ЈВуО на Запад и стигне у Канаду где је живео као емигрант. Основао је лист *Брајтсјиво*, познато гласило српске равнорске и четничке организације. Написао је вредну књигу *Сјоменица-Брајтсјиво 1954-1974*.

"Моје српско осведочење чисто је као суза са извора.

Сво је у пуној светлости сјајне српске прошлости, у апотеози херојства српских генерација које су кроз векове падале за идеале српства да би вечно живе.

И писаном и живом речју исповедам та моја српска осећања, без зазора и без икакве јефтине пропаганде или материјалне користи.

Пробијајући се и борећи се са многим тешкоћама за идеале српства још од ране младости до данас остао сам веран тим идеалима.

Кроз призму тих мојих доживљаја и осећања, на врелу српства налазим надахнућа и смисао животу. Борим се и певам српству, и тако ће бити до последњег даха мога живота." Алија Коњхоџић

Алија Коњхоџић у мемоарима, између осталог, пише о себи, свом раду и својим саборцима.

„Утисци и запажања о људима и догађајима из детињства и ране младости остају у сећању неокрњени, вечито живи, а као и средина у којој се човек родио и растао, имају такође пресудан утицај на формирање људског карактера, што ће се из ових мојих кратких излагања, уместо биографије, о моме животу и национално-политичком раду јасно видети.

Породица – Рођен сам у Љубушком, Херцеговина, 4. фебруара 1899. године, од оца Сулејмана и мајке Умије, рођене Махић. Отац самоук, у заједници са мојим амицом Адемагом, стекао је као трговац леп углед и био веома друштвен човек. Мајка је била необично мирна и сентиментална жена. Њезину суптилну душу испуњавала је свакодневна брига о брату Салиху и мени, и о сестрама Ајиши и Фатими. Умрла је рано, али је доживела срећу да види Салиха као зрелог човека и дипломираног правника. Моја стрина Зејна, била је рођена у Никшићу од породице Бједић. Када је Никшић, одлуком Берлинског конгреса од 1878. године, припао Црној Гори, избегла је у Мостар, где је упознала мог амицу и удала се за њега. Са неком болном сетом сатима је знала да нам прича о свом родном крају и о обичајима у Црној Гори. Њезин син, јединац, Мустафа био је мој вршњак.

У таквој породичној средини родио сам се и провео прве године детињства. Отац је био интиман сарадник Али-бега Фирдуса, који се преселио из Дувна у Љубушки и одатле водио борбу за аутономију Босне и Херцеговине. Били смо и комшије; често му је бабо, по мени, слао као хедију уловљеног зеца.

Све ово заједно, одгој у породици, средина града Љубушког, католичка већина у овом срезу, Витина са Капетановићима, комшија Али-бег Фирдус, национално опредељен брат Салих и Ђулага Буковац, све ово је имало позитивног утицаја на моје национално опредељење и формирање мог карактера. Истодобно је мени све то спонтано изазвало и отпор против 'липе вир'. Фратри из самостана са Хумца, недалеко од Љубушког и Широког брега, били су носиоци верске нетрпељивости. Њихова је велика одговорност да је срез Љубушки у оба светска рата дао највеће кољаче и убице, као што су били Лубурић, Артуковић и други. Већ тада сам подсвесно осећао да су Хрвати, као измећари Аустро-Угарске монархије, наши заклетии непријатељи, да им је намера била да ове две српске покрајине, Босну и Херцеговину, одвоје од слободних српских држава Србије и Црне Горе и да их припоје апостолској монархији, а нас муслимане да што више отуђе од наше једнокрвне браће Срба православних и коначно, да нас преведу у католичанство.

Прву годину становао сам заједно са братом Салихом у кући где је становао и Хамид Кукић, један од вођа Срба муслимана и секретар Ђачког потпорног друштва 'Гајрет'. Разговори између Салиха и Хамида, богата библиотека српских књига и дружење са ђацима православне вере коначно су код мене оформили и мој национални став, моје српско опредељење и ударили тачку на моју националну зрелост. Та моја национална свест

још у мојим младим данима одвела ме је 1912. године, као ђака 2. разреда Велике реалке, на велике демонстрације Срба поводом освећења ново-подигнутог дома хрватског певачког друштва 'Напредак', који је подигнут народним новцем и у намери да још јаче подвуче тобожњи хрватски карактер ових покрајина. У тучи са Фрањиним измећарима употребио сам боксер и због тога био истеран из свих сарајевских средњих школа у трајању од три године.

Долазак у Тузлу – Тузланска средина у борби против мрског освајача била је борбена попут сарајевске. Уписао сам се на Трговачку школу, где је предавао истакнути српски националиста професор Адем Бисо, који је, заједно са Мустафом Бектићем, међу првима био ухапшен после атентата у Сарајеву и цело време рата провео у злогласном Араду. Већ у првим данима мога боравка у Тузли ступио сам у редове револуционарне омладине и у Српски соко, на чијем је челу био тузлански велетрговац и сарајевски завереник Мишко Јовановић, осуђен на смрт после Сарајевског атентата. У таквој борбеној средини мој се национализам јачао. Било је и подоста муслимана који су се истицали својом активношћу и својим отвореним српским ставом, међу којима нарочито Мустафа Бектић, учитељ, и ђаци Ферхад Азапагић, Изет Телалбашић, Алија Селимовић и многи други.⁴⁰⁶

Гроб Алије Коњхоџића у Торонију

⁴⁰⁶ Алија Коњхоџић, *Корени*, стр. 27–36.

СМАИЛ-АГА ЋЕМАЛОВИЋ

Смаил-ага Ћемаловић

Фото: Српскилегат.рс/Архива

Смаил-ага Ћемаловић је један од најистакнутијих Срба муслимана прве половине XX века. После Великог рата неколико пута је био председник мостарске општине. Усташе су га живог спалили у Јасеновцу почетком 1945. године.⁴⁰⁷ Ћемаловић је био искрен и доследан српски патриота и националиста.

Смаил-ага Ћемаловић је рођен 23. новембра 1884. године у Мостару, тадашња Аустро-Угарска, у једној од најстаријих и најугледнијих српских муслиманских породица. У родном Мостару је завршио основну и трговачку школу, а у Грацу је завршио Трговачку академију. Усташе су га ухапсиле и спровеле у Јасеновац где је, према неким тврђењима, жив спаљен 1945. године. Још док је био ученик у трговачкој школи почео се бавити новинарством углавном сарађујући са српским листовима. Био је учесник Свесловенског конгреса у Београду 1911. године. Том приликом му је уручен орден Светог Саве четвртог степена за заслуге у борби за

⁴⁰⁷ wikipedia

српске националне интересе.⁴⁰⁸ За време Краљевине Југославије био је сенатор.

Његова снажна личност и јасни ставови за обичан свет нису лако објашњиви. Са једне стране, био је Србин, изданак породице која је запамтила своје етничко порекло, и која га се није одрицала, а са друге стране, тај човек је био, барем током власти Аустро-Угарске, коју је мрзео из дна душе, убеђени исламиста који је заговарао повратак османлијског поретка и власти у Босни и Херцеговини. Темаловић је, уствари, био Србин национално, а по вери муслиман, или, како се тада често говорило, мухамеданац. Многи људи то нису могли да лако разумеју, па чак ни интелектуалци. Уосталом, ни данас у XXI веку, како Срби православци, тако и муслимани или сада Бошњаци, често то не могу да схвате, јер су у њиховој свести вера и нација исто.

Неки аутори наводе да је он у листу *Мусаваји*, који је био званични орган Муслиманске народне организације (МНО), јавно позвао муслимане у аустроугарској војсци да се не заклињу цару Францу Фердинанду, већ султану, који је тада још увек био њихов формални суверен. Због тог отвореног позива одробијао је Смаил-ага шест месеци у тешким оковима.

Лист *Мусаваји* (Јединство) је Самил-ага Темаловић основао и уређивао заједно са Османом Ђикићем, познатим и доследним српским националним послеником исламске вере. Темаловић је *Мусаваји* уређивао до 1909. године. Тада је напустио лист, јер је донета одлука да се он пресели из Мостара у Сарајево. Истовремено је дефинитивно раскинуо са Муслиманском народном организацијом чије су вође стале превише да се приближавају аустроугарским царским властима. После тога је Смаил-ага Темаловић покренуо лист *Српска омладина* и уређивао га са познатим младобосанцем Владимиром Гађиновићем, који се сматра главним идеологом чувене организације „Млада Босна“. Владало је и мишљење да је Гађиновић члан и националне организације „Уједињење или смрт“, тзв. Црне руке, и то, наводно, под редним бр. 217 и у групи бр. 203. Такође је са њима двојицом у том уредништву радио и познати новинар Ђорђе Пејановић.⁴⁰⁹

Пре избијања Првог светског рата, Смаил-ага је одржавао везе са Народном радикалном странком у Србији. Званично ће постати њен члан тек после Првог светског рата. Одржавао је и везе са „Народном одбраном“ у Србији. Неколико пута Темаловић је бивао изабран за председ-

⁴⁰⁸ wikipedia

⁴⁰⁹ wikipedia

ника општине града Мостара. Аустроугарским властима је та његова активност била добро позната, као и његов отворен српски патриотизам. Одмах по избијању Првог светског рата, тачније 2. августа 1914. године, Смаил-ага Ђемаловић је био ухапшен. Две године је био у интернацији у Рогашкој Слатини, затим у Грацу, у којем је некада студирао на Трговачкој академији, па затим поново у родном Мостару и коначно у тада мађарском граду Араду (данашња Румунија).

Ослобођење и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словаца 1918. године Ђемаловић је дочекао са великим одушевљењем и задовољством. Ипак, мора се рећи да већина муслимана није била тада задовољна стварањем Краљевине СХС. Стога је занимљиво из ове наше, садашње, временске перспективе прочитати шта је у ауторском чланку под насловом „Незахвалност“ написао искрени и доследни Смаил-ага Ђемаловић.⁴¹⁰

Он у том чланку пише: „Ја мислим да израз који сам ставио на чело овога чланка није ни мало оштар, да се окарактеришу званични представници босанских муслимана. Јер заиста је једна велика незахвалност према Србима, а нарочито према Шумадинцима,⁴¹¹ који су највише жртава дали за наше Ослобођење и Уједињење, кад им се пребацује, да овом државом владају искључиво Срби православни, и да слобода вриједи само за једну вјеру и једно племе.“

Смаил-ага Ђемаловић је током прве половине XX века био један од најистакнутијих српских националиста из редова босанскохерцеговачких муслимана, данас Бошњака. Чувена је и његова изјава: „Босна и Херцеговина ће остати део Србије докле има и једног не само Шумадинца него уопште Србина у овој држави“.

Ђемаловић је био огорчен на политику коју је тада водио др Мехмед Спахо, поготово што је стално у својим изјавама потенцирао аутономност Босне и Херцеговине, као и често дволичан и уцењивачки однос према краљу Александру и Николи Пашићу. Зато је Смаил-ага о политици др Мехмеда Спахе, вође босанскохерцеговачких муслимана, у чланку крајем 1923. године написао и следеће: „Српски народ, који је имао снаге да сруши три царевине, тај ће свакако имати још више снаге, да сруши једног србобдера Спаху [...] Српски народ, који је доказао колико је племенит, неће сигурно ни овога пута поћи странпутицом због изјава др Спахе и његових другова.“⁴¹²

⁴¹⁰ *Полиџика*, 15. новембар 1923.

⁴¹¹ Тада су у Босни и Херцеговини све Србе из Србије називали Шумадинцима.

⁴¹² *Полиџика*, 15. новембар 1923.

Велики српски новинар, публициста, националиста и патриота Смаил-ага Ђемаловић је трагично завршио свој живот у логору Јасеновац где су га усташе у пролеће 1945. године живог спалили као што су урадили и са његовим суграђанином и истомишљеником судијом и равногорцем Мујом Пашићем.

ХАФИЗ МУХАМЕД ЕФ. ПАНЦО

Мухамед Панцо је рођен у Сарајеву 1897. где је и умро 18. октобра 1962. године. Еф. Мухамед је био познати исламски теолог. Школовао се у Сарајеву и Истанбулу. Био је и један од челника Одбора народног спаса.⁴¹³

Хафиз Панцо потиче из богате и угледне сарајевске муслиманске породице из које је било неколико борбених верских вођа и имама. Панцин отац је био мудерис (професор) у Атмејданској медреси, члан Улема-меџлиса и ваиз (проповедник) у Беговој џамији. Његов деда Исамудин био је имам и због својих слободоумних вазова османлијска власт га је протерала у Травник где је и умро.⁴¹⁴ Хафиз Мухамед Панцо је предавао веронауку у школи, писао за новине и преводио са арапског језика. Био је вероучитељ у гимназији. Једногласно је изабран за члана Улема-меџлиса 1938. године када му је поверена дужност просветног референта. Са Муниром Шахиновићем једно време је издавао лист *Исламски свијет*, а и сам га је кратко уређивао и издавао. У сарадњи са бившим реис-ул-улемом Мехмедом Џемалудином Чаушевићем, еф. Панцо је превео првих 20 џузова (делова) Курана, дајући стручне и историјске коментаре појединих ајета (стихова) и сура (поглавља) на српском језику и, за оно време, на доста слободоуман начин, што је тада за улему било неприхватљиво, због чега је дошао у сукоб са ондашњом улемом окупљеном око Ел Хидаје.⁴¹⁵ Тако је еф. Панцо заједно са реис-ул-улемом Чаушевићем дао велики допринос разумевању Кур'ана и Ислама уопште на нашем матерњем језику.

Мухамед еф. Панцо је руководио и Мерхаметом, муслиманском добротворном организацијом која се за време Другог светског рата бринула за муслиманске избеглице. У почетку је био отворено и доследно пронемачки оријентисан. Прва манифестација сарајевских муслимана против НДХ је организована 10. маја 1941. године. Тада је на челу поворке био еф. Му-

⁴¹³ Одбор народног спаса је 26. августа 1942. године основан у Сарајеву са циљем да организује наоружавање муслимана и оствари за Босну и Херцеговину што већи степен аутономије у оквиру НДХ, све до издавања Босне и Херцеговине из НДХ.

⁴¹⁴ *wikipedia*

⁴¹⁵ *Kur'an časni, Stvarnost, Zagreb 1978.*

хамед Панцо као једини хоџа. Када је дошао у Сарајево палестински муфтија Ел Хусеини, еф. Панцо је отворено подржавао оснивање СС Ханџар дивизије која је била састављена од Бошњака, али под командом немачких официра. Отворено је агитовао међу муслиманским домобранским официрима да се уписују добровољно у Ханџар дивизију. Био је и један од аутора меморандума Хитлеру.

Када је схватио да од Немаца нема подршке и да они неће ништа урадити за муслимане на штету Павелићеве Хрватске променио је ставове и основао је Муслимански ослободилачки покрет и накратко приступио партизанима.⁴¹⁶ Мухамед Панцо је био присталица међусобног поштовања и толеранције између муслимана, православаца и католика у Босни и Херцеговини. Због његовог таквог деловања био је под сталном немачком присмотром па се еф. Панца крио. Ипак су га Немци нашли код Тузле и стрпали у затвор. Због бројних интервенција угледних муслимана Немци су га предали хрватским властима које су га транспортовале у логор на Савској цести. Опет због великог броја интервенција најугледнијих муслимана и усташе су га пустиле али под условом да живи у Загребу. У Загребу се дружио са Павелићевим доглавником Адемагом Мешићем.⁴¹⁷ Уствари, он је на тај начин био под строгим контролом хрватских власти. И поред тога усташе су припремале његову ликвидацију, али су му пријатељи у пролеће 1945. године то дојавили. Успео је да пребегне у Лику и пребаци се преко Херцеговине у Сарајево. Комунистичке власти су га ухапсиле 3. маја 1945. године и осудиле на 10 година затвора. Умро је 1962. године, а сахрањен је на Грличиха брду у Сарајеву.⁴¹⁸

ХАСАН-АГА ЗВИЗДИЋ

Хасан-ага Звиздић је рођен у Сјеница 1892. године, а умро у Адапару (Турска) 1980. године. У време Другог светског рата, од новембра 1941. до октобра 1944. године, био је председник Управног одбора Сјенице. Сматран је стварним старешином одреда Муслиманске милиције у Сјеничком срезу иако је њен формални командант био капетан Тамил Прашовић. И пре и у току рата је био познат као главни трговац стоком у

⁴¹⁶ Jozo Tomašević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. – okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010, str. 31.

⁴¹⁷ Адемага Мешић је био познати аустрофил и србомрзац. За време Првог светског рата командовао је злогласним шуцкором који је почињо стравичне злочине над српским народом у Источној Босни.

⁴¹⁸ Алија Наметак, *Некролоџија Сарајева: Мухамед ефендија Панца*, Сарајево 1962.

скоро целој Старој Рашкој (Стари Рас). Због тога је имао велики политички утицај на том простору. Хасан је био најстарији син Мухамеда и Амине Звиздић. Родитељи су морали да напусте Гацко после аустроугарске окупације и после неколико селења и страдања од Бугара у Малешу, стално су се настанили у селу Увац у непосредној близини Сјенице.

*Хасан-ага Звиздић, председник Управног одбора сјеничког среза
поком Другој светској рати*

Талијанска војска се повукла из Сјенице крајем новембра 1941. године. Власт у Сјеници је преузео Управни одбор за чијег председника је изабран Хасан, а за његовог заменика велепоседник Раде Карамарковић. Одбор је формирао градску милицију, састављену по пола муслимана и православних за чијег команданта је постављен правник Ибро Сарачевић. У децембру 1941. године Звиздић није пристао да партизани уђу у град и заузму Сјеницу, јер се бојао да ће немачке и италијанске трупе, које су биле недалеко, напасти партизана у граду што би довело до страдања и самих грађана. Осим тога, Звиздић је био противник комуниста и није желео никакву

сарадњу са њима. Партизанској делегацији је рекао да не улазе у Сјеницу, јер ће је бранити и да има око 5.000 бораца под својом командом.⁴¹⁹ Без обзира на то упозорење и неодобравање једног дела партизанског руководства, партизани су 22. децембра 1941. године покушали да уђу у град што се завршило великим страдањем партизана.⁴²⁰ Хасан Звиздић је позвао у помоћ муслиманску милицију којом је командовао хоџа Сулејман Пачариз⁴²¹ и муслиманско-албански одред из Тутина под командом Џемаила Конићанина.⁴²²

Хасан-агина муслиманска милиција из Сјенице је са муслиманским милицијама из Пријепоља, Бродарева и Комарана почетком фебруара 1942. године у сарадњи са четницима, којима је командовао капетан Павле Ђуришић, и са италијанским снагама, планирала да нападне партизана који су се повлачили са простора Старог Раса након пораза у Ужицу. Због несинхронизоване акције партизани су потиснули јединице капетана Ђуришића па је хоџа Пачариз пошао у помоћ Звиздићу како би одбранили Сјеницу од могућег новог партизанског напада.⁴²³

Хасан Звиздић је био веома богат трговац, а по политичком опредељењу монархиста и противник комунизма. Неспорно је уживао велики углед и утицај на муслимане. На предратним посланичким изборима налазио се на листи српских радикала. Хасанага је имао добре односе и сталне контакте и сарадњу са локалним четничким командантима. Према казивању савременика он је имао сталне састанке са командантима четника у Штављу, Вапи и Лопижама па никада није дошло до оружаног сукоба са муслиманском милицијом ни муслиманским цивилима иако је било појединачних инцидената и убистава и на једној и на другој страни. Посебно је био значајан договор са командантом 2. милешевског корпуса капетаном Вуком Калаитом, Калаитовићем, о ненападању и сарадњи у борби против комуниста.⁴²⁴ Звиздић је имао намеру да посети Штаб ге-

⁴¹⁹ Салих Селимовић, *Сјенички крај 1941*, Ужички зборник 35, Народни музеј, Ужице 2011, стр. 280.

⁴²⁰ Тада су погинула 52 партизана. Сматра се да је за то страдање највише био одговоран Милован Ђилас, тадашњи делегат Врховног штаба партизанске војске.

⁴²¹ Хоџа Пачариз се касније прикључио усташама и од њих добио чин пуковника. О њему постоји више контроверзних прича.

⁴²² Петко Радаковић, *Муслиманска милиција у служби окупатора*, Ужичка република, записи и сећања, Музеј устанка, Ужице 1981, стр. 662; Мирко Ђуковић, *Санџак у НОБ-у*, Нолит, Београд 1964, стр. 209.

⁴²³ Ђуковић, *нав. дело*, стр. 247.

⁴²⁴ Тадашњи председник општине у Кладници Адем Никшић, један од учесника у тим преговорима, је то испричао аутору. Исту причу је аутору испричао и домаћин Љубиша Поповић Бобовић у чијој кући су вођени разговори и постигнут договор којег су се обе стране држале до краја рата.

нерала Драже Михаиловића како би се договорили око заједничке борбе против комуниста и партизана.⁴²⁵ Тако је 27. јуна 1942. године са још неким муслиманским и албанским првацима преговарао са представницима генерала Драже Михаиловића, што је резултирало договором о сарадњи у заједничкој борби против комуниста.⁴²⁶ Наш познати историчар академик Милорад Екмечић у једној својој књизи помиње Хасана Звиздића као муслиманског четничког вођу.⁴²⁷ Краљевски официр Андро Петронијевић је и пре Другог светског рата био бунџија и нагињао левичарима, а Звиздић се на њега љутио и говорио: „Пас издајнички! Умјесто да се држи угледног друштва и чува чин, он се уфатио под руку са фукаром па гунђа против нашег краља ...“⁴²⁸ Звиздић је до краја живота остао доследан противник комуниста и присталица Равногорског покрета. Хасан Звиздић и командант штабљанских четника, поп Селимир Поповић, су се за све време Другог светског рата састајали и сарађивали чиме су се веома значајно избегле људске жртве иако су на томе упорно радиле окупационе власти и комунисти. Јединице ЈВуО никада нису нападе Сјеницу, а партизани јесу.

Немачки командант у Сјеници, пуковник Карл фон Кремплер, је био планирао да оснује Санџак као засебан политички ентитет. Понудио је Хасан-аги функцију гувернера или председника владе, али је овај ту понуду одбио иако је повремено сарађивао са Немцима.⁴²⁹ После капитулације Италије Немци су преузели контролу у Црној Гори и осталим деловима некадашње италијанске окупационе зоне. При крају 1943. године Немци су у Црној Гори формирали марионетску владу у коју су именovali Хасан-агу Звиздића као министра без портфеља због његовог великог угледа. Према казивању Звиздићевих рођака он никада није учествовао у раду те марионетске и ни од кога признате Владе.⁴³⁰

Пред ослобођење Сјенице у октобру 1944. године Звиздић је емигрирао из Југославије да га не би ухватили и погубили партизани. Иако се често премештао са боравком ипак је завршио у логору Дахау где је провео две године. После тога се стално настанио у Адапазару у Турској где је и умро 1980. године. Испред његове куће у Сјеници постављена је 2012. године спомен плоча.

⁴²⁵ Спасоје Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Народна књига, Београд 1986, стр. 139.

⁴²⁶ Ђуковић, *нав. дело*, стр. 526.

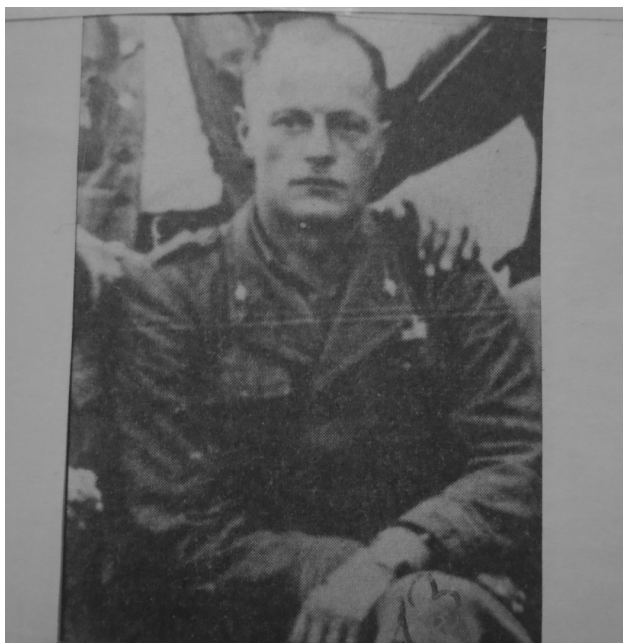
⁴²⁷ Милорад Екмечић, *нав. дело*, стр. 569.

⁴²⁸ Др Саво Чукановић, *Хроника Сјенице*, прир. мр Милун Павловић, Београд 2020, стр. 131 (фн. 200).

⁴²⁹ Ђуковић, *нав. дело*, стр. 525.

⁴³⁰ Радоје Пајовић, *Контирареволуција у Црној Гори, четнички и федералистички покрет 1941–1945*, Титоград 1977, стр. 423.

КАПЕТАН ТАМИЛ ПРАШОВИЋ

*Капетан Тамил Прашовић, командант
муслиманске милиције Сјеничкој среза*

Тамил Прашовић је рођен у Кладници код Сјенице 1910. године од оца Рама и мајке Алте. Стрељан је на Хаџету у Новом Пазару 1946. године као народни непријатељ, што је била општа квалификација за све оне који су тих првих послератних година били стрељани или осуђени на дугогодишње робије. Његова породица је била једна од најугледнијих и најимућнијих на подручју Кладнице које се простирало између река Вапе и Увца и планине Јавора. Кладница је тада била општина коју је чинило 8 села. Тамил се још у детињству издвајао од својих вршњака по интелигенцији и способностима. У југословенској краљевској војсци се истицао па је добио и чин каплара. После одслужења војног рока запослио се као општински шумар у Кладници. Пред Други светски рат је радио као пословођа у руднику антимона код Ивањице. Напад фашистичких сила на Југославију 6. априла 1941. године затекао га је као резервисту у Пљевљима одакле се вратио кући у Кладницу. Његов отац Рамо је убијен у лето 1941. године, највероватније из користољубља, јер је имао велики новац од продаје сто-

ке у Новој Вароши. Он је био једна од првих жртава у општини Кладница. У јесен 1941. године италијанска војска напушта Сјеницу и повлачи се у Пријепоље. Управни одбор Сјенице преузима власт и формира јединице муслиманске милиције у граду и у сеоским општинама ради одржавања реда и мира и одбране од партизана и свих других који би то угрозили. За командира кладничке муслиманске милиције Управни одбор Сјенице поставља Ђамила Прашовића. Када су партизани тражили да прођу кроз Кладницу за Сјеницу Ђамил се са општинским руководством одлучно томе супротставио. Хасан Звиздић и Управни одбор су оценили да се та територијална милиција неће моћи успешно супротстављати и штитити град и своја села па је формирана специјална и стално мобилна јединица – одред муслиманске милиције која је бројала између 300 и 400 људи. За команданта је постављен Ђамил Прашовић коме ће Италијани дати чин капетана.⁴³¹ Та јединица је често упућивана да заједно са четницима учествује у борбама против партизана. Према казивању каснијег командира муслиманске милиције у Кладници, Мухарема Шаљића, у борбе против партизана сјеничка милиција, у чијем сааставу је била и кладничка, је ишла 17 пута у долину Лима и даље до Колашина да би спречили продор партизана у Србију од краја 1943. и скоро целим током 1944. године.⁴³²

Капетан Прашовић се лично познавао са командантом лимских четника војводом и мајором Павлом Ђуришићем, командантом Другог милешевског корпуса капетаном Вуком Калаитовићем и командантом Јаворског корпуса мајором Радомиром Цветићем и никада муслиманска милиција под његовом командом није водила борбе против јединица ЈВуО. Капетан Прашовић се, као и Хасан Звиздић, залагао за суживит са православним Србима и за сарадњу у борби против партизана, заправо комунизма.

У близини Ђамиловог родног села Кладнице убијен је његов старији брат Ђазим. Кладничка муслиманска милиција је похапсила неколико Срба суседа на које је пала сумња. Испребијани и измучени доведени су у Кладницу где је, на захтев Ђамила и његове мајке, спроведена истрага,⁴³³ која је показала да су Ђазима убили припадници Неђићеве граничне страже. И поред немачке наредбе да његова милиција учествује у нападу на велико и богато српско село Буђево на Пештеру његове јединице нису ушле

⁴³¹ У неким књигама пише да су му тај чин дали Немци.

⁴³² Салих Селимовић, *Кладница*, Музеј „Рас“, Нови Пазар 2011, стр. 162.

⁴³³ Када су питали мајку убијеног Ђазима шта да раде са приведеним Србима она је одговорила: „Немојте их убити ако нисте сигурни да су они убили мог Ђазима. И њихове мајке ће закукати. Сачекајте Ђамила па нека он нађе ко је убио мог сина“.

у борбу.⁴³⁴ За време суђења капетану Прашовићу у Новом Пазару Срби из суседних села су га бранили и тражили да се не осуди на смрт.⁴³⁵ Капетан Ђамил Прашовић је оквалификован као народни непријатељ и стрељан је по пресуди комунистичког суда 1946. године на Хаџету у Новом Пазару.

КАПЕТАН ХУСЕИН РОВЧАНИН

Хоџа и кайиџан Хусеин Ровчанин

Хусеин Ровчанин (1907–26. април 1944) био је командант Комаранског муслиманског четничког одреда, са седиштем у Бродареву, који је бројао неколико стотина бораца.⁴³⁶ Спадао је у групу муслиманских команданата који су штитили цивиле и православне и муслиманске вероисповести.⁴³⁷ Велике заслуге има за одбрану Лимске долине од напада ко-

⁴³⁴ Немци су били обманути дојавом да се у Буђеву налазе партизани. Када је учитељица, која је знала Немачки, објаснила немачком команданту да у селу нема ни партизана ни комуниста ни четника и да се село само брани од пештерских муслиманских банди, наредио је обуставу ватре и повлачење, а чак су његови војници учествовали у преносу рањеника и заштити сеоске имовине.

⁴³⁵ Првостепеном пресудом био је осуђен на 8 година затвора што неким комунистима није одговарало па је на обновљеном поступку осуђен на смрт 1946. године и стрељан одмах по изрицању пресуде да би се предухитрила жалба.

⁴³⁶ Према неким подацима овај одред је имао око 400 бораца.

⁴³⁷ wikipedia

муниста, тј. партизана током 1943. и у пролеће 1944. године. Погинуо је у борби са партизанима код Мојковца штитећи одступницу четничким јединицама потпуковника и војводе Павла Ђуришића, команданта тзв. лимских четника. Капетан Хусеин Ровчанин је био монархиста и љути противник комуниста и партизана, јер су они гушили сваку веру, па и ислам. Због тешке и сложене ситуације у Лимској долини капетан Ровчанин је морао понекад да преговара, па и сарађује и са партизанима и са окупаторима. Хусеин је иначе био хоџа, са редовно завршеном медресом,⁴³⁸ и са службом у Комарану код Пријепоља. Ипак, треба рећи, хоџа и капетан Хусеин Ровчанин је био контроверзна личност, вероватно због сложене ситуације у Лимској долини.⁴³⁹

Заслуга је капетана Ровчанина и његовог одреда, као и неких других јединица, да партизани нису дуго успевали да пређу Лим, иако су у току 1943/44. године то покушавали неколико пута. Партизани су настојали по сваку цену да се врате у Србију у којој скоро да и није било значајнијих партизанских јединица после слома Ужичке републике крајем 1941. године.

Четнички војвода и потпуковник Павле Ђуришић побегао је из немачког заробљеништва и састао се са својим борцима у завичају, одакле је наставио пут преко Нове Вароши, Прибоја, Пријепоља, Бродарева, Бијелог Поља у правцу Берања и Колашина у Црној Гори. Капетан Хусеин Ровчанин је без икаквих условљавања ступио са својим снагама у четничке одреде војводе Павла Ђуришића. Сам је капетан Ровчанин тражио да он са својим снагама први наступа и да пробија фронт који су држале партизанске јединице под командом партизанског генерала Пека Дапчевића. Комунистичке снаге су се нарочито биле тврдо ушанчиле на положајима код Мојковца. Вођене су вишечасовне и дневне и ноћне борбе. На крају се борба завршила прса у прса. Капетан Хусеин Ровчанин је са својим муслиманским борцима Комаранцима разбио партизански фронт, али је у тој борби и сам херојски погинуо 26. априла 1944. године.⁴⁴⁰

Најближи потомак Хусеина Ровчанина је синовац Ариф Ровчанин из Пријепоља. Он је причао да је његов стриц рођен 1906. године у засеоку Ђурово Брдо, да је завршио медресу и у родном месту био хоџа, па матичар, а у време рата „имао милицију“.⁴⁴¹ Партизански првоборац Миле

⁴³⁸ Медреса је средња муслиманска верска школа у којој су спремани муслимански свештеници – хоџе. Тадашње медресе су давале осим верског и солидно световно образовање.

⁴³⁹ wikipedia

⁴⁴⁰ Према казивањима Ровчанин је био рањен у обе ноге, али га је Бошко Шкрбовић тако рањеног убио из пиштоља.

⁴⁴¹ Све муслиманске војне формације су називане милицијама и носиле су различите униформе. Комаранска милиција капетана Ровчанина је носила италијанске и немачке униформе.

Перуничић ми је једном приликом рекао да је на збору у Бродареvu 1941. године, после позива за одлазак у партизане или милицију – народ листом отишао за Ровчанином.

У документацији се помиње да је неколико муслимана кратко време било у четничким јединицама и да су страдали од партизана. Међутим, нигде се не наводи име хоџе Хусеина Ровчанина. Иначе, командант четничког одреда у бродаревском крају био је Перко Зиндовић – истиче Драгољуб Шљукић, један од организатора акције подизања споменика „страдалима од комунистичког режима“.

Има одређених контроверзи око улоге капетана Ровчанина у Другом светском рату. Према неким, сарађивао је с четницима и погинуо је штитећи повлачење Павла Ђуришића. То мишљење је према четничком погледу. Међутим, чињеница је да је капетан Хусеин Ровчанин био у малој групи команданата муслиманске милиције који су се уздржавали од напада на српско православно становништво и водили политику сарадње са четницима и коректан однос према Србима. Таква политика је сигурно сачувала животе многих цивила, како хришћана тако и муслимана у том делу Лимске долине. Неки четнички извори кажу да су се капетан Ровчанин и његов одред из Комарана придружили четницима без икаквих услова и тако дуго штитити овај крај од комуниста и партизана.

После капитулације Италије 8. септембра 1943. године, партизани су покушали да преговарају о предаји капетана Ровчанина и његовог одреда. Преговори нису успели, јер је хоџа Ровчанин инсистирао да Комаран и Бродарево остану под контролом његовог одреда муслиманске милиције. Крајем октобра 1943. године партизани су са великим снагама напали Комаран и Ровчанин и његова милиција су морали да се повуку према Сјеници. Немци су га 7. новембра 1943. године унапредили у чин капетана јер није пристао на сарадњу са партизанима.

Све то може значити да се комунистичке оптужбе за „геноцид над муслиманским живљем“, које су по њима извеле трупе ЈВуО под командом мајора Павла Ђуришића у 1942. и 1943. години, доводе у питање, јер је управо један од највиђенијих муслиманских официра, који је истовремено био и хоџа, погинуо штитећи одступницу војводи Ђуришићу и његовој војсци. Не могу се порицати велики злочини које је војвода Ђуришић починио, али то није био геноцид. Није згорег споменути и то да су муслимани села Кладнице код Сјенице спасили капетана Вука Калаитовића Калаита, команданта 2. милешевског четничког корпуса од потера Озне и Удбе, који се по завршетку рата из Босне вратио у заичај и скривао до

погибије 1948. године. Калаитова супруга Нада и кћеркица су за све време рата боравиле у Сарајеву, а муслиманске жене су их спасиле и скривале све до после рата.

Вршене су одмазде, што нико не оспорава, али су оне углавном биле уперене према муслиманским усташама, који су се борили на страни Независне Државе Хрватске или Немаца (Ханцар дивизија, Шуц полиција) и који су чинили велике и непотребне злочине над српским цивилним становништвом. Типичан пример тог времена је било Гацко, где се приближно 90 посто муслимана определило за усташе.

ПРИЛОЗИ

Познати аутор Владислав Б. Сотировић,⁴⁴² између осталог, у вези комунистичке пропаганде, пише и ово:

У Другом светском рату у Југославији је постојао само један оружани југословенски покрет који се борио за ослобођење земље од страних окупатора – партизански покрет под руководством Јосипа Броза Тита.

Чињенично стање:

У току Другог светског рата у Југославији су постојала два оружана покрета против окупатора: Југословенска Војска у Отаџбини (ЈВуО или Равногорски покрет, четници Драгољуба Драже Михаиловћа, ројалистички покрет) и партизански покрет (Народноослободилачка војска Југославије) под руководством КПЈ и њеног генералног секретара Јосипа Броза Тита. Међутим, војно-политичке и идеолошке мотивације ова два покрета су биле дијаметрално супротне и стога неспојиве, па није ни могло у току рата доћи до њихове фузије. Ова два покрета међу собом су се разликовала и по питању националног састава командно-руководећег кадра. Ипак, и један и други покрет су имали једну једину заједничку црту, а то је била жеља за избацивањем из земље свих страних окупационих војски, али само као предуслов за реализацију својих идеолошко-политичких па и националних послератних планова и коначних циљева. Стога ова два покрета нису могла да функционално сарађују у некаквој заједничкој борби против окупатора ни након формалног усменог договора о заједничкој борби (склопљеног између Тита и Драже) 19. септембра у Струганику и (допуна споразума на инсистирање комуниста) 26. октобра 1941. године у Брајићима. Овај договор прекршили су Брозови партизани који су још крајем септембра 1941. године (дакле читавих месец дана пре договора у Брајићима) отпочели директне борбе против ЈВуО покрећући тако оружану бољшевичку револуцију у Западној Србији. Овом приликом ћемо

⁴⁴² Владислав Б. Сотировић, Кривотворине о Јосипу Брозу Титу, Брозовим партизанима и Равногорском покрету, 1941–1945. г.

документовано и конкретно презентовати само нека од многобројних савезничких признања која је добио лично Драгољуб Дража Михаиловић као командант ЈВуО у току самог рата као и непосредно након њега за антифашистичку борбу његових „четника“ и сарадњу са Савезницима (наравно, Брозова титографија ова и оваква документа не спомиње):

– Слово британског министра иностраних послова, Ентони Идна од 24. септембра 1942. г.: „Мислим да ће ми сваки мој сународник казати да нас, да је Југославија већ осветлила образ у овом рату... Добро уређене југословенске војске воде борбу против непријатеља на сопственом тлу, под необично храбрим вођством ђенерала Михаиловића. То је једна важна војничка чињеница. У овом часу непријатељске дивизије које су преко потребне на руском војишту, или потребне на египатском војишту, задржане су борбом у Југославији...“⁴⁴³

– Телеграм генералу Михаиловићу од 11. новембра 1942. г. кад је француски генерал Анри Жиро примио команду над француским трупима у Северној Африци: „Поново сам ступио у борбу против наших заједничких непријатеља. Вама лично и херојској војсци желим у овом тренутку да изразим и подвучем традиционално братство по оружју које влада између француске и ваше војске. Изражавам вам своје најдубље дивљење. Ваш херојски отпор, и ваши успеси, пробудили су и покренули националну свест свих оних који се боре против нападача. Ваш отпор и ваш пример воде ка победи, која почиње да се рађа.“

– Телеграм генералу Михаиловићу од Алана Брука, Начелника британског генералштаба од 1. децембра 1942. г.: „У име царског генералштаба не могу да пропустим 24. годишњицу од уједињења Срба, Хрвата и Словенаца, а да не изразим честитање за дивне потхвате југословенске војске на Средњем Истоку у овом победоносном часу, и на ваше непобедиве четнике, под вашом командом, који се боре дан и ноћ под најтежим ратним околностима. Уверен сам Господине министре, да ће ускоро доћи дан када ће и све ваше снаге моћи да буду уједињене у једној слободној и победничкој Југославији; дан када ће непријатељ, против кога се заједнички боримо раме уз раме, бити сатрвен заувек.“

– Телеграм генералу Михаиловићу од Самнера Велса, Државног секретара САД-а од 4. јануара 1943. г.: „Влада САД-а има потпуно поверење у патриотизам генерала Михаиловића и велико дивљење за вештину, истрајност и храброст са којом он, и југословенски патриоти око њега, настављају борбу за ослобођење своје земље. Ми сматрамо да војна акција,

⁴⁴³ Службене новине, бр. 10, 24. новембар 1942. г., Лондон.

на коју се позивате, представља чињеницу у оријентисању вођства рата од стране Уједињених народа против Осовине.“

– Телеграм генералу Михаиловићу од генерала Двајта Д. Ајзенхауера, Команданта англо-америчке војске у Северној Африци од 13. јануара 1943. г.: „Америчке оружане снаге у Европи и Африци, поздрављају своју браћу по оружју, одличне и храбре војне јединице под вашом одлучном командом. Ти јуначки људи, који су приступили вашим редовима, у свом завичају, да би непријатеље изгнали из Отаџбине, боре се с пуном оданости и самопрегором за заједничку ствар Уједињених народа. Нека им та борба донесе потпун успех.“

– Похвална наредба за све француске сувоземне, поморске и ваздухопловне јединице, на дан 2. фебруара 1943. г. од стране генерала Шарла Дегола, Председника слободне Француске: „Легендарни јунак, симбол најчистијег родољубља и највиших југословенских војничких врлина, тај генерал [Дража Михаиловић] није престао водити борбу на окупираном националном тлу. Уз помоћ родољуба, он без суштајања не да мира окупаторској војсци, тако припремајући онај коначни јуриш који ће довести до ослобођења његове Отаџбине и целог света, раме уз раме с онима који никад нису сматрали да се једна велика земља може покорити суровом завојевачу.“

– Телеграм за генерала Михаиловића од 5. фебруара 1943. г. од Лорда Селборна, Британског министра блокаде (Министарство спољних послова, строго пов. бр. 37 од 9. фебруара 1943. г.): „Бриљантно је оно што је генерал Михаиловић учинио и још увек чини. Имате разлога да будете горди на њега. Черчил је сад у Каиру начинио анкету код својих власти о акцији генерала Михаиловића, и извештаји које нам је о томе послао заиста су ласкави за генерала. Ми ћемо му дотурити помоћ у оружју.“

37.

(О УБИСТВИМА БЕЗ ПРЕСУДЕ)

Да би се могла завести правда и контролисати оправданост убијања појединих лица у циљу чишћења,

НАРЕЂУЈЕМ:

Да се ни једно убиство у циљу чишћења или ма у ком другом циљу, више не врши без пресуде надлежног и прописно организованог преког војног суда.

Најстрожије забрањујем накнадно писање пресуде пошто се дотично лице убије, већ има да се врши суђење, па доношење пресуде тачно у смислу прописа Уредбе о преким војним судовима, па тек онда извршење. Најстрожије забрањујем пљачкање убијеног, јер је до сада било случајева да су убијена лица пљачкана и потпуно гола остављана не месту стрељања, што је код народа остављало утисак обичног разбојништва. Овакве пљачке најоштрије кажњавати.

Убијена лица по могућности у сваком случају закопавати -сахрањивати. Приватне ствари убијеног лица враћати његовој породици, како би се стекло уверење да водимо праведну и некористољубиву борбу.

27. септембар 1943.

(потпис)

АВИИ, ЧА 2- 3- 37, 22- 2 -33.

38.

(НЕДОВОЉНА ПРИПРЕМЉЕНОСТ НАПАДА)

Запажено је у досадашњој акцији да су напади извођени без довољно изненађења непријатељских положаја и утврђења. Није вршена процена замљишта за извођење напада. Напади се већином врше дању, док наша борбена средства нуде више успеха за ноћне нападе, односно препаде. Тајност спровођења напада не одржава се и непријатељ је увек обавештен чак и у колико часова почиње напад. Муниција се троши као да имамо фабрике муниције.

При заузимању градова и села забранити сваку пљачку и покољ становништва, јер нам то отежава да национализујемо те елементе. Овако их терамо у комунистичке редове. Масае су подложне тренутним утисцима и паници. Сталне одреде што више појачавати и од њих створити најборбеније и најдисциплинованије јединице.

15. октобар 1943.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 22- 1- 50, 74- 3- 9

87.

(ЈЕДНА НАРЕДБА О ПРЕИМЕНОВАЊУ БРИГАДЕ)

НАРЕДБА:

По мом доласку у ове крајеве, уверио сам се да је 1. сарајевска бригада пристојно уређена, да влада потпуни ред и да је дисциплина и национална свест на завидној висини.

Похваљујем команданта поручника Саву Дерикоњу.

Од данас она носи назив: „ПРВА БОСАНСКА БРИГАДА ГОРСКЕ ГАРДЕ Њ.В. КРАЉА ПЕТРА ДРУГОГ“ и улази у састав Романијског корпуса.

25. новембар 1944.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 5- 3- 49

88.

УРЕДБА О ФОРМАЦИЈИ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У
ОТАЏБИНИ

У циљу обједињавања свих снага Југословенске војске у Отаџбини у духу одлука Народног конгреса у селу Ба, од 28. јануара ове године,

НАРЕЂУЈЕМ:

Члан 1. Југословенска војска у Отаџбини састоји се из три посебне армије и то: српска, хрватска и словеначка. Муслиманске јединице обједињују се у Групу муслиманских корпуса.

Члан 2. Српска, хрватска и словеначка армија и Група муслиманских корпуса стоје непосредно под јединственом командом Штаба Врховне команде на челу са Начелником штаба.

Члан 3. Команданти напред наведених армија и Групе корпуса потписиваће се по следећем:

Командант српске армије, ђенерал Марко;

Командант хрватске армије, ђенерал Губец;

Командант словеначке армије, ђенерал Андреј и

Командант Групе муслиманских корпуса, ђенерал Ђерзелез.

Члан 4. Даља подела на ниже јединице прописује се поверљивим делом ове уредбе.

Члан 5. Све трупе носеће или државну или народно федералну заставу.

Народно федерална застава српска, хрватска и словеначка, носиће се и горњем углу уз копље, на обе стране, у квадратној форми, југословенску државну тробојку. Муслиманске трупе, изузетно од овога, могу носити заставе зелене боје, са белим полумесецем и звездом у средини, а са обе стране имаће, такође у горњем углу уз копље, југословенске државне боје. Југословенске државне боје у горњем углу народнофедералних застава симболишу заједницу, федеративну, демократску Краљевину Југославију.

Трупе које имају старе војничке пуковске заставе носиће их и даље.

Члан 6. Све јединице Југословенске војске у Отаџбини имаће једнообразан печат по следећем: у средини југословенски државни грб. Около грба, у кругу, српске и муслиманске јединице носиће натпис: „Команда Југословенске војске у Отаџбини“, хрватске и словеначке: „Команда Југословенске војске у Домовини“, на хрватском и словеначком језику. Испод државног грба, српске јединице носиће ознаку: „Горски штаб“ и одређени број. Хрватске јединице носиће ознаку: „Хрватске трупе“ и одређени број. Словеначке¹ трупе носиће ознаку: „Словеначке трупе“ и одређени број. Муслиманске трупе носиће ознаку: „Муслиманске трупе“ и одређени број.

Члан 7. Југословенска војска у Отаџбини продужила је своје дејство у априлу месецу 1941. године под овим називом. Југословенска војска у Отаџбини нити је носила, нити носи називе ни четничких ни милицијских команди. До погрешног појма четничких одреда дошло је по томе што је у нашој ратној служби одељак о герилском ратовању носио назив „Четничка акција“.

Јединице које још и сада одвојено раде под називом четничких одреда или разних милиција, позивају се да се подвргну војничкој дисциплини и уђу у састав Југословенске војске у Отаџбини и да извршавају наређења Врховне команде Југословенске војске у Отаџбини.

Члан 8. Ова уредба, донета у сагласности са Извршним одбором Централног националног комитета Краљевине Југославије, ступа на снагу на дан 1. децембра т.г.

1. децембар 1944.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 5-4-4, 34-1-11; Зборник 14- 4, стр. 430-432.

(„КОРИСТИТЕ СВЕ ПРОТИВ СВИХ“)

Бр. 609, 222, ДДЦ 2- 407, 13. фебруар 1943.

Павле код мене. Решено следеће. Земљаци се регруписавају јер их има и заморених. Весковић креће из области Плеваља ка Вама са преко 1.000 људи. Касаловић и Ружић долазе од Жабљака са преко 1.000 људи. Укупна снага земљака, око 2.500 људи. Јевђа да осигура храну и муницију. Муниција потребна нарочито јер је утрошена. Данас Павле наређује покрет и претходно прикупљање.

Храну ће нешто понети али од Калиновика и у Калиновику морате је обезбедити, јер је немогуће преносити због снега ништа на коњима. Кад Вам земљаци стигну, радите по ситуацији под условом да не буде компромитације у погледу сарадње и да се што више заштити наш свет од терора усташа и Немаца. Павле наређује својима да муслимане тамо не дирају.

(...)

Бр. 614, Иштван, 15. фебруар 1943.

Са Теткињима тактизирати као што Вам је и Бранко јавио, а иницијативу држати у својим рукама. Користити све против свих. Веза бр. 67. Поздрав Баћовићу, Бујићу и Иванишевићу.

Бр. 615, 222, 15. фебруар 1943.

Добро је да Иштван не прави компликације са Теткињима. Хуго да чисти Западну Босну. Слажем се са свим Вашим плановима. Од послатог новца 500.000 је за Херцеговину, тј. за Баћовића, а остало за Вас. Немојте да журите да потрошите, јер немам више, али потхрањујте акцију према стварној потреби. Павле уредио покрет земљака. Они по деловима стижу у 3 партије. Одређени су најбољи војници и команданти под командом Весковића. Поручите Бјелајцу да употреби станице. Херцеговину треба спремити на отпор за случај наиласка комуниста. Немојте испразнити Херцеговину, она треба да има доста снага. Како разумете клопку коју би нам поставили Немци рушењем бункера? По свему изгледа да они напуштају па не дозвољавају да се други њима служе. Официре ћете добити док видимо који су и шта су, јер не можемо слати оне који су несигурни. Што јачу пропаганду код муслимана да не иду путем Чајнича. Добићете летке ускоро за муслимане. Муса нека ради што јаче. Шејковиће треба ликвидирати. Муслимане употребити против комуниста да положи испит. Павле поучава своје да буду љубазни према муслиманима, а и Ви настаните на васпитавању. Кажите им да се главом не шале да направе какав скандал.

(...)

Бр. 633, 222 6-281, 17. фебруар 1943.

Андреја Весковић је код Плеваља. Данас му Павле наређује телефоном да крене Вама. Касаловић и Ружић крећу, а можда су већ и на путу. И они иду

Вама. Павле тамо прикупља и трећу групу. Укупно треба да Вам дође око 2.500 људи. Трећа група креће Весковићевим путем.

(...)

Бр. 638, 222, 18. фебруар 1943.

Ја сам Павлу био наредио да после Чајничка одмах продужи ка Вама. Изгледа да су земљаци морали да однесу ствари кући, и да у томе лежи изговор за један кратак одмор у кућама. Павле је био код мене и одмах сам му наредио да покупи снаге и да их пошаље ка Вама у три дела како сам Вам већ јавио. Написао сам Павлу најхитније писмо да што пре ове снаге стигну до Вас. Исто тако наредио сам да Бајо час пре прикупи своје снаге и да буде спреман да крене у правцу Билећа - Поповог Поља и даље ка Неретви, у случају потребе. Морамо рачунати усе и у своје кљусе. Ако Јевђо нешто уради, утолико боље, али не верујем да се Теткићи могу покренути. Сматрам да не треба да се излажемо почесном тучењу. Морате бити јачи од њих. Снаге треба да се прикупе, а дотле да се воде борбе за њихово задржавање док остали не стигну. Ви ћете ипак на терену то најбоље решити. Мислим да су Павлови већ кренули. Известите ме колико имате расположивих Ваших снага и где се налазе по групама. Рачић ме извештава да су комунисти упали понова на Мајевицу са 500 људи. Даље Рачић јавља да се око Власенице воде велике борбе са њима.

Зборник 14- 2, стр. 212- 214

31.

(„САД БИ ИХ МОГЛИ ДО НОГУ ПОТУЋИ, КАДА БИ
СМО БИЛИ ПАМЕТНИ И СЛОЖНИ“)

Бр. 646, Херман, 18. фебруар 1943.

Веза ваш број 234. Муслимани по наговору Италијана и са њиховим оружјем вршили су нападе на српска села. Тако су пред носем Италијана јужно од Сјенице напали на село Буђево. Због овога им је уништено 33 села на десној обали Лима. То је било на Божић. У области Чајничка, муслимани као талијански милиционери вршили су дуг терор.

Сад су то платили врло скупо. Област Чајничке је очишћена од њих. Веза Србије и Црне Горе преко Сандака сада је осигурана јер је и област Фоче још прошлог лета очишћена. Арнауте позовите на сарадњу и савез, а ове догађаје им објасните да су они изазвали убијањем нашег живља и удруживањем са непријатељима Талијанима и усташама. Нека знају да су они заједно са Зогуом издали савезнике и да само им ми можемо пријатељски помоћи пред савезницима, под условом да ступе у пријатељске везе са нама.

(...)

12. Мајор Лазовић са овом заповешћу упознаће команданта Војводине. Потпуковник Љуба Јовановић упознаће потпуковника Оцокољића.

7. јануар 1945.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 6- 1- 7; Зборник 14- 4, стр. 496-498

12.

(МУСЛИМАНСКИ КОМАНДАНТ ЧЕСТИТА БОЖИЋ ЂЕНЕРАЛУ
МИХАИЛОВИЋУ)

Доставите расписом свима следеће: Начелник штаба 6-ог муслиманског корпуса поносне Мајевице брат Абдулах Мулас Рамановић, доставио ми је (сле)дећу депешу: *Г(ос)подину Министру Дражи Михаиловићу. У име муслимана са територије Мајевичког корпуса Ј.В.у О, као и своје лично, честитам вам празник Х(ристово) Р(ођења) да под славном Круном Карађорђевића и Вашим мудрим вођством, ускоро доживимо јуну слободу у демократској Краљевини Југославији. Истичем пример брајске сарадње муслимана на Мајевици са православном браћом и позивам све наше стваришине као и сву браћу муслимане да овим јућем јођу.*

(...)

7. јануар 1945.

АВИИ, ЧА, 276- 6- 1

13.

(НАПАД НА МОДРИЧУ)

Усташе су искористиле тренутно слабе снаге у Модричи, и за време Божићних празника упале су у Модричу.

НАРЕЂУЈЕМ:

Мајор Лазовић са својим снагама пребациће се 10. јануара у Горњи Сиургић и припремити за напад 11. јануара тежећи да овлада Државним привредним добром „Петар Мркоњић“ и да одатле пресече одступницу усташама из Модриче.

Да би се оване једном за свагда стало на пут и да би поступци наших војника личили на поступке организоване војске, као и да својим понашањем утичу благотворно на мештане те да их на тај начин још више придобију за нашу организацију,

НАРЕЂУЈЕМ:

1. Пуковник Кесеровић као најстарији командант у месту, образоваће команду места, с тим да у састав ове команде уђу и ранија командна места састављена од муслиманске милиције и мештана Модрича.

Да свим силама и средствима стане на пут пљачки и вређању становништва, примењујући противу таквих најдрастичније мере. Објавити свима и свакоме путем депеша или писменим огласом да ће свако ко се ухвати у пљачки бити стрелян.

Да организује од грађана национално исправних Равногорске, општинске и сеоске одборе.

Одмах да прикупи сву муслиманску милицију и у споразуму са њиховим командантом и нашим командантима јединица организују патролирање кроз варош и околна села како дању тако и ноћу патролама састављених од наших и муслиманских милицијских војника под командом официра.

Пуковник Кесеровић обратиће нарочиту пажњу на понашање и опхођење војника Требавског корпуса према становништву као и да им се спречи бесциљно лутање и пљачка мештана.

2. Брат Мухамед бег Прељубовић у споразуму са пуковником Кесеровићем, организоваће одмах пропагандне одборе у који да уђу национално исправни и најспособнији грађани српске-православне, исламске и католичке вероисповести. Ти одбори одмах ће отпочети свој рад, који ће добити инструкције од брата Прељубовића и пуковника Кесеровића.

Брат Прељубовић одмах ће сазвати конференције и зборове грађана Модрича и околине на којима ће објаснити потребу сарадње без обзира на веру, као и значај ове потребе. Настојати да се преко национално исправних и виђенијих људи организује омладина ових вера упућујући их на слогу и заједнички рад за опште добро.

3. Команданти ових јединица саопштиће и упутиће своје војнике на коректно држање и опхођење њихово према грађанима и њиховој имовини и настаће да се не пљачка и самовоља појединаца спречи. Сва наређења команданта места морају сви безусловно да извршавају, а командант места је најстарији официр у месту.

4. Сви команданти настаће да се заплећене животне намирнице од непријатеља или прибављене ма на који начин од стране појединаца, одмах, пренесу и предају интендатури В.К. у с(елу). Копривни, одакле ће се узимати по требовању према бројном стању људства. На овај начин рационално ће се искорис-

последњи пут и нека сви имају на уму примену народне изреке „Брат је мио, које вере био“.

НАРЕЂУЈЕМ

1. У муслиманским, католичким и православним селима јединице не смеју ништа саме да узимају у погледу реквизиције. Реквизицију могу извршавати само интендантски органи и у случају када на други начин не могу доћи до хране, обраћају се на месне муслиманске, католичке и православне власти, односно на Равногорске одборе где ових има. Где нема организованих власти нити одбора, нека се такви одбори одмах устроје па они са интендантским органима врше реквизицију хране.

2. Приликом кантоновања по муслиманским селима, обратити нарочиту пажњу на осетљивост муслимана према њиховим домовима и на првом месту користити за настањивање јавне зграде као: школе, кафане, надлештва и томе слично, па тек у споразуму са месним одборима домаћинске куће узимати за станове, остављајући довољне просторије домаћинима за становање.

3. Сваки наш борац и старешина има да буде пропагатор слободе вероисповедања и верске толеранције. Сваки старешина и борац има да буде пропагатор, да ми сада образујемо верски фронт противу безбожника. Сваки старешина и борац има да покаже и сам да поштује и туђу веру, а да поштује и своју. На ово нарочито да обрате пажњу свештеници при јединицама. У овоме смислу поучити све старешине и борце.

4. Скренути пажњу свима старешинама и борцима, да комунисти веома подло и веома вешто убацују пароле међусобне борбе међу разним вероисповестима и да често лажно представљају као „партизане“ поједине грађане и њихове породице, без обзира на веру, како би дошло до међусобног уништавања и неповерења.

5. Нека је свима старешинама и борцима јасно, да од ове своје политике нећу никада одсупити, као што нисам ни до сада и да ћу предузимати најстрожије мере према свима онима, који се о ове јасне истине огреше.

Ово моје наређење саопштити свима јединицама, да нигде не пренагле у својим одлукама, које су често производ комунистичких подметања и интрига. Ово моје наређење саопштити и свима муслиманским и католичким милицијама које су у сарадњи са нама. Подједнако ћу строго поступати према свима без обзира на веру, који се о ово моје наређење огреши.

(потпис)

Штаб

Врховне команде

О.Број 241

11. фебруара 1945. год.

Положај

АВИИ, ЧА, 6-2-11.

слаткоријечивим надмудривањем, него га поставља само на националну основу и као такво жели га ријешавати, без постављења услова да носимо назив ма каквог „цвијећа“, ма какве „срчике“ и ма какве „кичме“. Оно што Чича Дража рече, у то сам се и на ситним и на крупним стварима са дивљењем увјерио, оно што обећа, на што се обавезе, како се споразуми и како закључи, оно мора да се испуни, па макар и мртвом главом. У овог човјека реч је скупла и част је виша од живота. У такве особине овог племеног човјека можемо ми муслимани вјеровати, а Ви на терену убрзо ћете се увјерити кад га у својој средини поближе упознате“.

Као командант, ђенерал Михаиловић је придавао велику важност вези са својим потчињенима расутих по терену. И ове везе су биле ефикасно вођене, готово до опседности војним администрацијом и комуникацијом. О томе сведоче и гомиле сачуваних телеграма, па и неки сведоци, који су критиковали ову његову особину. Немачки преговарач из Диваца приметио је да Михаиловић „и при највећим разочарењима не мења израз лица“. За време тих неуспелих преговора „непрестано је правио белешке, на основу којих је потом одговарао“. Неки сматрају, као Живко Топаловић или Драгиша Васић, да је Дража слабо познавао људе, и да је мало имао прилика да се са њима спори и сукобљава. Његов велики недостатак, сматрали су они, био је тај што је хтео да буде „народни човек“ и да стекне поверење сваког простог Србина којег је сретао, па још више жена и деце. Али тешко је било у таквом добу да неко буде и командант и демагог у исто време. У Србији 1943-1944, Дража је морао да буде присутан свуда као главна атракција за масу света. Као што се некад народ скупљао да види Краља, тако је трчао сада да види Дражу. На таквим скуповима није се упуштао у расправу о проблемима, већ се ограничавао на то да збор отвори или заврши саветима народу, да издржи у борби и буде сигуран у скоро ослобођење.

О ђенераловом угледу у народу, британски мајор Џаспер Рутам је априла 1944, рекао: „Михаиловићева снага била је више у подршци од стране народа него у ауторитету над војском. Михаиловић је погодио душу српског сељака управо својом обазривом политиком. Сељаци су врло добро видели да се он о њима брине као добар отац и да их чува од окупације и од сувишних ратних жртава. Зато су му и дали народно име - Чича Дража. За њих је он био и добар војник и мудар државник и народни спаситељ. Знали су да он од њих једино тражи најнужније жртве. Зато су га волели. Дража је никао из народа и њега нико није могао заменити“.

Ђенерал је био дубоко побожан човек, молио се Богу, поштио, причешћивао се и славио крсну славу. Славио је Светог Николу. Михаиловићев син Воја, био је уз свог оца од 1941. године и остао је до краја равногорског пута - прво у пратњи Михаиловићевог штаба, затим у Црногорској бригади поручника Ајдачића и поново при Врховној команди. Михаиловићева супруга, старији син Бранко и кћерка Гордана, били су током 1942-1943, више пута затварани од

до братске слоге не само при отпору против окупације, већ и касније, нарочито у борби за верске аутономије и православних и муслимана, тако је било и овај пут. Под крај треће године почело је опште трежњење.

И на Босанској Крајини, и у Средњој Босни, нарочито у Сарајеву, и у Посавини, као и у староме Расу - Санџаку, дошло је топлих и братских веза и сарадње између муслимана и православних Срба, као и између делова Југословенске војске и муслиманских одреда за заједничку борбу против заједничког непријатеља. Пример за ту сарадњу дала је Херцеговина, под вођством Мустафе Пашића, рахметли др Исмета Поповца, као и Сарајево са херојем из прошлих ратова рахметли Фехимом Мусакадићем и Хамдијом Ченгићем у Источној Босни. Али и сам народ, где није било вођа да изведу на прави пут, тражио је тај пут сам од себе и нашао га је по свом здравом разуму. Примери појединих села и општина где су се сељаци православни и муслимани сами споразумевали за заједничку одбрану својих живота, својих породица, своје нејачи и своје имовине, остаће потомству као најлепши и трајан доказ здравих погледа нашег сељачког народа и његове упорне снаге за самоодржање. Не сме се потцењивати ни висока улога уleme, као ни средњег staleжа, трговаца и занатлија, на овом тешком али по народ спасоносном раду.

Путеви су утврени, њима треба само да се настави и ја сам у том смислу дао наређења свима својим командантима на терену. Они ће вас позвати - одазовите се. Они ће вам свугде пружити руку помирења - прихватите је без страха и без устезања. Што се тиче будућег положаја муслимана у обновљеној држави, за који се многи питате, ви својом данашњом сарадњом са Југословенском војском и борбом против заједничког непријатеља, ударате темеље томе свом положају. Равноправности и једнакости пред свим законима које ћемо заједнички створити по начелима демократије и парламентаризма, слобода грађанска, да свако може слободно да каже истину и праву реч, и усмено и писмено, у свему јавном животу; слобода верска, да свако може слободно да исповеда своју веру; слобода имовинска, да оно што поштено својим трудом заради буде заиста његово и законом заштићено, биће основне мисли водиле за које ћемо заједно да се залажемо. Неволје које су опште и које су у овоме рату дошле до врхунца, али које највише притискају онога малог и слабог, онога што увек за заједницу највише даје а најмање тражи, биће нам заједнички. Сиротиња ваша биће и наша, бриге ваше биће и наше. Заједнички ћемо их бранити и заједнички решавати. Друштвена правда биће нам једна као што нам је и Бог један.

1. јануар 1944.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 13-1-1; „Исјок“, Глас југословенских муслимана, 1994. бр. 7, стр.1.

У тежњи да што пре постигнемо најискреније зближење Срба и Муслимана; да што пре дођемо духовном и интересном повезаношћу до братске узајамности; да што пре, са свешћу о нашим узајамним интересима; извидимо ране наше прошлости а и садашњости; у жељи да што пре уклонимо све препреке за хармоничан и срећан живот у нашој ново препорођеној држави-демократској и федеративној Краљевини Југославији; у циљу да што пре створимо најповољније услове за изградњу нашег духовног и материјалног благостања и у циљу полагања чврстих и солидних темеља нашој срећнијој будућности, за стварање таквог расположења, тежња и добре воље међу нашим муслиманима, ослањам се на подршку и залагање свих позитивних јавних радника и трудбеника у исламском духовном центру - Сарајеву, а нарочито на господу:

Др Хамдију Карамехмедовића, бившег министра, Др Шефкију Бехмена, бившег министра; Шукрију Куртовића, бившег народног посланика; Инж. Асима Шеремета, бившег народног посланика; Асимбега Мутевелића, бившег градоначелника; Мустафу Софтића, начелника града Сарајева; Др Ибрахима Хаџиомеровића, бившег помоћника бана; Мехмеда Шахинагића, бившег нар. посланика; Салих еф. Сврзу, сарајевског муфтију; Ремзи еф. Делића, бившег београдског муфтију; муфтију Курта; Хилми еф. Хатибовића, врховног шериатског судију; Хафиза Бушатлића, врховног шериатског судију; Дервиша Коркута, бив(шег) муфтију и кустоса Земаљског музеја; Хафиза Мехмеда Ханџића, хатиба Бегове џамије и библиотекара Гази Хусреф бегове Кјутубхане; Тајиб еф. Сарачевића, директора медресе; Др Мехмеда Зилџића, ген. секретара Трговачког удружења; Ибрахима Шахинагића, претседника Среског вакуфског поверенства; Др Асафа Шарца, бив. управника Држ. болнице; Хусеина Бркића, бившег директора гимназије; Др Заима Шарца, адвоката; Др Јусуфа Тановића, адвоката; Др Мухамеда Кундуновића, лекара; Азиза Сарића; Шефкета Хасандедића, мајора; Др Махмуда Мехмедбашића, бив. потпреседника Гајрета; Мехмеда Капетановића, бив. потпреседника Гајрета; Др Османа Халилбашића, бив.управника полиције; Хајрудина Капетановића, поседника; Сеју Фадилпашића, поседника; Инж. Узеира Бисера, начелника Пољопр(ивредног) одељења; Исметагу Мерхемића, поседника; Хамдију Никшића, банкарског чиновника; Ахмедагу Новалију, трговца; Ахмеда Табаковића, трговца; Ибрахима Биоградлију, учитеља; Алију Хромића, директора Гајретових интерната; Хасана Љубунчића, учитеља; Хамида Диздара, књижевника и новинара; Исметагу Нанића, индустријалца, као и на рад муслиманских верских, културних и хуманих установа, у првом реду „Ел-Хидаје“, Гајрета и Хуријета. Свима њима упућујем, уз најтоплије братске поздраве, следећа

НАЧЕЛНА УПУТСТВА ЗА РАД МЕЂУ МУСЛИМАНИМА

I У националном погледу

1/ Муслимани су наши домороци, наша крв и наш језик. Припада им освештено и неприкосновено право на живот и развитац у њиховој прадеговини.

2/ Муслиманима не желимо да се намеће ма какво национално обележје докле га год идентификују са туђом вером. Желимо да им се загарантује миран и спокојан живот у пуној исламској индивидуалности и онако како им најбоље годи души и како сматрају да имају најпогодније услове за одржање своје вере и подизање свог моралног, културног, социјалног и материјалног напретка.

3/ Муслиманима желимо помоћи да створе здраву грађанску свест, да воле своју државу, да за интересе своје државе залажу са љубављу све своје духовне и физичке снаге у пуној братској узајамности са православнима.

II У верском погледу

1/ Код наших муслимана треба створити уверење и осећање потпуне сигурности за њихову веру. Ми им желимо зајамчити потпуну слободу савести и исповедања вере као и пуну сигурност од ма чијег прозелитизма.

2/ Ми желимо да Ислам буде призната вера у нашој препорученој држави, а у Српској федеративној јединици - равноправна државна вера.

3/ Желимо да се муслиманима даде потпуна верска аутономија; верско старешинство да муслимани бирају сами себи без ичијих ингеренција, а исто тако да управљају иметком својих вакуфа.

4/ Исламској верској аутономији треба да се даде најшира законска компетенција, како би могла несметано деловати изван оквира верских на подручју духовног, културног, социјалног и привредног подизања муслимана.

5/ Исламска заједница у Српској федеративној јединици треба да буде равноправно и по кључу свог бројног стања потпомагана из државних средстава.

6/ Државна политика треба да помогне и у националном интересу, да се у граду Сарајеву развије велики исламски духовни центар за сву Европу, како би из наше земље био Ислам према Европи достојно претстављен и како би исламски животни простор у нашој земљи добивао осетне користи.

7/ Везе наших муслимана са духовним центрима исламског света и њихова духовна узајамност са осталим исламским народима, не могу бити на штету наших националних и државних интереса, па желимо да их наша држава, у узајамном братском поверењу, подржава и потпомаже.

8/ Желимо да наша држава издашно потпомогне посавремењавање и централизовање Вакуфа, како би се створио ефикасан и мобилан капитал који би био у стању да подигне стандард не само Верске заједнице него и муслимана.

9/ Желимо да сви верски службеници наших муслимана буду достојно награђени и да њихов социјални ниво буде подигнут на достојну висину према њиховим звањима, како је то постигнуто и код осталих верских заједница.

III У културном погледу

1/ Све засебне културне тековине наших муслимана желимо да се сачувају и сви стари споменици исламске културе као споменици наше националне прошлости. Подизање нових споменика треба да помаже и инспирише у пуној слободи и духовном задовољству муслимана.

2/ Верска просвета треба да буде аутономна.

3/ Световно просвећивање и струковна наобразба муслимана треба да буде општа, да пада на терет и старање државе и муслиманима мора као и свим осталим грађанима бити отворен приступ у свим државним школама.

4/ Рад и деловање муслиманских културних и просветних друштава треба да буде сасвим слободан.

5/ Исламској верској аутономији треба да буду дате шире могућности и компетенције, како би изванредним путем подигла и изједначила просветни ниво са осталим нашим грађанима.

6/ Не желимо да се обележја стране културе намећу муслиманима. Посавременење њиховог живота у оквиру њихових исламских обележја, треба да се препусти само њиховој културној еволуцији. А кад те тежње буду испољене у корак са осталим исламским напредним народима, желимо да их наша држава најиздашније потпомогне.

7/ У државним школама желимо да настава и школски уџбеници буду саображени исламским схватањима, како муслиманска омладина не би била приморана примати науку у супротности са својим верским начелима, у духу било којег другог верског схватања.

IV У социјалном погледу

1/ У свим благодетима социјалног препорода који ће се јавити као резултат овога рата, имају равноправан удео и наши муслимани.

2/ Међу муслиманима треба да се ствара потпуна сигурност за грађанску равноправност у будућој Југославији.

3/ Треба код муслимана одстранити сваки страх о социјалној експлоатацији у нашем будућем поретку, као и страх од неимаштине и тегоба рада и запослења.

4/ Муслимани треба да имају равноправни приступ у свим државним службама према индивидуалним квалификацијама.

5/ Исламској верској аутономији треба да буде дата најшира компетенција и могућност да што пре изједначи социјалне услове за живот и напредак муслимана са осталим нашим грађанима. Треба муслиманима створити нарочите могућности код њихове верске аутономије за рад и запослење како мушкарцима тако и женама.

6/ Жеља нам је да уложимо све снаге за проналажење могућности регресирања претрпљених социјалних удара, које су наши муслимани доживели у

прелому нашега века, а нарочито аграрном реформом, која се јавила као императив нашега времена.

V У привредном погледу

1/ Сматрајући муслимане својим равноправним грађанима, не можемо ничим довести у питање и њихову најпотпунију слободу индивидуалног и колективног рада и привређивања.

2/ Пошто су наши муслимани укидањем феудалног система морали у наглом прелазу приступити савременом начину привређивања и без претходног просвећења и оспособљења као и без психолошке припреме, доживели су тешку социјалну и привредну кризу и ми желимо да им помогнемо да је отклоне било новом колонизацијом, било унапређењем заната, трговине и индустрије. Желимо да се овом питању посвети највећа брига када за то дођу повољна времена.

3/ Мишљења смо да држава треба нарочито да потпомаже задрugarство међу муслиманима, како би кроз модерно задрugarство било омогућено њихово потпуно привредно изједначење са православним грађанима, и како би се најбрже постигла њихова привредна рехабилитација после аграрне реформе.

VI У политичком погледу

1/ Муслимани су политички равноправни грађани Српске федеративне јединице и Краљевине Југославије. Према томе и на њих се једнако односе сва активна и пасивна права на грађанске и политичке слободе као и на утицај на вођење државне политике по начелима истинске демократије.

2/ Муслиманима треба да буде слободан приступ у све грађанске политичке странке (партије) које су могу диферирати по политичким, социјалним, привредним и културним гледањима на живот и на друштво. Слобода мишљења, слобода усмене и писмене речи, слобода збора и договора као и активно и пасивно право гласа општа су начела демократије које се узиђују у темеље наше.

3/ Сва политичка права биће гарантована и муслиманима, као и осталим грађанима Југославије, нашим уставним законодавством, до кога ћемо доћи демократским путевима.

VII У организаторном погледу

До наше националне слободе и васкрса наше државе раставља нас још последње раздобље борбе, у којој треба да узму учешћа и наши муслимани преузимајући изванредан део терета како у политичком, тако и војничком погледу. Претстоји нам још један заједнички напор како против окупатора, тако и против заједничких нам унутрашњих непријатеља: усташа и комуниста. Да би тај наш заједнички ударац био снажан и пресудан, морамо да се претходно припремимо, оспособимо и да извршимо наше органозовање:

А/ У политичком погледу

1/ Да све честите муслимане, који се нису огрешили о своју браћу, окупите у јединствену фалангу - братску и патриотску. Да између себе уклоните све досадање партијско-политичке разлике и изгладите све личне међусобице како би били јединствена духовна и физичка целина која треба да се прикључи братској сарадњи са Србима.

2/ Да организујете Муслимански народни комитет са централним седиштем у Сарајеву и са филијалама у Бањој Луци, Мостару, Тузли, Београду, Новом Пазару и Косовској Митровици. Тај Муслимански народни комитет имао би бити секција општег Националног комитета, али поред тога, да делегира још седморицу чланова у сам Национални комитет као редовне чланове. Ти чланови, које ћете одмах изабрати, треба да буду најугледнији и најавторитативнији муслимански духови, **које би и православни примили у своју сарадњу**. Пошто су Херцеговци већ одредили у Национални комитет своја два делегата: Мустафу Пашића и Хаму Поповца, остаје Вама да изаберете још тројицу и то: једног за централну, једног за северну Босну и једног за Крајину, а остала два делегата за Санџак и Јужну Србију изабраћете директним путем.

Муслимански народни комитет треба да спроведе своју организацију по свим местима, да има своје сеоске (месне) општинске и среске одборе. Исто тако треба да организујете и муслиманску омладину, муслиманске жене, муслиманске раднике итд. аналогно организовању Равногорског покрета како смо га ми спровели међу Србима, а која Вам упутства прилажем.

Муслимански народни комитет треба да се бави свим питањима која у садашњости и будућности тангирају интересе муслимана. Треба да се залаже свим могућностима за зближење са Србима и отклања са њима све несугласице. Треба да се бави свим проблемима што ефикасније мобилизације моралних, материјалних и физичких снага за ослободилачку борбу. Та снага има и да олакша муслиманима стање претстојећег преврата и да заштити муслиманска насеља и житељство. Исто тако треба да проучавају и нашем општем националном програму придонесу, сва питања уређења наше будуће државне заједнице.

Све послове Муслимански национални комитет у интересу ствари као и у интересу безбедности муслимана, треба да спроведе у **највећој тајности**.

Б/ У војничком погледу

Муслимани треба да одмах организују своје муслиманске одреде као јединице југословенске војске Њег. Вел. Краља Петра II. Те одреде треба да воде муслимани команданти у које Муслимански народни комитет има поуздања. Али сви муслимански одреди заједно треба да буду саставни део Југословенске војске под Врховном командом Југословенске војске.

Организовање муслиманских одреда има сврху, колико да у заједничкој борби са Србима за наше народно ослобођење обезбеди достојно место мус-

лиманима у будућој држави, толико и да окупи муслиманску омладину и борбене духове како би се најлакше отели комунизму и насилном мобилизовању окупатора и партизана. Тим одредима важан циљ је и то, да у даном моменту, када се буде сломила окупаторска сила, и када буде наступио преврат са безвлашћем до успоставе редовне наше националне власти, пружи потребну заштиту муслиманским насељима и муслиманском житељству.

Муслимански одреди треба да се организују у пуној тајности. Уколико то не би било могуће у сваком крају, онда га треба образложити потребом организовања муслимана против опасности од комунизма.

Муслимански одреди треба да са нама подржавају најтешњу везу и да остану у организованој приправности за општу акцију кад исту нареди Врховни Командант - Њег. Вел. Краљ Петар II.

Иначе, препоручљиво би било да за сада улазе у активну борбу само против комуниста, како не би против муслимана и муслиманских насеља изазивали непријатељске репресалије.

Војничко организовање муслимана треба да поверите једном стручном војном лицу. У том циљу ставите се што пре у везу са г. мајором Шефкетом Хасандедићем, који би требало, по мојој жељи, да преузме команду над свим муслиманским одредима и да поведе бригу о свеколикој њиховј организацији. Он треба да узме на списак све муслимане официре и да на сходан начин са њима ступи у потајну везу, а у zgodном моменту да их мобилише и да им додели дужности.

III/ У погледу борбе против окупатора

Из најстрожијих обзира да сачувамо што више живота нашем народу и што више наших насеља, да не изазовемо и не навлачимо окупаторове одмазде против нашем ненаоружаном становништву и небраћеним насељима, мислим да још није надошао час да се Немци нападају. Шта више, муслимански би одреди могли Немце zgodно искористити у погледу наоружања, наравно не излажући јавно своју организацију, него вешто и лукаво преко нарочитих посредника, који за све евентуалности не могу бити одговорни. Ту се поједини муслимански одреди могу равнати према својим локалним приликама.

Кад дођу дани опште акције, уследиће свакако и наредба нашег Врховног Команданта у којој ће нам бити дата и упутства шта треба да чинимо да коначно стресемо јарам са нашега народа.

IV/ У погледу борбе против усташа

Сматрам да је усташка агресивност пала. Она ће још више опати у Босни и Херцеговини кад осети све муслимане на окупу и у сарадњи са Србима. Могу још наступити само појединачни и локални инциденти, а те треба отклањати према локалним приликама. Наравно, да је за сада потребно што више се потајати и не изазивати их, да би се могла у потпуном миру спровести организација нашег народа.

Али зато треба усташе што више навлачити у борбу против комуниста и навлачити их да се што више тој борби излажу. Они су до сада гурали муслимане на кланицу, муслимани сад треба вештим маневрима да њих гурају у борбу против комуниста.

О свим кретањима усташа требају муслимански одреди да извештавају остале јединице Југословенске војске.

Са домобранима, међутим, треба поступати што целисходније. Треба са њима стално бити у контакту и појединачно их придобијати за нас, јер је то муслиманима много лакше постићи но да ту акцију воде директно само Срби. Али ни њих не треба извлачити засада из домобранских редова, него их у нашој идеологији учвршћивати. Шта више, треба убацивати по којег поузданог муслимана у јединице у којима немамо поузданика и тако да у даним моментима имамо међу домобранима доста својих људи. Ти наши поузданици треба да организују саботаже кад буду наређене и да изврше преврат када за то сазрије време.

VI/ У погледу борбе против комуниста

Наши муслимани треба да буду свесни да не постоји никаква „Народно ослободилачка војска“ изузев Југословенске војске Њ. Вел. Краља Петра II. Сви који се под таквим именом рекламирају и продају су само комунистичка терористичка оружана сила која има да изврши револуцију у нашем друштву, да измени поредак у нашем народу и земљу, да сруши нашу традиционалну монархију и да заведе црвени поредак. Тај поредак наш народ не може примити јер не одговара ни његовим погледима ни његовој души, ни његовим интересима. Наш народ је одан својој вери и својим народним традицијама, веран свом домаћем огњишту, својој неприкосновеној породици, својој њивици и својој кравици и своме моралу, а то му може да обезбеди само монархија и верност нашем Краљу. И Ислам би морао ишчезнути из наше земље, ако би, не дај Боже, нашем несвешћу, победили комунисти, ако се ми не би борили на Божијем путу, те ако би био нашој земљи силом наметнут комунистички поредак. Зато нам је комунизам заједнички, а засада и најопаснији, унутрашњи непријатељ. Против њега морамо предузети и заједничку најодлучнију борбу.

Међу муслиманима треба да буде поведена ефикасна идеолошка борба. Муслимани нису ни сами свесни огромне опасности која се крије иза ласкавих парола комунистичке пропаганде. Та опасност очито прети Исламу као и свакој вери. Била би у првом реду дужност исламске уleme да енергичније поведе идеолошку борбу. Улема треба да отклања многе заблуде којима муслиманска омладина и сиромашнији варошки слојеви у знатнијем броју наседају. Они треба да објасне муслиманима да је комунистичка пропаганда најопаснија, јер комунисти као безверци за своје лажи и подвале не одговарају никаквој савести. Они убеђују муслимане да им прети опасност од Срба, а Ви и улема треба да уверите муслимане да се сматрају са Муслиманима браћом, да желе са њима заједнички у

љубави и складу да живе и да се боре само против оних муслимана, који се налазе њима на непријатељској страни-у усташким или комунистичким редовима.

О сваком залуталом муслиману треба да водите рачуна и да настојите да га спасете и отмете од комуниста. Нарочито треба да водите рачуна о комунистичким јатацима и да их уверавате да јатакујући комунизму руше своју рођену веру, свој Ислам.

Треба да знате, да се комунизам најјаче угнездио и Босни у Херцеговини, јер су муслимани показали велику пасивност у борби против њега. Зато је огромна одговорност на улеми и интелигенцији за све то што муслимански народ подноси од комунизма. А ако проучите прилике у осталим југословенским покрајинама, видећете да је комунизам у Словенији већ очишћен (има у свему око 2.500 припадника), да је очишћен у Истри, Лици и Далмацији (где више нема до 2.000 припадника скупа), да је Србија давно очишћена, а Црна Гора да се дефинитивно чисти. Кад Босна и Херцеговина не би акумулирала комунистичке снаге- већ данас комунизам не би претстављао никакву опасност за нас. Зато ће те из ових података схватити какве Вам дужности припадају и шта Босна и Херцеговина носи на својој народној савести.

Ми ћемо од своје стране све предузети да Ваш рад олакшамо и да Вашу борбу учинимо успешном.

VI/ У погледу пропаганде

Ваша муслиманска пропаганда се уопште није осетила. Она треба да се оживи у свим правцима.

Сву пропагандну акцију треба за сада да уперите против комунизма. Јавно и конспиративно, како видите да је успешније и да боље одговара менталитету муслимана. Комунизам је и за Вас данас највећи непријатељ.

Пропаганда против комунизма треба да тече стално и путем летака и живом речи и по дамијама и по мејтефима, свуда и на сваком месту да се чује реч Ваших највећих ауторитета, јер је и Вама од комунизма опасност веома велика.

Ми ћемо Вас од своје стране издашно помагати.

Покренули смо и муслимански лист „Исток“ или „Машрик“ који ће, надам се, потпуно удовољити својим задацима. Изволите у томе листу сарађивати. Било би добро и да тамо организујете његов редакциони одбор који би слао своје идеолошке прилоге и изравне податке са терена.

Ваша борба против комунизма треба да поприми највећи замах и најживљи темпо, јер се муслимани данас налазе у највећој опасности да му подлегну и да упропасте сами своју ствар. Осим тога рат је ушао у одлучујућу фазу. Ако се за времена не рашчисти са комунизмом уз минимум жртава, у прелазном времену новог преврата може да наступи у Босни и Херцеговини најкрвавији хаос, свакако највише на штету наших муслимана.

Драги господине Карамехмедовићу,

Немци гледају за нама. Морао сам отићи на Чемерну и ту сам нашао пуковника Ђурића који је добио задатак да иде у Топлицу. Прелазим на Голију. Немци ме гоне на Голију. Починем да примам материјал и новац, што још више привлачи гоњење Немаца на мене.

Прелазим на трећу офанзиву уколико ја у тој офанзиви браним свој положај. У то време покушао сам да добијем са Хасаном Звиздићем, чим сам избио на Голију, везу са муслиманским Хрватима у околини Сјенице да бих олакшао судбину нашега живља. Хасан Звиздић био је народни посланик, добио је писмо од мене и пристаје да дође на седницу. У то време дешава се да Енглези, неком погрешком баце 5.000 златних фунти у једно муслиманско село. Хасан Звиздић са муслиманима дохвата се тога новца и поделе га, нешто даду Италијанима, и тако до уговореног састанка није дошло. Остојић и Лалатовић, руковођени локалним зајевцама, траже од мене да се одвојим од штаба и пребацим у Драгачево и ја остајем у Крстацу, они остају на Голији.

(...)²

Остојић, који је од мене добио налог да ухвати везу са Хасаном Звиздићем, одлази за Нову Варош. Тамо налази Вучка Игњатовића и Глишића и хвата везу са Ђуришићем. Тамо фалсификују моје овлашћење за Павла Ђуришића и тамо уређује целу трећу офанзиву. Остојић ми јавља да је Златар погодан за смештај штаба. Ја се са једном радио-станицом пребацијем преко Драгачева на Катиће и Штитково и долазим на Златар 21. маја. Истог јутра стиже Мирко Лалатовић.

Ја нисам мислио ићи у Црну Гору, што се види из депеше коју је Остојић у моје име упутио Ђуришићу од 8. маја 1942. године, на страни 43. оптужнице. Остојић, не знајући да ћу пристати да идем у Црну Гору, зато и каже: Надам се да ћу вам упутити једног официра за решење свих питања у вези акције у Црној Гори. Остојић, вођен локалним патриотизмом, ступа у везу са Павлом Ђуришићем, придобија Глишића и у вези је са Лалатовићем. Изводе трећу офанзиву. Вучко Игњатовић долази код мене на Златар и случајно ме рани на два места. Остојић је хтео да га стреља, мислећи да је хтео да ме убије. То је било на дан 29. маја. Око 1. јуна пребацим се у Шавник. Прешао сам Лим на чамцу. Лажно је тврђење да сам се камионом пребацио и стигао сам у Шавник. Мој штаб сутрадан дошао је камионом, и то радио-станица, Лалатовић, Остојић, Хадсон, и још један Енглез, Аустралијанац, кога смо звали Радован. Остојић, Баћовић, Балетић, Новаковић, Лукачевић представљају групу која је дошла из Каира. Та група има своје планове. У почетку прикривено, а доцније она ради отворено противно мојим намерама. Руководећи се директивама из Каира, Бора Мирковић јавно је изјавио да ме зна врло добро и да ћу послушати сваку његову реч. Ја сам с Мирковићем учествовао у припремама за 27. март.

² Председник: дајем 15 минута одмора. (Одмор почиње у 20.10 часова)

Председник: Настављамо претрес. Уведите оптужене. (Сви оптужени улазе у судницу). Изволите наставити.

16.

(ОРГАНИЗОВАЊЕ ПОСЕБНИХ ХРВАТСКИХ И МУСЛИМАНСКИХ
ЈЕДИНИЦА)

Наредба

Непоходно је да се свугде где има хрватског и муслиманског живља, поред српских образују и засебне хрватске и муслиманске јединице под командом ЈВуО.

Тежња је да ове јединице буду привлачна снага за све оне Хрвате и муслимане који желе да приступе нашим редовима.

У ове јединице могу се примати сви исправни Хрвати и муслимани који се нису својим поступцима огрешили о југословенски оријентисан народ. Могу се узети у и они Хрвати и муслимани који су привидно узели назив „усташе“ са циљем да избегну служење војске под окупатором.

18. октобар 1944.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 5-3-36.

РАТ И МИР ЂЕНЕРАЛА
ДРАГОЉУБ М. МИХАИЛОВИЋ

Молим Вас за љубазност да ова начелна упутства за предстојећи рад међу нашим муслиманима проучите заједно са Вашим сарадницима. Састаните се са свима које сам поменуо и за које Ви боље знате да су достојни Вашег патриотског друштва и испоручите им моје најбратскије поздраве и искрене жеље да им у раду и борби за опстанак и срећу наших муслимана драги Бог помогне и осветли путеве. Реците им да никада нисам сумњао у патриотизам велике већине браће муслимана, као ни да све непријатељске махинације нису поколебале верност муслимана нашем Краљу и Југославији.

Вас, драги Господине Карамехмедовићу, од свега срца топло поздрављам и желим Вам јуначку срећу.

*У слободним југословенским њланинама
24. априла 1944. године*

(потпис)

АВИИ, ЧА, 13-2-13.

13.

*Код демонстрација на маршовским демонстрацијама у Београду 1941.
године види се и застава Велике Британије (без Енглеза ништа не бива)*

Извор: wikipedia

АВИИ, ЕМВ, 45-1/2.

9.

ПОРУКА БЕНЕРАЛА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА МУСЛИМАНИМА ШИРОМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Иако од истог стабла, иако исте крви, иако истог језика, па и обичаја, ми смо Срби православни и муслимани у овоме рату, у међусобној борби, пролили више крви и на заједничкој нам груди засејали више гробова него два најкрвавија непријатеља. Данас се, пред крај треће године рата, једни и други питамо зашто смо ту борбу водили и за чији рачун. На прво питање немамо одговора, пошто та борба нити је имала смисла нити оправдана разлога и она ће остати само као једна ружна страница у нашој историји коју је најбоље да чим пре преврнемо. На друго питање одговор је јасан. Сва је та крв проливена, све су те бројне жртве пале, и на једној и на другој страни, само за рачун и за корист трећег непријатеља и православних и муслимана.

Истина, било је одмах од почетка племенитих покушаја да се та борба обустави: меморандум бањалучких муслимана, упућен муслиманским министрима у Павелићевој влади, још у августу 1941. године, затим резолуције сарајевских, мостарских, приједорских, тузланских муслиманских првака, примери су свести и грађанске храбрости. На жалост, сви су ти покушаји остали глас вапијућег. Они који су имали рачуна да се наша међусобна борба настави до истребљења и једних и других били су тада и јачи и вештији.

Историја се, веле, понавља, нарочито она тешка и трагична. Јер, исто онако као што су Срби православни од 1875. до 1878. године водили на Бос(анској) Крајини Крајишки, а у Херцеговини Херцеговачки устанак и у Староме Расу дигли Бабинску буну да после трогодишње крваве борбе дође трећи - Аустро-Угарска и да окупира и Босну и Херцеговину, а у Старом Расу постави своје гарнизоне, претходнице за даље продирање на Исток, и да тек онда дође до трежњења и међу Србима православним који су три године гинули, и међу муслиманима који су ту борбу Срба православних често ометали, и да дође

до братске слоге не само при отпору против окупације, већ и касније, нарочито у борби за верске аутономије и православних и муслимана, тако је било и овај пут. Под крај треће године почело је опште трежњење.

И на Босанској Крајини, и у Средњој Босни, нарочито у Сарајеву, и у Посавини, као и у староме Расу - Санцаку, дошло је топлих и братских веза и сарадње између муслимана и православних Срба, као и између делова Југословенске војске и муслиманских одреда за заједничку борбу против заједничког непријатеља. Пример за ту сарадњу дала је Херцеговина, под вођством Мустафе Пашића, рахметли др Исмета Поповца, као и Сарајево са херојем из прошлих ратова рахметли Фехимом Мусакадићем и Хамдијом Ченгићем у Источној Босни. Али и сам народ, где није било вођа да изведу на прави пут, тражио је тај пут сам од себе и нашао га је по свом здравом разуму. Примери појединих села и општина где су се сељаци православни и муслимани сами споразумевали за заједничку одбрану својих живота, својих породица, своје нејаче и своје имовине, остаће потомству као најлепши и трајан доказ здравих погледа нашег сељачког народа и његове упорне снаге за самоодржање. Не сме се потцењивати ни висока улога улеме, као ни средњег staleжа, трговаца и занатлија, на овом тешком али по народ спасоносном раду.

Путеви су утврени, њима треба само да се настави и ја сам у том смислу дао наређења свима својим командантима на терену. Они ће вас позвати - одозовите се. Они ће вам свугде пружити руку помирења - прихватите је без страха и без устезања. Што се тиче будућег положаја муслимана у обновљеној држави, за који се многи питате, ви својом данашњом сарадњом са Југословенском војском и борбом против заједничког непријатеља, ударате темеље томе свом положају. Равноправности и једнакости пред свим законима које ћемо заједнички створити по начелима демократије и парламентаризма, слобода грађанска, да свако може слободно да каже истину и праву реч, и усмено и писмено, у свему јавном животу; слобода верска, да свако може слободно да исповеда своју веру; слобода имовинска, да оно што поштено својим трудом заради буде заиста његово и законом заштићено, биће основне мисли водиле за које ћемо заједно да се залажемо. Неволје које су опште и које су у овоме рату дошле до врхунца, али које највише притискају онога малог и слабог, онога што увек за заједницу највише даје а најмање тражи, биће нам заједнички. Сиротиња ваша биће и наша, бриге ваше биће и наше. Заједнички ћемо их бранити и заједнички решавати. Друштвена правда биће нам једна као што нам је и Бог један.

1. јануар 1944.

(потпис)

АВИИ, ЧА, 13-1-1; „Исјок“, Глас југословенских муслимана, 1994. бр. 7.

стр.1.

ЛИТЕРАТУРА

- Авакумовић, др Иван, *Михаиловић према немачким документима*, Савез ослобођење, Лондон 1969.
- Андрић, Влајко, *Рахметли Узеираи Хаџихасановић у: Сјоменица Брајство 1954–1974*, Торонто 1974.
- Atila, Marko Here, *Bosanski muslimani u Drugom svetskom ratu*, Istorija, C. Hurst i Co, London 2013.
- Божовић, А.: *Смрт обавијена велом тајне*, „Практична жена“ бр. 35, 1992.
- Бојнић, Стојан – Маловић, Горан, *Изабрани текстови*, Архив РС, Бања Лука 2021.
- Buisson, Jean-Christophe, *Le Général Mihailović: héros trahi par les Alliés 1893–1946*, Perrin, Paris 1999.
- Велимировић, епископ Николај, *О Дражи у цркви Христовој Васкрсења*, Чикаго, 1954.
- Војиновић, Милета, *Путићи и раскриша. Сећања и казивања 1941–1992*, Пљева 1998.
- Група аутора, *Историја Пљеваља*, Пљеваља 2009.
- Даниловић, Угљеша, *Устаник у Херцеговини*, Војно-издавачки завод, Београд 1961.
- Dautović, Ferid, *Kasim ef. Dobrača – život i djelo*, El Kalem i MIZ, Sarajevo 2005.
- Дедијер, Владимир – Милетић, Антун, *Геноцид над Муслиманима*, Сарајево 1990.
- Димитријевић, Бојан, *Генерал Михаиловић: Биографија*, Институт за савремену историју, Београд 2004.
- Ђилас, Милован, *Партизански рат*, Београд 1979.
- Ђокић, Петар, „Прота Саво Божић“, *Равнојорски борац*, бр. 201, Њујорк 1966.
- Екмечић, Милорад, *Дуго кретање између клања и орања, историја српског народа у Новом веку (1492–1992)*, II доп. Изд., Завод за уџбенике, Београд 2008.
- Живковић, др Милутин, *Дешавања у Санџаку од јулског устаника до краја 1941. године*, Баштина, Институт за српску културу, Лепосавић 2011.
- Живковић, Милутин, *Сјара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, Catena mundi и Институт за савремену историју, Београд 2020.
- Животић, Александар, *Четничке јединице војске Краљевине Југославије у априлском рату*, Историја 20. века 1/2011, Институт за савремену историју, Београд 2011.
- Жутић, Никола, *Муслимани српске националности 1918–1945*, Гласник Удружења архивских радника РС бр. 5, Бања Лука 2013.
- Жутић, др Никола, *Мустафа Мулалић, Србин мухамеданац*, књ. I, Београд 2022.

- Жутић, проф. др Никола (прир.), *Мусѿафа Мулалић, Хроника Друѿи свјеѿској райи*, Београд 2022.
- Зечевић, Владимир, *Муслимански равноѿорци у: Сѿоменица Брајѿсѿво 1954–1974*, Торонто 1974.
- Зечевић, Владимир, *Брајѿсѿво*, мајски број, Чикаго 1954.
- Зечевић, Миодраг, *Докуменѿа са суђења равноѿорском ѿокреѿу 10. јун–15. јул 1946*, СУБНОР Југославије, 2001.
- Јанковић, Б. Луне: *Исѿина о смрѿи књижевника и идеолоѿа равноѿорској ѿокреѿа*, *Равноѿорска мисао* бр. 16, 1990.
- Јарчевић, Слободан, *Срби исламске релиѿије*, Национални портал „Магазин“, 2012.
- Јевтић, М. Бранко, *НСПМ*, 13. септембар 2013.
- Јевтић, Бранко, *Национални сасѿав ЈВуО, НСПМ*, 15. септембар 2013.
- Karabeg, Mugdim, *Muslimani u ѿetnicima*, priр. Nedim Filipović, Boшnjaѿко око (4), 30. novembra 2011.
- Karović, Merisa, *Muslimanske milicije u Bosni i Hercegovini 1941–1945*, Glasnik 1-2, Islamska zajednica.ba, Sarajevo 2007.
- Karchmar, Lucien, *Draza Mihailović and the Rise of the Cetnik Movement, 1941–1945*, Garland Publishing 1987.
- Кнежевић, Л. Радоје (ур.), *Књиѿа о Дражи*, Српска народна одбрана, Краљев говор 12. септембра 1944, Виндзор 1956.
- Коњѿоѿић С. Алија, *Четѿиниѿѿво је еманација срѿѿѿва*, Споменица четрдесетогодишњице устанка на Равној гори 1941–1945, Чикаго 1985.
- Коњѿоѿић, С. Алија, *Сѿоменица Брајѿсѿво 1954–1974*, Торонто 1974.
- Kur'an ѿasni, Stvarnost, Zagreb 1978.
- Лековић, Мишо, *Марѿѿовски ѿреѿовори 1943*, Народна књиѿа, Београд 1985.
- Лукић, Уљеша, *Сѿав емиѿранѿјске владе Краљевине Јуѿославије и четѿничкој ѿокреѿа ДМ ѿрема комуниѿѿичком усѿанку 1941*, Ужички зборник бр. 44, Народни музеј, Ужице 2020.
- Марјановић, Јован, *Дража Михаиловић између Бриѿѿанаца и Руса*, Загреб–Београд 1979.
- Масѿиловић, Драга, *Херѿеѿовавина у Краљевини Срба Хрваѿиа и Словенаца: 1918–1929*, Филип Вишњић, Београд 2009.
- Milazzo, Matteo J., *The Chetnik Movement ѿ the Yugoslav Resistance*, Johns Hopkins University Press, 1975.
- Милетић, А. – Дедијер В., *Геноцид наг Муслиманима*, Свјетлост, Сарајево 1990.
- Миловановић, Никола, *Конѿрареволуѿионарни ѿокреѿи Драже Михаиловића*, I–IV, Слово ѿубве, Београд 1983.
- Михаиловић М. Драгољуб, *Райи и мир ѿенерала*, изабрани ратни списи, књ. I, II (прир.: Милан Васовић, Коста Николић, Бојан Б. Димитријевић), Београд 1998.

- Мољевић, Стеван, *Хомоїена Србија*, Никшић 1941.
- Мољевић, др Стеван, *Изабрани тјекстои* (прир. Бојан Стојнић, Гојко Маловић), Архив Републике српске и Историјски архив Ужице, Бањалука–Ужице 2021.
- Мулалић, Мустафа А., *Оријент на зајагу: савремени културни и социјални проблеми Муслимана Југословена*, 1936.
- Наметак, др Алија, *Сарајевски некролоји*, библиотека „Дани“, Сарајево 2004.
- Народна енциклопедија*, Ст. Станојевић, Загреб, 1925–1929.
- Николић, Коста, *Историја равнојорскої йокреїа*, књ. 3, Београд 1999.
- Ravlowitch, Stevan K., *Hitler's new disorder: the Second World War in Yugoslavia*, Columbia University Press, New York 2008.
- Павловић, мр Милун, *Време забрањених йрובהа*, I, Београд 2007.
- Пауновић, Маринко, *Енка Енциклопедија о знаменитим Србима кроз векове*, одредница „Срби“, Београд 1998.
- Петрановић, Бранко, *Историја Југославије*, Нолит, Београд 1988.
- Петрановић, Бранко, *Србија у Друјом свейском рају 1939–1945*, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1992.
- Петровић, Ф. Милић, *Национални йокреїи у йљеваљском крају у: Историја Пљеваља*, Пљевља 2009.
- Popović, B. Nikola, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, ISI, Beograd 1988.
- Прељо, Н. Вејсил, *Браїстїво*, мај 1954, Буенос Аирес.
- Ramet, Sabrina P., *Serbia and the Serbs in World War Two*, Palgrave Macmillan, 2011.
- Реџић, Вучета, *Грађански раї у Црној Гори: Дешавања од средине 1942. до средине 1945. йогине*, Ступови, 2002.
- Redžić, Enver, *Bosna i Hercegovina u Drugom svetskom ratu*, Sarajevo 1998.
- Roberts, Walter R., *Tito, Mihailović and the Allies 1941–1945*, Duke University Press, 1973.
- Самарџић, Милослав, *Албум йенерала Драже*, Погледи, Крагујевац.
- Самарџић, Милослав, *Генерал Дража Михаиловић и ойшїа истїорија чейничкої йокреїа*, том V, Погледи, Крагујевац 2010.
- Самарџић, Милослав, *Дража и ойшїа истїорија чейничкої йокреїа*, 1–4, УНА Пресс, Београд 2005.
- Самарџић, Милослав, *Књїа о Дражи и ойшїа истїорија чейничкої йокреїа*, том I, Крагујевац 2004.
- Самарџић, Милослав, *Књїа о Дражи*, Погледи, Крагујевац 2010.
- Самарџић, Милослав, *Муслимани у чейницима*, ФБР репортер, 11. март 2013.
- Самарџић, Милослав, *Хронограф*, 17. октобар 2018.
- Самарџић, Милослав, *ФБР монитор*, 11. јули 2013.
- Селимовић, Салих, *Сјеница*, АРИОМ, Београд 2013.

- Селимовић, Салих, *Сјенички крај 1941. године у: Сјеница 2*, Графичар, Ужице 2015.
- Селимовић, Салих, *Училишњи йали у НОР-у на йодручју Сјенице*, Зборник Сјенице 5, СИЗ културе, Сјеница 1989.
- Селимовић, Салих, *Кладница*, Музеј „Рас“, Нови Пазар 2012.
- Seferović, Mensur, *Vojska za jedno ljeto*, Sarajevo 1999.
- Симић, Перо, *Дража Михаиловић на крсју судбине*, Лагуна, Београд 2013.
- Сотировић, проф. др Владислав, *Како дејиниоизирайи истйоријску науку у Србији*, портал Историја, 17. децембар 2019.
- Срјски биоѿрафски речник*, Матица српска, 2004.
- Sušić, Derviš, *Parergon*, Sarajevo 1980.
- Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, knj. 1, 2, Ljubljana–Beograd–Titograd 1984.
- Тодоровић, др Драгоје, *Ко је био др Сйеван Мољевић у: Светосавска омладинска академска заједница*, Бања Лука.
- Томашевић, Јозо, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941/1945*, prev. Damir Biličić, EPH, Zagreb 2010.
- Томашевић, Јозо, *Четници у Другом свјетском рату*, Liber, Zagreb 1979.
- Tomasevich, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945: The Chetniks Stanford*, Stanford University Press, 1975.
- Ђуковић, Мирко, *Санѿак у НОБ*, Београд 1964.
- Filipović, Nadan, *Muslimani četnici u Drugom svetskom ratu*, 2, 3, 4, Bošnjačko oko, novembar 2011.
- Hehn, Paul N., *Serbia, Croatia and Germany 1941–1945: Civil War and Revolution in the Balkans*, Canadian Slavonic Papers, University of Alberta, 1971.
- Hoare, Marko Attila, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and the Chetniks, 1941–1943*, Oxford University Press, New York 2006.
- Hurem, Dr Rasim, *Bosna i Hercegovina u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, prir. Dino Mujadžević, Univerziti press, Zagreb–Sarajevo.
- Cripps, John, *Mihailovic or Tito? How the Codebreakers Helped Churchill Choose*, Ur.: Smith, Michael; Erskine, Ralph, *Action This Day*, Bantam, London 2001.
- Чукановић, др Саво, *Хроника Сјенице*, прир. мр Милун Павловић, изд. прир., Београд 2020.
- Šegrt, Vlado, *Ratne uspomene*, Beograd 1964.

ИЗВОРИ

Војни архив (ВА)
Војна архива војске Србије, Архива Милешевског корпуса.
Архив Војно-историјског института (АВИИ)
Архив Херцеговачко-неретванског кантона (АХНК), Збирка четничких докумената (ЗЧД)
Архив Херцеговачко-неретванског кантона (АХНК), Збирка усташких докумената (ЗУД)
Архив Херцеговачко-неретванског кантона (АХНК), Збирка њемачких докумената (ЗЊД)
Архив Гази Хусреф-бегове библиотеке у Сарајеву
Национални архив у Вашингтону.
Зборник докумената НОР-а
Лист *Борба*, Београд.
Лист *Брајтсџиво*, Торонто.
Лист *Време*, 1931, 1936, 1940.
Лист *Полиџика*, 1923.
www.pogledi.rs/muslimani-u-cetnicima/
www.scribd.com/doc/208806105/...a-S-Konjhodžic
www.balkanforum.info/f16/muslimani-i-drugi-svetski-rat-18555/
www.bosna.info/inex.php/zapazanja-mustafe-mulalica-o-stanju-u-bosni-i-hercegovini-tokom-prve-godine-drugog-svetskog-rata-u-jugoslaviji
www.srpskikulturniklub.com/stranci-u-jvu
www.telegraf.rs/vesti/813374-muslimani-a-cetnici-botili-se-za-kralja-nikad-s-titom-foto;
wikipedia.org/w/index.php?curid=185436
wikipedia.org/wiki/Четници
www.srbizasrbe.org
forum.krstarica.com
velikeprice.com/istorija/kako-su-licani-sacuvati-tita
arhivsa.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=164:u-art-kui-sevdaha-promovirane-nove-kajde-za-stare-sevdalinke-mustafe-mulaliaq&catid=25:the-project
sevdalinke.blogspot.com/2013/11/o-narodnoj-pjesmi-djevojka-vice-s.html
Сajt Srpska istorija
Forum.srpski.nacionalisti.com/vicwtopic.php&t=6&t=17682&start=0

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Салих Селимовић је рођен у Тешњу 1944. године где је завршио основну школу и гимназију. Студије историје и географије је завршио на Сарајевском универзитету. Аутор је више од 20 књига и преко 120 стручних и научних радова. Учесник је бројних домаћих и међународних научних скупова, трибина, научних конференција, огруглих столова.

Професор Селимовић је редовни члан Матице српске, редовни члан Српске развојне академије (РАС) и њен потпредседник, члан Удружења књижевника Србије, Друштва српских домаћина Србије, Хуманитарне организације „Стара Рашка“, Милешевског културног клуба „Свети Сава“ итд.

Селимовић је добитник Вукове награде као историчар истраживач за 2013. годину, Грамате Милешевске епархије, Златне повеље за животно дело Развојне академије Србије (РАС), Златне плакете задужбине „Јово Лојаница Ступљанин“, Повеље Милешевског културног клуба „Свети Сава“ и низ других награда и признања.

САДРЖАЈ

ПРЕТХОДНА РЕЧ	5
УВОД	7
КО СУ ЧЕТНИЦИ?	21
ПРОГРАМ И ЗАДАТАК РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА И ЈВуО	28
Границе	30
Однос према осталим југословенским и балканским државама	32
Друштвено уређење	33
Народни препород	33
ИДЕОЛОЗИ И ВОЂЕ РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА	35
АРМИЈСКИ ГЕНЕРАЛ ДРАГОЉУБ ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ	36
ДР СТЕВАН МОЉЕВИЋ	57
АКАДЕМИК ДРАГОМИР ДРАГИША ВАСИЋ	63
ОСНИВАЊЕ КОМАНДЕ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА 1941	70
САРАЈЕВСКА РЕЗОЛУЦИЈА ОД 18. ОКТОБРА 1941	83
МУСЛИМАНИ У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ И ЧЕТНИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА	90
МИЛОСЛАВ САМАРЦИЋ О МУСЛИМАНИМА У ЧЕТНИЦИМА	95
ДРАЖИН СТАВ И ПОЛИТИКА МУСЛИМАНА	98
ЦЕНТРАЛНИ НАЦИОНАЛНИ КОМИТЕТ (ДМ) И МУСЛИМАНИ	100
НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ САРАДЊЕ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА СА МУСЛИМАНИМА	121
Четничка идеологија	122
Спашавање савезничких пилота и Светосавски конгрес у селу Ба	123
ЕНГЛЕСКЕ ИНТРИГЕ И ЊИХОВА ИЗДАЈА РАВНОГОРСКОГ ПОКРЕТА И ГЕНЕРАЛА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА	125
НЕКИ АУТОРИ О МУСЛИМАНИМА РАВНОГОРЦИМА	128
Равногорац Алија С. Коњхоџић о муслиманским вођама у четницима	128
Пише др Иван Авакумовић	131
Пише Вејсил Н. Прељо: Муслимани равногорци	135
Пише Бранко М. Јевтић: Муслимани приступају у редове ЈВуО	138
МУСЛИМАНИ ХЕРЦЕГОВИНЕ У ЧЕТНИЦИМА	139
Писмо др Исмета Поповца од 21. јула 1942. Дражи Михаиловићу	144
ПРОГЛАС МУСЛИМАНИМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	148
СТАВ ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА ПРЕМА МУСЛИМАНИМА	151
МУСЛИМАНСКИ ПРВАЦИ ПРОТИВ УСТАША И БАЛИСТА	159

О НЕКИМ УСПЕШНИМ ЧЕТНИЧКИМ ЕМИГРАНТИМА.....	168
БАЈРАМСКА ПОРУКА МУСЛИМАНИМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ....	170
МУСЛИМАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ НА СЕВЕРОИСТОКУ БОСНЕ.....	175
НАЦИОНАЛНИ САСТАВ ЈВуО	183
БИОГРАФИЈЕ НАЈПОЗНАТИЈИХ СРБА МУСЛИМАНА У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ И ЈЕДИНИЦАМА ЈВуО.....	189
Мустафа Мулалић.....	189
Мајор Фехим Мусакадић	197
Др Исмет Поповац	200
Судија Мујо Пашић.....	206
Академик проф. др Мехмед Беговић	208
Алија С. Коњхоџић.....	211
Смаил-ага Ђемаловић.....	217
Хафиз Мухамед еф. Панџо	220
Хасан-ага Звиздић	221
Капетан Ђамил Прашовић	225
Капетан Хусеин Ровчанин.....	227
 ПРИЛОЗИ	 231
 ЛИТЕРАТУРА.....	 258
 ИЗВОРИ	 262
 БЕЛЕШКА О АУТОРУ	 263

Салих Селимовић
МУСЛИМАНИ У РАВНОГОРСКОМ ПОКРЕТУ
И ЈЕДИНИЦАМА ЈВуО 1941–1945.

Издавачи

Архив Војводине, Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs
Издавачка кућа ПРОМЕТЕЈ
Светозара Милетића 16, Нови Сад

За издаваче

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине
Корана Боровић, директор ИК Прометеј

Припрема за штампу
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Тираж
500.

ISBN 978-86-6178-192-6 (Архив Вој.)
ISBN 978-86-515-2431-1 (Прометеј)

П р в о и з д а њ е , 2 0 2 5 .

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад
355.48(497.11)''1941/1945''

СЕЛИМОВИЋ, Салих, 1944-

Муслимани у Равногорском покрету и јединицама ЈВуО 1941-1945.
/ Салих Селимовић. - 1. изд. - Нови Сад : Прометеј : Архив Војводине,
2025 (Нови Сад : Сајнос). - 263 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека
Посебна издања)

Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија.

ISBN 978-86-515-2431-1 (Прометеј)
ISBN 978-86-6178-192-6 (AB)

а) Југословенска војска у отаџбини -- Муслимани -- 1941-1945 б)
Равногорски покрет -- Муслимани -- Србија -- 1941-1945\

COBISS.SR-ID 163365385

